

ŠTUDENTSKA
SOCILOŠKA
MISEL,
Letnik II.

ŠTUDENTSKA SOCIOLOŠKA MISEL, letnik II

Glavna urednica / Editor-in-Chief: Hana Barši Palmič

Uredništvo / Associate editors: Urša Godina, Nika Gradišek, Jan Sabadžija, Maja Vižintin

Lektura / Proofreading: Ana Dacar, Kristina Godec, Lana Krmelj, Nataša Mihelčič, Lara Podergajs, Ajda Robas, Kristina Zidar.

Recezентke_ti / Reviewers: Kang Byoung Yoong, Nina Cvar, Primož Krašovec, Roman Kuhar, Damjan Mandelc, Jasna Podreka.

Oblikovanje / Design: Nika Gradišek, Kaja Gradišek

Naslovnica / Cover: Gašper Kregar

Tisk / Print: Prima IP

Naklada / Print circulation: 100

Izdajatelj / Publisher: Študentsko sociološko društvo Sociopatija, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Leto izida / Year of the issue: 2023

Zahvala: Študentski organizaciji Filozofske fakultete, Filozofski fakulteti, Univerzi v Ljubljani, ekipi društva Sociopatija, profesorjem, profesoricam oddelka za sociologijo.

Avtorji in avtorice prispevkov se z objavo v zborniku zavezujejo, da so prispevki njihovo avtorsko delo in niso rezultat plagiatorstva. Izražena mnenja ne odražajo nujno mnenj uredništva in izdajateljev.

The authors undertake by publishing them in the proceedings that the contributions are their own work and are not the result of plagiarism. The opinions expressed do not necessarily reflect the opinions of the editors and publishers.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316(082)

ŠTUDENTSKA sociološka misel / [glavna urednica Hana Barši Palmič]. - Ljubljana :

Študentsko sociološko društvo Sociopatija, 2023

ISBN 978-961-96519-0-2

COBISS.SI-ID 177268739

UREDNIŠKA BESEDA / EDITORIAL:

Vloga študentskega dela pri napredku socioološke in humanistične znanosti je tista, ki jo je treba izraziti z največjim entuziazmom, saj so študenti tisti, ki pišejo za naprej, nikoli za nazaj.

Pred vami je napisan, recenziran, oblikovan in lektoriran zbornik študentskih prispevkov s področja sociologije iz leta 2023. Kakor že v prvem izdanem zborniku nas je pri pisaju in urednikovanju vodila motivacija do objave študentskih misli, ki mnogokrat ne ugledajo luči znanstvenega sveta, temveč se skrijejo v pogosto prenapolnjenih e-poštnih nabiralnikih naših profesorjev in profesoric ali ostanejo v prašnih predalih.

Študentke in študenti kot pomanjkljivost našega študija pogosto izpostavljamo pomanjkanje interdisciplinarnosti, v tem zborniku pa je zastopana, kot bi morala biti v celotni družboslovni in humanistični disciplini. Četudi zbornik v naslovu nosi konotacijo ‘socioološke vsebine’, se avtorji v njem ukvarjajo z vsemi družboslovnimi področji. Tu so zbrane antropološke, kulturološke in politološke misli. Članki se ne razlikujejo le po strokovnih ali metodoloških vsebinah, temveč tudi po tematikah. Uredniki in urednice smo se odločili, da pustimo avtorjem in avtoricam carte blanche, oziroma odprto polje za pisanje o tistem, kar jih je doslej najbolj pritegnilo. Tako smo dobili raznolik nabor tem, ki jih je mogoče povezati le z najbolj široko rdečo nitjo – raziskovanje družbe in njenih spektrov.

Po mesecih branja, raziskovanja, pregledovanja in ustvarjanja pa izid zbornika avtorjem in avtoricam ne predstavlja končne postaje, temveč šele začetek poti. Z izkušnjami, ki so jih pridobili avtorji, uredniki, lektorji, oblikovalci in ostali sodelujoči, se tako lažje spustimo v prostor razvijanja in naslavljanja perečih problematik in polemik naše družbe ter odgovarjamo na tista vprašanja, ki nimajo enoznačnega odgovora in dajemo besedo vsem skupinam brez glasu.

Z velikim veseljem torej predstavljamo Zbornik študentskih sociooloških misli II, ki vsem mladim daje prostor za odkrivanje akademskega in znanstvenega sveta izven predavalnic. Kajti dela družbenih ved se nikoli ne sme zapreti med stene, temveč se mora razvezati, da se dotakne vseh sledi človeštva.

Hana Barši Palmič in uredništvo

The role of student work in advancing sociology and the humanities is one that must be expressed with the greatest enthusiasm, as students are the ones writing for the future, never for the past.

Before you is a collection of student contributions in the field of sociology from 2023 - written, reviewed, designed and proofread. Similar to the first published collection, our motivation and guidance in writing and editing was to publish student thoughts. Often, these thoughts do not see the light of the scientific world, but instead hide in the overflowing email boxes of our professors or remain in dusty drawers.

Students often point to the lack of interdisciplinarity as a shortcoming in our studies, but in this collection it is represented as it should be in the entire social science and humanities discipline. Even if the anthology carries the connotation of 'sociological content' in the title, the authors deal with various areas of the social sciences. Anthropological, cultural and political thoughts are gathered here. The articles differ not only in their professional or methodological content, but also in their topics. The editors have decided to leave the authors carte blanche, i.e. an open field to write about what has so far attracted them the most. This is how we got a diverse set of topics that can only be connected by the broadest red thread - research into society and its spectra.

After months of reading, researching, reviewing and creating, the publication of the collection does not represent the final destination for the authors; rather, it marks the beginning of the journey. With the experience gained by the authors, as well as the editors, reviewers, designers and all the participants, we can thus more easily enter the space of developing and addressing pressing issues and controversies of our society, and we answer those questions that do not have a single answer and we give the voice to all groups without one.

It is, therefore, with great pleasure that we present the Collection of Student Sociological Thoughts II, which gives all young people a place to discover the academic and scientific world beyond the lecture halls. For the work of the social sciences must never be confined within walls but must branch out to touch all traces of humanity.

Hana Baršić Palmić and the associate editors

KAZALO

Alen Golež: K-pop kot globalni fenomen fascinacije z nemočjo.....	1
Enej Šuštar: Nevarni memi: alternativna desnica in njena uporaba internetnih memov za širjenje sovraštva in novačenje privržencev	22
Nika Gradišek: Inceli – simptom krize moškosti: oris gibanja, teorij družbene hierarhizacije in družbenega darvinizma skozi oči incelov.....	52
Ana Pikovnik: Femme fatale kot utelešenje strahov.....	70
Neža Dovžan, Lara Janjoš, Urša Kapler, Tana Rakoto Kovačič, Jan Sabadžija, Enej Šuštar: Populizem covid skeptičnih skupin v Sloveniji: razkrivanje populističnega obrata h covid skepticizmu med oportunističnimi politiki prek analize aktivnosti njihovih Facebook skupin	90
Klara Francesca Junkar: Drugi armenski genocid: pregled situacije v Arcahu (Gorski Karbah) od blokade koridorja Lačin (12. 12. 2022).....	120
Hana Barši Palmić: Past and pride: Portugal's case of perpetuating colonial narratives through urban symbols.....	147
Natalija Tanić: Comparative analysis of reporting on the war in Ukraine by Slovenian and Serbian media	173

KAZALO SLIK

<i>Photo 1: graffiti on Monument of Discoveries</i>	147
<i>Photo 2: map showed at Portugal colonial exhibition, Porto 1934</i>	155
<i>Photo 3 : photos taken at Portugal colonial exhibition, Porto 1934</i>	157
<i>Photo 4: Monument of discoveries with tourists, July 2023, Lisbon</i>	160
<i>Photo 5: Colonial coat of arms of Mozambique in Square of Empire, Lisbon ...</i>	165
<i>Photo 6: Statue of Jesuit António Vieira, Lisbon</i>	166

K-POP KOT GLOBALNI FENOMEN FASCINACIJE Z NEMOČJO

Alen Golež

1 Uvod

Reči, da je korejska popularna glasba K-pop v zadnjih letih postala globalni fenomen, je danes trivialna in prežvečena fraza, s katero se že vsaj desetletje začenjajo publicistični in akademski članki. Ta glasbeni žanr kljub temu že ves ta čas vztrajno raste in podira nove rekorde povsod po svetu, na Zahodu, Bližnjem vzhodu, v Aziji, Latinski Ameriki in Afriki. Njegova priljubljenost je v tem, da ljudem ponuja nekaj, kar na glasbenih repertoarjih drugod po svetu manjka oziroma česar druge glasbene industrije ne morejo poustvariti, saj bi v nasprotnem primeru to že storile. V nadaljevanju bom izhajal iz teze, da korejski glasbeni industriji izstopanje omogoča njen neizprosno tovarniški način urjenja (ozioroma ustvarjanja) zvezdnikov. Na spletnem mediju Vox so namreč zapisali: »Ne sprašujte, kaj naredi K-pop pesem. Vprašajte, kaj naredi K-pop izvajalca.«¹

V K-popu je neizprosna obravnava zvezdnikov s strani njihovih podjetih vgrajena v svojevrstne koncepte slavnega in uspešnega zvezdnika.² Podobe K-pop zvezdništva se namreč v mnogih pogledih držijo povsem drugačne asociacije kot zahodnega. Slednje se namreč povezuje s pojmi, kot so talentiranost, izjemnost, čut za ustvarjalnost ter umetniška in osebna svoboda. V najbolj priljubljeni globalni glasbeni zvrsti 21. stoletja, hiphopu (ki izhaja iz ZDA in iz katerega veliko črpa tudi K-pop³), se denimo glavni vizualno-besedilni elementi nahajajo prav v poudarjanju umetnikove neodvisnosti, bogastva in uživaškega življenja. V K-popu je stanje drugačno. Za začetek je že način, kako postati zvezdnik, demistificiran in je za skoraj

¹ Romano, Aja. 2018. How K-pop became a global phenomenon. Vox.

² Glej: Tai, Crystal. 2020. Exploding the myths behind K-pop. The Guardian.

³ Mitchell, Ashlee. 2020. How Hip-hop Has Aided The Meteoric Rise of K.pop.

vsakega posameznika identičen. Poteka zgolj skozi strogo formalizirano sito vajeniških treningov, preizkusov in kvalifikacij (včasih tudi resničnostnih oddaj). Uspeh že ustanovljenih zvezdniških skupin in njihovih vsakokratnih albumov pa se meri v posebni vrsti tekmovalnih oddaj, ki se v živo prenašajo po televiziji vse dni v tednu.⁴ V primerjavi z zahodno glasbeno industrijo, ki ji kot celoti lahko pripisemo vsaj videz določene spontanosti in organskosti, K-pop industrija zaradi svoje rigorozne formaliziranosti deluje skrajno togo, odbirateljsko in tovarniško. Oboževalci sicer poudarjajo naravne talente in specifične osebnostne lastnosti svojih najljubših zvezdnikov, vendar podjetja v avdicijah odbirajo večinoma posameznike, ki ustrezajo strogim korejskim lepotnim in vedenjskim standardom. Te odbrane subjekte dolgoletni skupinski treningi že pred debitiranjem izurijo kot po tekočem traku; so nenehno urjeni, nadzorovani in disciplinirani v vzornem vedenju, karizmatičnosti in neproblematičnosti oziroma kako biti »popoln« tudi po debitirjanju.

Podobe K-pop zvezdnikov, večina starih med 15 in 30 let, pomembno zaznamuje nenehen strog nadzor menedžerjev v vseh aspektih življenja – od prehranjevanja, uporabe telefona, spanja do prijateljstev, romantičnih zvez in izjav v javnosti.⁵ Prav tako nimajo veliko besede pri ustvarjanju produktov – drugi jim pišejo pesmi, sestavljajo sinhronizirane koreografije, izberejo kostume. V svojem vsakdanu so podvrženi skrajnim naporom, ki temeljijo na nenehnem treniranju, učenju, nastopanju, snemanju resničnostnih oddaj, klepetanju z oboževalci, itd.⁶ Njihova življenja bolj spominjajo na vojaški kamp, kot na uživanje v sadovih svojega uspeha ali svobodi, ki naj bi jo ta prinesel.

Tudi zahodni zvezdniki so pogosto žrtve takih ali drugačnih nepravičnosti, izkoriščanj in naporov,⁷ vendar ti primeri veljajo za odstop od norme ali pa so vsaj

⁴ K-pop music shows in Korea. Korea Travel Easy.

⁵ Glej: O, Desirée. 2020. Strict Rules That K-pop Singers Have To Follow. Nicki Swift; Dong, Sun-hwa. 2019. »Life as K-pop idol allows no freedom or privacy«. The Korea Times.

⁶ Glej: boranews. 2022. »There's no time to rest,« The 'Super High-Speed' K-Pop activity system needs to change [K-Pop Idol System Diagnosis]. Allkpop.

⁷ Glej: Engels, Fred. 2021. The Record Industry Thrives on the Exploitation of Young Rappers. The Doe; Rahman, Tamara. 2022. Why did #MeToo bypass the music industry? Just look at the

učinkovito prikriti in minimalizirani očem javnosti. Nasprotno so v K-popu vsi omenjeni naporji, nesvoboda in nepravičnosti ključen del sistema, ki ga ni mogoče prikriti, saj bi bil K-pop brez njega izrazito drugačen. Zvezdniki v intervjujih pogosto govorijo o neznotnih okoliščinah, v katerih so jih podjetja silila živeti in trenirati, preden so uspeli, kar pa je večinoma normalno sprejeto. Eden takih primerov je pričevanje članice ene najbolj uspešnih K-pop skupin, Twice, o tem, kako je bila pred debijem prisiljena v enem tednu izgubiti sedem kilogramov telesne teže. Za dosega cilja je jedla zgolj led, hodila v fitness in pljuvala v umivalnik, pred spanjem pa jo je bilo strah, da se naslednji dan ne bo več zbudila.⁸ Izjemno povedno je, da izpoved ni bila šokantna in ni povzročila nikakršnega škandala. Zvezdnica namreč tega ni razkrila kot obsodbo podjetja, za katerega dela, temveč le kot zanimivost za oboževalce v eni od oddaj v živo.

Zvezdniki tako o sebi nenehno reproducirajo narativ o uspehu tipa »od trnja do zvezd«, vendar tega ne prikazujejo kot krivde podjetij in menedžerjev. Trpljenje tako pomembno definira imidže, osebne zgodbe, zgodovino in osebnost zvezdnikov ter se zdi splošno predstavljeno in sprejeto kot neizogibno. V tem smislu si je lažje predstavljati konec K-popu kot neizprosno ravnanje z njegovimi zveznniki.

Vprašanje je torej, zakaj je takšno globalno navdušenje nad glasbo, v kateri je očitno razvidna nemoč in nesvoboda njenih zvezdnikov. Čemu navdušenje nad tako infantiliziranim zvezdništvom, ki predstavlja antitezo siceršnjim največjim globalnim arhetipom, kot so Drake, Bad Bunny, Cardi B, Beyoncé, Ed Sheeran in Dua Lipa?

V zasedovanju tega vprašanja bom najprej natančneje orisal življenjske in delovne pogoje K-pop zvezdnikov, kar bo podlaga za nadaljnjo analizo. Pri njihovi javni podobi bom kot ključnega izpostavil performans ljubnosti, ki je eden določajočih vizualno-afektivnih elementov K-popu in ga morajo nenehno izvajati vsi idoli. Iz tega bosta sledili razčlenba koncepta ljubnosti kot estetske kategorije in relacija moči med ljubkim in tistim, ki mu je ljubkost namenjena. Zanimalo me bo, kako

gatekeepers. The Guardian.

⁸ TWICE's Momo Went Through Extreme Lengths To Lose 15 Pounds Before Her Debut. 2018. Koreaboo.

performans ljubkosti sovpada z infantilizacijo zvezdnikov skozi njihovo popolno podrejenost podjetjem. Moja teza je, da do meteorskega vzpona K-popu ni prišlo *kljub* nemoči njegovih zvezdnikov, temveč deloma prav zaradi nje, ter da ljubkost igra osrednjo vlogo pri osmišljjanju te nemoči v specifično podobo. Na koncu bom predstavil, kako K-pop svoje zvezdниke vzpostavlja kot vzornike ter *hkrati* kot trpeče in ogrožene posameznike. To pa postavlja oboževalce v vlogo pokroviteljev oziroma zaščitnikov, ki morajo s svojo denarno in moralno podporo skrbeti za njihovo dobrobit. Oboževalci preko tega z njimi dobijo iluzijo intimnega odnosa, prav zaradi prekarnega položaja zvezdništva pa se z njimi zlahka poistovetijo. Idoli so tako večji od življenja in hkrati izjemno majhni in nemočni proti surovi tržni oziroma menedžerski logiki, v katero so ujeti.

2 Položaj zvezdnikov v K-popu

2.1 Pot do slave

Oris poti nekoga, ki želi debitirati v skupini oziroma postati del K-pop sveta, je naslednji: najprej se mora v najstniških ali že otroških letih izkazati na avdicijah in postati vajenec pri enem od podjetij, ki ga potem trenira za morebiten, a še zdaleč ne zagotovljen, debi.⁹ To treniranje ima pogosto obliko vojaškega kampa in deluje skoraj kot totalna institucija, kjer veljajo striktna pravila prehranjevanja, medosebnih odnosov, prostega časa in komunikacije z zunanjim svetom. Prav tako naj bi bile pogoste krute in diskriminatorne prakse, denimo zavračanje vseh vajencev LGBT skupnosti,¹⁰ ter normaliziranje stradanja in izgubljanja zavesti zaradi izmučenosti. Pomembno je poudariti, da so pričevanja o tem anekdotna. Vajeništvo je izvedeno na račun finančnega dolga, ki bremenii zvezdниke še dolgo po tem, ko postanejo del skupine in začnejo nastopati, tj. po debitiranju. Podjetje si zamisli koncept za skupino (npr. uporniška, ljubka, elegantna) in nato v njej z vajenci zapolni prosta mesta. Skupine lahko štejejo od tri do 15 ali več članov. Mesta v njih so strogo formalizirana v arhetipe, kot so *leader* oziroma vodja, *maknae* oz. tisti, ki je najmlajši

9 Saif, Jawad. 2022. Dark depths of fame: Child exploitation in the K-pop Industry. The Business Standard.

10 Valley, Alicia. 2021. Former JYP Entertainment Trainee Reveals The Agency Kicked Him Out For Being In A Gay Relationship. Koreaboo.

in mora biti najbolj ljubek, in *visual* oz. tisti, katerega najbolj izstopajoča lastnost je njegova lepota. Imidži in značaji, ki jih morajo uprizarjati, so jim pogosto že v naprej dodeljeni, da si člani skupine med seboj ne bi bili preveč podobni.¹¹ To strategijo nekateri primerjajo z upravljanjem finančnega portfelja za porazdelitev tveganj in redukcijo tržne negotovosti.¹² Idolom v nastajanju je torej lahko že na začetku pogoj za debitiranje zahtevana sprememba osebnosti za javnost, pogoste naj bi bile tudi zahteve po plastični operaciji.¹³ Vajenci so v času debija navadno stari od 15 do 22 let.

Odvisno od debitiranja ali ne pri enem od večjih podjetij lahko skupina nemudoma doseže slavo ali pa te (in finančne uspešnosti) nikoli zares ne doseže. V vsakem primeru so zvezdniki še vedno pod istimi pritiski in nadzorom, pod katerimi so bili kot vajenci, njihovi urniki pa so še vedno natrpani s treningi petja in koreografij; snemanjem albumov in glasbenih videov; sodelovanjem na vsakodnevnih tekmovalnih, pogovornih, televizijskih in radijskih oddajah; snemanjem reklam za znamke ter podpisovanjem in druženjem z oboževalci. Večji je uspeh skupine, bolj so njihovi urniki neznosni. Z uspehom namreč ne dobijo počitka.

Vsi K-pop zvezdniki, z izjemo najbolj slavnih, so zavezani svojim matičnim podjetjem, tj. tistim, pri katerih so debitirali. V primeru, da prekinejo svoje pogodbe oziroma so odpuščeni, je praktično nemogoče, da bi znova debitirali v drugi skupini ali imeli uspešno solo kariero znotraj K-popa. Zvezdniki namreč pogosto niso plačani dovolj, da bi obogateli, saj gre v prvih letih njihov zaslužek v odplačilo dolgov, ki jim jih je zaradi preteklega treniranja naložilo podjetje.¹⁴ Za prakso

11 Carpio, Jillian. 2021. K-pop's 'magic formula' explained: idol groups like BTS, Blackpink, Twice and Exo all have a leader, maknae and 'visual' – so who does what and what do these roles really mean? Style.

12 Kim, Gooyong. 2019. From Factory Girls to K-Pop Idol Girls. London: Lexington Books: 57.

13 Glej: Yeo, Gladys. 2021. CL says pressure to get plastic surgery made her »sad and angry«.

14 Glej: AOA Finally Escapes Debt To FNC Entertainment, Paid For FIRST Time In 3 Years Since Debut. Koreaboo; Nu, Tram Anh Ton. 2020. K-Pop Artists Don't Actually Make As Much Money As People Think. Showbiz CheatSheet.

zaposlovanja v K-popu obstaja celo ustaljen izraz, suženjska pogodba, saj zvezdниke v neplačano delo ujamejo z grožnjo denarnih kazni v primeru neposlušnosti.¹⁵

Če povzamem ključne značilnosti, ki definirajo podobo idola: ne živijo doma, temveč v dormitoriju oziroma stanovanju s svojimi sočlani; imajo natrpane urnike, ki jih botruje hiperprodukcija brez pravega oddiha; menedžerji imajo popoln nadzor nad njihovim obnašanjem, izjavami, oblačenjem (neredki so primeri deklet, ki jih zebe ali jih je vidno neprijetno v prekratkih krilih); življenje jim krojijo stroge diete, prepoved kajenja in pitja alkohola ter neredko tudi prepoved romantičnih zvez oziroma druženja z nasprotnim spolom; so izvajalci pesmi, nad katerimi nimajo umetniškega nadzora; v veliki meri so zgolj izvajalci oziroma pogodbeniki, povzdignjeni v umetniško megllico. Kljub temu pri mnogih oboževalcih K-popu velja prepričanje, da ti zvezdниki živijo delovno, a vseeno idilično življenje. Milijoni si želijo biti na njihovem mestu.

2.2 Faktorji discipliniranja

Osrednji faktor nesvobode K-pop zvezdnikov so podpisane pogodbe, ki morajo biti za delovanje sistema ideološko upravičene. Glavni vzvod je diskurz dolga, ki ga perpetuirajo tako podjetja kot zvezdniki sami, njihovi oboževalci in konkretna okoliščine, v katere so postavljeni. K-pop podjetja se namreč v javnosti predstavljajo kot dobrodelniki, ki svojim vajencem omogočijo uresničitev sanj z vlaganjem vanje in s tem povezanim tveganjem. Posledično naj bi jih bili idoli dolžni tako v finančnem kot moralnem smislu.¹⁶ Na posameznika je s tem projicirana ogromna odgovornost.

Z diskurzom dolga se prepleta diskurz družine, ki deluje na več ravneh. Prva je raven podjetja, ki je video kot družina, v katero so idoli sprejeti.¹⁷ To predstavo podpira dejstvo, da idoli nimajo veliko zasebnega življenja in so več v stiku s svojimi menedžerji kot sorodniki in prijatelji. Zanimivo je, da se nekateri direktorji javnih

15 Problems with K-pop: rules, slaves contracts, cyberbullying, little food and money. Facts and Details.

16 Glej: dhan. 2021. Insiders revealed the amount of money they made as Kpop idols and the debts they bear if they don't succeed. Bizoom.

17 Glej: Ambika. 2012. Welcome to the Family, the Entertainment Company Family. Seoulbeats.

podjetij, nekakšne napol pop osebnosti, kažejo kot očetovske figure svojim idolom, ti pa naj bi bili kot otroci pod njihovo zaščito. V resnici pa je za to sentimentalno masko odnosa hladna ekonomska logika, kjer direktor idole upravlja kot naložbe oziroma produkte, katerih naloga je v prvi vrsti prinesti čim več denarja. Če idol deluje neskladno s podjetjem, situacija hitro dobi izgled nespoštovanja benevolentnega očeta direktorja. To težo dodatno potencira poudarek, ki ga na družino in spoštovanje avtoritete daje s konfucianizmom že tako močno zaznamovana korejska družba.

Druga raven diskurza o družini se vrti okoli samih članov skupine, ki zasedajo vloge bratov oziroma sester. To predstavo podpira dejstvo, da bivajo in spijo v skupnih sobah ter skupaj preživijo večino svojega časa, navzven pa projicirajo podobo idiličnih odnosov. Pomembno vlogo pri tem vtušu sorodstva igra korejski jezik, prežet z gramatičnimi strukturami in besednimi zvezami, ki poudarjajo starostne razlike in družinske vezi med govorci. Preko njih se osebe pogosto ne nazivajo po lastnih imenih, temveč z izrazi kot so *onnie* (starejša sestra), *hyung* (starejši brat) in *dongsaeng* (mlajši brat oz. sestra), tudi ko niso v krvnem sorodstvu.¹⁸ Kljub pogodbam, ki zvezdниke vežejo kot skupino, dobimo vtis, da je zaradi njihove medsebojne bratovske oziroma sestranske bližine edino smiselno, da ostanejo skupaj. Naj bodo njihove vezi v resnici tako tesne ali ne, je vsako potencialno individualno odstopanje članov od pričakovanega škodljivo za celoten imidž skupine. Deluje namreč kot izdaja zaupanja bratov/sester in njihove dobrobiti, saj lahko skupina kot celota zaradi škandala utrpi škodo ali propade. Odstopanje od idilične podobe bratstva/sestrstva, ki je zmeraj v soglasju, bi nedvomno izvalo škandal. Individualna javna dejanja znotraj skupin tako sploh ne obstajajo: nikoli ne slišimo nesoglasij ali različnih prepričanj – vsi delujejo zgolj kot skupina, pri čemer ima vsak posamezni član odgovornost do drugih.

Tretja raven so oboževalci. Čeprav je težko priti do statističnih podatkov, je splošno znano, da večino predstavljajo otroci in najstniki. Vendar že posnetki nastopov skupin jasno kažejo, da nezanemarljiv delež predstavljajo tudi odrasli, tako moški kot ženske. V K-popu je biti oboževalec formalizirano, saj ima vsaka glasbena

18 Oppa, Hyung, Unnie, Noona - What are the Differences? Hilokal.

skupina svoje ime za oboževalce, po katerih se nato razlikujejo. Tako postane del identitete oboževalca K-pop-a to, del katerega fenovstva (ang. fandom) je, tj. katera je njegova najljubša skupina. Nadaljnjo razlikovanje poteka na ravni skupine, kjer ima vsak oboževalec najljubšega člana oz. članico. Prav ti osrednji oboževalci, ki so del specifičnega fenovstva, predstavlajo družino oziroma so s strani skupine, katerim navodila dajejo menedžerji, sentimentalno nagovarjani kot le-ta. Brez njih naj ne bi bilo skupine, sreče in uspešnosti njenih članov in še pomembnejše, nagovarjani so kot tisti, ki idolom dajejo moč in motivacijo. Ustaljena praksa so denimo pesmi, ustvarjene za oboževalce, ki te sentimente poudarjajo. Idoli s tem čutijo odgovornost do oboževalcev, saj vzajemno predstavljajo vir sreče. Prav pri teh osrednjih oboževalcih pa je največ tistih, ki imajo do svojih zvezdnikov strogega pričakovanja, pogosto postanejo obsesivni in z glasnim spletnim nadlegovanjem neposredno najbolj disciplinirajo K-pop skupine,¹⁹ posredno pa z grožnjo finančnega odrekanja podpore vplivajo na strogost menedžerjev.

2.3 Performans ljubkosti

Ključen del estetike K-pop glasbe in pojavnosti njenih zvezdnikov je izrazit performans ljubkosti. Veliko pesmi vsebinsko temelji na ljubkih tematikah in nastopih, idoli pa uprizarjajo ljubkost tudi v interakcijah z oboževalci, v pogovornih oddajah, ipd. Performans ljubkosti izvira iz širšega korejskega kulturnega pojava, ki se mu reče *aegyo* in se ga Korejci poslužujejo tudi v vsakdanjih situacijah, sploh intimnosti. Značilen je predvsem za ženske oziroma je od njih pričakovani, opazimo pa ga tudi pri moških.²⁰ *Aegyo* oziroma performans ljubkosti sestavljajo različni načini uprizarjanja: otroške ali živalske geste, dojenčkov način govora oziroma *babytalk*, uporaba manjšalnic in podobnih besed, petje otroških pesmi, uporaba otroških oziroma ljubkih predmetov, oblačenje v ljubka in očitno infantilizirana oblačila.²¹

19 Rashid, Raphael. 2022. Cyberbullying by K-pop Fans Must Stop. Medium.

20 Pužar, Aljoša, in Hong, Yewon. 2018. Korean Cuties: Understanding Performed Winsomeness (*Aegyo*) in South Korea. The Asia Pacific Journal of Anthropology, 19(4), 333–349. doi:10.1080/14442213.2018.1477826: 1–2

21 Prav tam: 2.

Kakšno vlogo ima in kako je v Južni Koreji percipiran *aegyo*, za pričajočo razpravo ni ključnega pomena, saj me zanima K-pop kot globalni in ne zgolj lokalni fenomen. V splošnem je dovolj, če izpostavim, da je performans ljubkosti pojmovan kot način prijaznosti in tudi spogledovanja. Namenoma otroče oziroma »neumno« vedenje, ki je namenjeno nekomu (stranki, bližnjemu ali oboževalcu), izraža intimnost oziroma bližino. Performans ljubkosti bi lahko opisali kot diametalno nasprotje performansu resnosti in vzvišenosti, ki se ga poslužujejo zvezdniki, kot so The Weeknd in Frank Ocean, ter vzbuja občutek nedostopnosti in vzpostavlja distanco do oboževalcev. Rečemo lahko torej, da K-pop industrija s svojim osredinjanjem na ljubkost poblagovlja in monetizira občutek intimnosti v odnosu zvezdnikov do oboževalcev.

3 Ljubkost kot estetizacija nemoči

3.1 Estetska kategorija

Ljubkost sama po sebi seveda ni izključno korejski kulturni pojav, temveč je globalno vseprisotna. Z njo največkrat povezujemo otroke, živali, igrače, animirane like, itd., pri čemer so največji pokazatelji te priljubljenosti ljubkosti videoposnetki ljubkih živali (predvsem mačk in psov). Sianne Ngai jo definira kot estetsko kategorijo, tj. kot »percepcijo forme, ki jo specifičen afekt ali več teh veže z verbalno evalvacijo«.²² Enako sta estetski kategoriji tudi sublimno in lepo, a je ljubko v primerjavi z njima estetika majhnega in tistega kar je »v splošnem видено kot majhno, podrejeno, trivialno in, nad vsem, negrozeče«.²³

Ljubkost torej ni le neločljiva od nemoči, temveč označuje prav njen privlačnost. Paradigmatski objekt ljubkega je plišasta igrača,²⁴ lahko pa so tudi lutke punč oziroma dojenčkov.²⁵ Paradigmatski subjekt oziroma živo bitje bi potem takem bili

22 Ngai, Sianne. 2022. Introduction. V: *The Cute*, Sianne Ngai, ur. Cambridge: The MIT Press, str. 15—29: 16

23 Prav tam.

24 Prav tam: 18

25 Merish, Lori. 1996. Cuteness and Commodity Aesthetics: Tom Thumb and Shirley Temple. V: *Freakery: Cultural Spectacles of the Extraordinary Body*, Rosemarie Garland Thomson, ur. New York in London: New York University Press, str. 185–203: 187

otroci in določene živali, kot so mačke, psi, hrčki, pande, itd. Prav tako se v tradicionalnih pojmovanjih spolov ljubkost kot nekaj pozitivnega povezuje predvsem z ženskami, medtem ko je to za moškega prej negativna oznaka. Kot evalvacija je ljubkost »prvenstveno pozitivna, a vendar ambivalentna. Označiti nekaj ali nekoga za 'ljubkega' je lahko tako izraz neupoštevanja kot kompliment.«²⁶

Vsakdo, ki ga je ljubkost kdaj ganila, se zaveda, da ljubke stvari niso brez moči. Frances Richard opaža, da »ljubko izhaja iz manipulacije zagotovila o odsotnosti manipulacije«.²⁷ Ljubko izraža nemoč, nedolžnost in nevednost ter nas posledično razoroži. Zdi se, da se nam takih stvari oziroma bitij ni treba bati. Ljubek pes in dojenček prav s svojo nemočjo vplivata na nas, si zanju želimo poskrbeti in ju obvarovati. Velik pes, ki renči in laja ter nas s tem potencialno ogroža, pa ne deluje ljubko in do njega ne čutimo zaščitniških občutkov. Ljubko se torej »[h]krati sklicuje na svojo ranljivost in jo negira ...«²⁸

Za pričujočo razpravo ni ključnega pomena, ali naša senzibilnost na ljubke reči izhaja iz biologije ali je povsem družbeno pogojena. Pomembno je, da ljubko kliče po intimnosti oziroma premagovanju distance. Ljubke reči in živali namreč želim pobožati, objeti, zmečkati – fraza, ki dobro ponazarja to agresijo premagovanja distance je: »Kar pojedel bi te, tako si ljubek.« Ljubkih stvari seveda ne moremo pojesti ali zmečkati, lahko pa skrbimo zanje. Lori Merish ljubko vidi kot nekaj, kar nas gledalce oziroma potrošnike interpelira kot materinske subjekte in od nas zahteva čuteč odziv, zato je ljubko vselej neko blago v iskanju svoje matere.²⁹ Seveda dojenček in pes s svojim ljubkim pogledom morda zavestno ne apelirata na našo materinsko željo, toda istega ne moremo reči za blago, namenoma ustvarjeno kot ljubko. Medvedek z ogromnimi očmi na trgovinski polici je ljubek z namenom, da bi se nanj odzvali z »awww« in ga kupili oziroma posvojili, doma pa nato uživali v prijetnem občutku, ki ga v nas vzbudi pogled na ljubkost. Ali drugače: »Estetika

26 Ngai, 2022: 19

27 Richard, Frances, 2022. Fifteen Theses on the Cute. V: The Cute, Sianne Ngai, ur. Cambridge: The MIT Press, str. 32–40: 34.

28 Prav tam.

29 Merish, 1996: 186

ljubkega dvori potrošnikovi empatiji, s čimer ustvari strukturo čustvenega odziva, ki asimilira potrošnjo v logiko posvojitve.³⁰ Podobno je s K-pop zvezniki, ki so sicer subjekti, a so v svojem obnašanju in podobi izumetničeni in poblagovljeni s strani menedžerjev. K-pop zveznikov ne moremo kupiti, lahko pa se poslužujemo z njihovim blagom in albumi, ki običajno vsebujejo zbirateljske sličice zveznikov, dovolj majhne za denarnico, ali pa vedno znova konzumiramo njihove videospote in pesmi ter se jim na ta način približamo. Performans ljubkosti se tako kaže kot učinkovita strategija za ustvarjanje neposrednega užitka, v čemer lahko vidimo vzporednico s samoseksualizacijo zveznikov, ki je sicer v globalnem zvezdništvu pogostejša od performansa ljubkosti.

Ljubkost je estetika minornega, trivialnega in nemočnega, kar pomeni, da se K-pop zvezniki s performansom ljubkosti postavljajo v podrejen položaj in estetizirajo svojo navidezno nemoč, ki pa je v njihovem primeru tudi resnična. Občutek intime ustvarjajo, ko njihova ljubkost »uprizarja potrebo po odrasli skrbi«.³¹ Neodvisno od svoje starosti je gledalec, ki je z njo soočen, v odnosu do zveznika postavljen v vlogo odraslega. Podobno so malčki v to vlogo postavljeni v odnosu do svojih punčk. Pomembno pa je opozoriti, da K-pop zvezniki niso nenehno ljubki, kot npr. neka igrača. Njihova ljubkost se nahaja v ljubkih gestah, pogledih, petju pesmi, ki še zdaleč niso vse ljubke, in se pogosto meša oziroma izmenjava z drugimi estetskimi kategorijami in elementi estetske presoje, kot so lepota (ki je v K-popu zelo formalizirana in cenjena), očarljivost (smisel za humor in zabavo) ter izkazovanje spretnosti (ples, petje, itd.). Idoli niso ves čas ljubki, prav tako niso več otroci, temveč relativno odrasli subjekti. To naredi njihov performans ljubkosti vsaj delno očiten in ni neka »naravna« lastnost, ki jo imajo psi in plišaste živali.

3.2 Infantilizacija

Predvidevamo lahko, da zahodne zvezdниke redko uprizarjati ljubkost prav zaradi opisanih implikacij oziroma konotacij nemoči in otroškosti. Njihove javne podobe so običajno zgrajene na ljubkosti kontrastnih idealov odraslosti, neodvisnosti, opolnomočenosti in svobode. Tudi K-pop idoli skupaj z ljubkostjo

30 Prav tam: 187

31 Merish, 1996: 186

izvajajo pesmi in plese, ki izražajo moč in neodvisnost, vendar ta izraz stoji na precej trhljih temeljih, če upoštevamo realne pogoje, v katerih delujejo in živijo. Drugače rečeno: njihov izraz moči in neodvisnosti je vselej v trenju z njihovimi življenjskimi okoliščinami, zato ustvarja zanimivo podobo nemočno-močnega subjekta.

Protislovno pozicijo idolov lahko poskušamo pojasniti s konceptom infantilizacije, ki sicer deloma poteka preko ljubnosti, večidel pa izvira prav iz dejanskih nesvobodnih pogojev idolov. Ti so namreč zaradi strogih restrikcij svojih menedžerjev postavljeni v nekakšno stanje podaljšanega otroštva oziroma najstništva. O tem priča že splošna nesvoboda najmanjših osebnih odločitev, kot so prepoved pitja, kajenja in romance; življenje v skupnih domovih; pa tudi narava nenehnega dela v specifični industriji, ki jim daje drugačne, bolj izolirane življenjske pogoje. Zaradi prepovedi dejanskih ali zgolj javnih romantičnih zvez in govorjenja o seksualnih zadevah, ker morajo biti vse vsebine primerne tudi za otroke, so deseksualizirani. Njihovi menedžerji in podjetja medtem delujejo kot starši, sočlani pa kot bratje in sestre.

Zaradi teh dejavnikov idoli pogosto delujejo bolj kot otroci in ne kot odrasli subjekti, čeprav so običajno stari 25 ali več let. Res pa je, da se po več letih restrikcije vseeno sprostijo. Infantilizacijo lahko povežemo s tem, kar Merish o njej zapiše preko ljubnosti, in sicer da »vleče svojo afektivno silo iz viktorijanske sentimentalizacije otroštva in uprizarja temeljno ambivalenco otroka v liberalno kapitalističnem redu: otrok je obenem subjekt, ki lahko soglaša [consenting subject], in lastninski objekt«.³² V primeru idolov infantilizacija izhaja še iz realnih pogojev, toda »afektivna sila« njihove ljubnosti je zaradi te bolj splošne otroškosti samo še poudarjena, enako pa velja za njihov ambivalentni položaj. Otrok je hkrati objekt in subjekt, kar pomeni, da »hodi po meji med partikularnim in univerzalnim«.³³ Z drugimi besedami: vselej se nahaja nekje na poti od »naravnega«, nedružbenega oziroma nesocializiranega, pravkar rojenega dojenčka do socializiranega odraslega subjekta. Prav zaradi te percipirane »naravnosti« oziroma univerzalnosti lahko

32 Merish, 1996: 186

33 Sammond, Nicholas. 2005. Babes in Tomorrowland: The Making of the American Child, 1930–1960. Durham in London: Duke University Press: 4.

otroka lažje sentimentaliziramo kot odraslega in si ga predstavljamo kot nedolžnega in osebnostno izvotljenega.³⁴ Menim, da enako velja za delo K-pop idolov. Ti so skozi performans ljubkosti in svoj podrejeni položaj, kjer so nenehno v nemilosti svojih menedžerjev, infantilizirani oziroma približani sentimentaliziranim podobam domnevno srečnih in nedolžnih otrok. Oboževalce to spodbuja k idealizaciji zvezdnikov, preko katere se zdijo bolj domači in varni. Zdi se, da K-pop zvezdniki občutek intime nosijo na rokavu.

Če ostanemo pri zgornjem citatu Merishove, so K-pop idoli vsekakor tudi »subjekti, ki lahko soglašajo«, in »lastninski objekti«. Po eni strani so odrasli in svobodni v odločanju, ali ubogajo podjetje ali ne, po drugi pa si jih podjetja praktično lastijo v skorajda vseh pogledih. Ne samoto, temveč lahko ta občutek lastništva zaznamo tudi pri oboževalcih, predvsem tistih, ki so obsesivni in čutijo, da so jim idoli dolžni določenih vedenj, kot sta prijaznost in delavnost, zaradi česar jih disciplinirajo s spletnim nadlegovanjem, ipd. Tovrstni obsesivni oboževalci niso značilni samo za K-pop, so pa v njem relativno pogost pojav, zanje obstaja celo izraz, *sasaeng fan*.³⁵ To ni presenetljivo, saj podjetja občutke lastništva nad idoli pri oboževalcih (pri čemer ciljajo tudi na otroško in najstniško publiko) spodbujajo že s tem, da od idolov zahtevajo skrajno ustrežljivost, npr. s performansom ljubkosti, rednimi podpisovanji in snemanjem vlogov. Najbolj očitni faktor je verjetno prepoved romantičnih zvez, ki idole pušča »na voljo oboževalcem«, da ti lažje ohranjajo fantazije intimnosti in ekskluzivne ljubezni. Vtis, ki ga dobimo, je: če oboževalcu idol pomeni vse, morajo enako idolu pomeniti oboževalci.

34 Tovrstno idealiziranje otroštva se imenuje mit nedolžnem otroštvu, asociacija z naravo pa je v preteklosti, še posebej izrazito pri romantičnih pesnikih, botrovala tudi idealiziranju drugih družbenih arhetipov, denimo t. i. plemenitih divjakov in kmetov. Glej: Burcar, Lilijana. 2007. Novi val nedolžnosti v otroški literaturi: kaj sporočata Harry Potter in Lyra Srebrousta? Ljubljana: Sophia.

35 Anoushka, Matthew. 2021. Sasaengs: The dark and threatening side of K Pop fan community and its effect on idols. Pinkvilla.

4 Večji od življenja, a nemočni proti tržni logiki

4.1 Oboževalec kot pokrovitelj

Idoli so ujeti v nesvobodnih, izčrpavajočih razmerah. Vse žrtvujejo za uspeh, zato je njihovo trdo delo v primeru uspeha vredno trpljenja. Oboževalci jim hočejo bodisi pomagati do uspeha bodisi jih ohraniti uspešne ali narediti še uspešnejše, da njihovo delo ne bi bilo zaman. K-pop industrija je strukturirana tako, da v njej veliko vlogo v percepiji uspešnosti skupin igrajo že omenjena tedenska tekmovanja, kar od oboževalcev zahteva nenehno podporo. Točke v tekmovanjih so sestavljanе iz števila kupljenih fizičnih albumov, naloženih digitalnih vsebin, ogledov videospotov, telefonskih glasov, itd. Posledično je vse to vključeno v nekakšno kulturo podporništva, kjer oboževalci namenoma kupijo več albumov in gledajo videospote, da število le-teh umetno naraste. Biti oboževalec ne pomeni zgolj imeti rad neko skupino, temveč tudi oblikovati odnos vzajemne odvisnosti in podpore skozi potrošnjo in predanost. Enako pomeni tudi igrati pomembno identitetno vlogo, kar posameznika umešča v skupnost oboževalcev, ki si deli ne le občutke, temveč tudi dejanja podpore za svoje idole.

Izstopajoča raven gorečega podporništva morda ne bi imela toliko smisla, če K-pop zvezdniki ne bi bili tako delavni, tj. če ne bi bili s strani podjetij prisiljeni izdati tudi po več albumov in videospotov visoke produkcijske vrednosti na leto. Vtis, ki ga v spletnih diskurzih med oboževalci pogosto dobimo, je naslednji: K-pop zvezdniki garajo za nas, zato moramo tudi mi za njih storiti vse, kar lahko.

4.2 Identificiranje z nemogočim položajem zvezdnikov

Ni težko videti, kako se mladi oboževalci K-pop zlahka poistovetijo s K-pop idoli zaradi njihove infantilizirane in nesvobode – menedžerji so namreč v tem smislu zgolj verzija zelo strogih staršev. K-pop industrija na ta način verjetno tudi krepi in ohranja ideologijo helikopterskega starševstva, a prvenstveno uteleša in opravičuje neoliberalno idejo upravičenosti kakršnekoli nepravične obravnave in trpljenja, če vodita do uspeha. Hkrati je močno prisoten občutek kapitalističnega realizma oziroma fatalizma trpljenja, potrebnega za uspeh. Morda bo tržna logika vselej prisotna v zvezdništvu in komercialni glasbi, toda industrija K-pop je zelo očitno kalibrirana tako, da iz svojih zvezdnikov potegne vse do zadnje kaplje presežne vrednosti. Priznati to na glas, pa bi hkrati pomenilo priznati, da so zvezdniki izkorisčani in indoktrinirani v garaški fatalizem, kar bi porušilo celoten sistem K-pop.

Poleg visoke produkcijske vrednosti, izpopolnjenih plesov in vsestranskoosti ter nalezljivih refrenov sta očitni še vsaj dve privlačni plati K-pop za oboževalce: eskapizem skozi lahketnost pesmi in občutek pripadanja skupnosti skozi udejstvovanje v fenovstvih. Glavni in najbolj zanimiv element privlačnosti pa je morda prav omogočanje poistovetenja s K-pop zvezdniki, ki jih lahko hkrati častimo in pomilujemo. K-pop pokaže, da tudi tiste, ki so uspeli v življenju in »živijo svoje sanje«, tržna logika vselej omejuje in potiska v nesvobodo in pregorevanje. Čeprav so zvezdniki uspešni, nadarjeni in delovni, se vseeno znajdejo v takšnem položaju. So lepi, vitki, očarljivi, vendar imajo kljub temu duševne motnje (četudi redko) in so omejeni z vseh strani, saj so njihove sanje vezane na neizprosno industrijo. K-pop industrija v tem smislu deluje kot potenciran odsev širšega sveta neoliberalizma, vendar ne gre zgolj za tržno logiko. Tej se morajo podrejati tudi zahodni zvezdniki, ki zaradi nje nerедko izgorevajo in se soočajo z duševnimi motnjami. Kot sem prikazal, je posebnost K-pop industrije v tem, da je najbolj skrajna različica te tržne logike tako normalizirana – zakodirana v diskurzih zvezdništva, ki se prepleta s koncepti družine, dolga in odgovornosti, je formalizirana v vajeniških in zvezdniških praksah ter delovnih pogodbah –da celotna scena vsem na očeh deluje kot zlata kletka totalitarnega nadzora menedžerjev, v katero se ujamejo zvezdništva željni mladostniki. Končni vtis je, da so K-pop zvezdniki kljub svoji slavi in percipirani popolnosti izmučeni in ogroženi kot sleherni delavec ali celo bolj, saj so nadzorovani

v vseh vidikih svojega življenja, tudi izven dela. Vseeno pa prepevajo opolnomočajoče pesmi, ohranjajo nasmešek na obrazu in kot skupina prepričljivo vzdržujejo podobo bratske/sestrske idile, kakršne bi si že lel vsak.

5 Zaključek

Kako naj ne bi bili fascinirani nad zvezniki, ki sprejemajo svojo nemoč in ji ne dovolijo, da jim odvzame srečo? Naj se zdi še tako kontraproduktivno ali protislovno, je že vtem nekaj posebno privlačnega, kar odzvanja v naših vsakdanjih izkušnjah sveta. V kombinaciji s tem se K-pop s svojimi melodijami, videospoti in zvezniki vselej trudi proizvesti videz idiličnosti in sreče. Ponuja nam vstop v srečne mininarative najstniških zlomljenih src, igrivih zaljubljenosti in tudi resnejših, a nikoli preresnih ali preveč konkretnih tematik, ki bi se dotikale resničnega sveta.

Poudariti je treba, da vse v K-popu ni identično in enako izkoriščevalno, toda v splošnem je stanje pogosto zelo slabo in hkrati vsem na očeh. Vsi K-pop zvezniki, ki uprizarjajo ljubkost, podvrženi infantilizaciji v drugih aspektih svojega življenja, prav tako pa niso vsi do enake mere zavezani vzdrževanju ljubke podobe. Vseeno se zdi očitno, da dejanska nemoč K-pop zveznikov in performans ljubkosti delujeta v sožitju. Pri tem slednji ustvarja vtip nedoraslosti, ki do neke mere opravičuje celostno podrejanje zveznikov svojim menedžerjem. Z drugimi besedami: tako skrajna in očitna struktturna in materialna podrejenost podjetjem ne bi bila mogoča brez skrbno uknjnjene in infantilizirane podobe tega, kaj pomeni biti zveznik. Način delovanja je zelo podoben legitimaciji izkoriščanja in podrejenosti žensk skozi zgodovino, ko se jih je označevalo kot nedoletne in se jih metalo v isti koš z otroki. Povezava pri K-pop zveznikih ni tako neposredna in eksplicitno izražena v diskurzih, zato jo je težje zapopasti in presoditi njene dejanske učinke. Vseeno pa je ob zgornji analizi estetske kategorije ljubkosti težko zanikati, da ta obstaja in uokvirja K-pop zveznike s konotacijami otroškosti in neresnosti.

Druga plat zvezdništva je podporniška, ki se oblikuje med oboževalcem in zveznikom ter se ob performansi ljubkosti v kombinaciji s prekarnim položajem zveznikov lažje poglablja v pokroviteljsko-skrbnikiški odnos. Oboževalci so ujeti v neke vrste začarani krog: če bi že leli bojkotirati katero od K-pop podjetij zaradi njegove obravnave zveznikov, bi morali prenehati s podporo in zveznike

prepustiti propadu. Kadar jih podpirajo, pomagajo svojim idolom, hkrati pa s svojim denarjem legitimirajo nepravične prakse. Analiza ljubkosti nam pokaže, da težava sega globlje: odnos oboževalcev do zveznikov je toliko bolj intimen in čustven, kolikor bolj je položaj zveznikov ogrožen in trpeč. To je sicer širši fenomen: težke zgodbe o trpljenju in spopadanju z ovirami so vselej bolj privlačne. In če je življenje K-pop zveznika naporno in trpeče že v času uspeha, potem se pokroviteljsko-skrbniški odnos lahko učinkovito in nenehno obnavlja skozi denarno (in drugačno) podporo. Čustveni vložek oboževalcev v zvezdниke, ki so hkrati trpeči subjekti, je večji od sicer največjih globalnih zveznikov. Ti si namreč ležerno vzamejo leto ali dve, da posnamejo nov album in objavljajo slike svojega srečnega zasebnega življenja. Želja po skrbi in zmanjševanju trpljenja zveznikov se prelije v denarno podporo, ta pa poglablja njihovo vez.

Iz teh razlogov si je težko predstavljati verzijo K-pop industrije, v kateri zvezdniki ne bi bili zarisani kot trpeči subjekti pod nadzorom svojih menedžerjev in zavezani težaškemu delu za uspeh svoje skupine pred individualnostjo. Kritična analiza in ozaveščanje skrajnega izkoriščanja ter raziskovanje izkušnje oboževalcev se zdijo kot zadostni koraki v smer razumevanja situacije, da se ta lahko primerneje razume in izboljša.

6 Viri in literatura:

Ambika. 2012. Welcome to the Family, the Entertainment Company Family. *Seoulbeats*, <https://seoulbeats.com/2012/10/welcome-to-the-family-the-entertainment-company-family/>, 25. 8. 2023.

Anoushka, Matthew. 2021. Sasaengs: The dark and threatening side of K Pop fan community and its effect on idols. *Pinkvilla*, <https://www.pinkvilla.com/entertainment/sasaengs-dark-and-threatening-side-k-pop-fan-community-and-its-effect-idols-935109>, 26. 8. 2023.

AOA Finally Escapes Debt To FNC Entertainment, Paid For FIRST Time In 3 Years Since Debut. *Koreaboo*, <https://www.koreaboo.com/news/aoa-finally-out-of-debt-to-fnc-entertainment-paid-for-first-time-in-3-years-since-debut/>, 21. 7. 2023.

Boranews. 2022. »There's no time to rest,« The 'Super High-Speed' K-Pop activity system needs to change [K-Pop Idol System

Diagnosis]. *allkpop*, <https://www.allkpop.com/article/2022/07/theres-no-time-to-rest-the-super-high-speed-k-pop-activity-system-needs-to-change-k-pop-idol-system-diagnosis>, 20. 7. 2023.

Burcar, Lilijana. 2007. *Novi val nedolžnosti v otroški literaturi: kaj sporočata Harry Potter in Lyra Srebrousta?* Ljubljana: Sophia.

Carpio, Jillian. 2021. K-pop's 'magic formula' explained: idol groups like BTS, Blackpink, Twice and Exo all have a leader, maknae and 'visual' – so who does what and what do these roles really mean? *Style*, <https://www.scmp.com/magazines/style/celebrity/article/3127391/k-pops-magic-formula-explained-idol-groups-bts-blackpink>, 20.7. 2023.

dhan. 2021. Insiders revealed the amount of money they made as Kpop idols and the debts they bear if they don't succeed. *Bizoom*, <https://kbizoom.com/insiders-revealed-amount-money-kpop-idols-made-and-thedebts-they-bear-if-they-dont-succeed/>, 20. 7. 2023.

Engels, Fred. 2021. The Record Industry Thrives on the Exploitation of Young Rappers. *The Doe*, <https://www.thedoe.com/narratives/record-industry-exploiting-rappers>, 26. 8. 2023.

K-pop music shows in Korea. *Korea Travel Easy*, <https://www.koreatraveeasy.com/2023/03/14/kpop-music-shows-in-korea/>, 16. 7. 2023.

Merish, Lori. 1996. Cuteness and Commodity Aesthetics: Tom Thumb and Shirley Temple. V: *Freakery: Cultural Spectacles of the Extraordinary Body*, Rosemarie Garland Thomson, ur. New York in London: New York University Press, str. 185–203.

Mitchell, Ashlee. 2020. How Hip-hop Has Aided The Meteoric Rise of K.pop. *okayplayer*, <https://www.okayplayer.com/originals/k-pop-hip-hop-songs.html>, 16. 7. 2023.

Ngai, Sianne. 2012. *Our Aesthetic Categories: Zany, cute, interesting*. Cambridge in London: Harvard University Press.

Ngai, Sianne. 2022. Introduction. V: *The Cute*, Sianne Ngai, ur. Cambridge: The MIT Press, str. 15–29.

Nu, Tram Anh Ton. 2020. K-Pop Artists Don't Actually Make As Much Money As People Think. *Showbiz CheatSheet*, <https://www.cheatsheet.com/entertainment/k-pop-artists-dont-actually-make-as-much-money-as-people-think.html>, 21. 7. 2023.

O, Desirée. 2020. Strict Rules That K-pop Singers Have To Follow. *Nicki Swift*, <https://www.nickiswift.com/185498/strict-rules-that-k-pop-singers-have-to-follow/>, 16. 7. 2023; Dong, Sun-hwa. 2019. »Life as K-pop idol allows no freedom or privacy«. *The Korea Times*, https://www.koreatimes.co.kr/www/art/2023/08/398_273514.html, 16. 7. 2023.

Oppa, Hyung, Unnie, Noona - What are the Differences? *Hilokal*, <https://www.hilokal.com/blog/difference-between-hyung-oppa-noona-unnie/>, 26. 8. 2023.

Problems with K-pop: rules, slaves contracts, cyberbullying, little food and money. *Facts and Details*, https://factsanddetails.com/korea/South_Korea/K-Pop_and_Music/entry-7282.html, 21. 7. 2023.

Pužar, Aljoša, in Hong, Yewon. 2018. Korean Cuties: Understanding Performed Winsomeness (Aegyo) in South Korea. *The Asia Pacific Journal of Anthropology*, 19(4), 333–349. doi:10.1080/14442213.2018.1477826.

Rahman, Tamara. 2022. Why did #MeToo bypass the music industry? Just look at the gatekeepers. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/may/03/metoo-music-industry-gatekeepers-women-abuse>, 26. 8. 2023.

Rashid, Raphael. 2022. Cyberbullying by K-pop Fans Must Stop. *Medium*, <https://medium.com/@koryodynasty/cyberbullying-by-k-pop-fans-must-stop-c7e1f978fa57>, 26. 8. 2023.

Richard, Frances, 2022. Fifteen Theses on the Cute. V: *The Cute*, Sianne Ngai, ur. Cambridge: The MIT Press, str. 32–40.

Romano, Aja. 2018. How K-pop became a global phenomenon. *Vox*, <https://www.vox.com/culture/2018/2/16/16915672/what-is-kpop-history-explained>, 25. 8. 2023.

Saif, Jawad. 2022. Dark depths of fame: Child exploitation in the K-pop Industry. *The Business Standard*, <https://www.tbsnews.net/splash/dark-depths-fame-child-exploitation-k-pop-industry-471902>, 20. 7. 2023.

Sammond, Nicholas. 2005. *Babes in Tomorrowland: The Making of the American Child, 1930–1960*. Durham in London: Duke University Press.

Tai, Crystal. 2020. Exploding the myths behind K-pop. *The Guardian* <https://www.theguardian.com/global/2020/mar/29/behind-k-pops-perfect-smiles-and-dance-routines-are-tales-of-sexism-and-abuse>, 25. 8. 2023.

TWICE's Momo Went Through Extreme Lengths To Lose 15 Pounds Before Her Debut. 2018. *Koreaboo*, <https://www.koreaboo.com/news/twice-momo-went-extreme-lengths-lose-15-pounds-debut/>, 26. 8. 2023.

Valley, Alicia. 2021. Former JYP Entertainment Trainee Reveals The Agency Kicked Him Out For Being In A Gay Relationship. Koreaboo, <https://www.koreaboo.com/news/former-jyp-trainee-killian-kicked-gay-relationship/>, 20. 7. 2023.

Yeo, Gladys. 2021. *CL says pressure to get plastic surgery made her »sad and angry«*, <https://www.nme.com/news/music/cl-2ne1-plastic-surgery-pressure-angry-sad-2922001>, 20. 7. 2023.

NEVARNI MEMI: alternativna desnica in njena uporaba internetnih memov za širjenje sovraštva in novačenje privržencev

Enej Šuštar

1 Latentna nevarnost fašizma

Vse bolj se bliža 80. obletnica konca druge svetovne vojne. Z vsakim letom, ko izgubimo vse več njenih pričevalcev, postaja zavedanje o resnosti druge svetovne vojne in o njenem temeljitem vplivu na oblikovanje sodobnega sveta vse bolj krhko ter pomanjkljivo. Istočasno in deloma prav zaradi tega se splošno zavedanje javnosti o drugi svetovni vojni vse pogosteje in vse hitreje uklanja teorijam zarote in propagandi sodobnih populističnih strank.³⁶ Kljub vsemu temu se zdi, da kot demokratična postkomunistična in domnevno postideološka družba še vedno naivno verjamemo, da se nam kaj takega, kot so grozote druge svetovne vojn, nikakor ne more ponoviti. Pa vendar več kot sto let po vzponu fašizma v Italiji in skoraj osem desetletij po porazu sil osi nismo nič bolj imuni na pogoje in dejavnike, ki so proizvedli ter omogočili totalitarne režime prve polovice 20. stoletja in ki so naposled vodili svet v drugo svetovno vojno. Adorno opozarja, da prav zato, ker "družbeni pogoji za fašizem še vedno obstajajo,"³⁷ tudi danes še vedno obstaja potencial za obstoj skrajno desnega ekstremizma, ki se lahko naposled uresniči, če znajo njegovi zagovorniki v pravem trenutku izkoristiti dani potencial objektivnih

36 Holocaust Memory at Risk: The Distortion of Holocaust History across Europe. Summary of Findings and Recommendations. 2021. Washington DC: United States Holocaust Memorial Museum; Kingsley, Patrick. 2019. Anti-Semitism Is Back, From the Left, Right and Islamist Extremes. Why? The New York Times; Kristkoiz, Suzanne. 2021. The Utilisation of Historically Revisionist Narratives by the FPÖ and the AfD.

37 Adorno, Theodor W. 2020. Aspects of the New Right-Wing Extremism. Cambridge: Polity Press: 1, prevedel E. Š.

družbenih pogojev.³⁸ Vzpon Trumpa na oblast leta 2020 in razmah skrajno desnega ekstremizma tako na spletu kot v resničnem življenju dokazujeta, da fašizem ni zgolj anahronizem, ki ga lahko pospravimo na odlagališče zgodovine, temveč je resničen političen problem, s katerim se je treba spopasti na njegovi lastni zemlji, vendar opremljeni z razumom in neideološko resnico.³⁹ Dodaten izziv je dejstvo, da se fašizem dandanes ne kaže nujno (le) v eksplisitni obliki neonacistov, ki odkrito slavijo Hitlerja in kličejo po koncentracijskih taboriščih, temveč, kot opozarja Umberto Eco, se lahko vrača v na videz bolj nedolžnih oblikah.⁴⁰ Dolžnost vsakega družbeno zavednega državljanega, še bolj pa vsakega resnega intelektualca, je odkrivati in izpostavljati vsakršne (stare in nove) oblike fašizma.⁴¹ Za fašizem je značilno, da ni imel nikoli zares razvite teorije, na kateri bi temeljil. Nasprotno je fašizem ideološko fleksibilen – je praksa brez koncepta, kar pomeni, da fašistični agitatorji ne računajo na prepričljivost njihove ideologije, temveč se v osnovi poslužujejo izkoriščanja množične psihologije.⁴²

2 Kaj je alternativna desnica

Razvoj informacijskih in komunikacijskih tehnologij (IKT), razmah interneta, vojna proti (globalnemu) terorizmu ter finančna in migrantska kriza predstavljajo tiste procese 21. stoletja, ki so prispevali k ugodnim pogojem za razvoj t. i. alternativne desnice (angl. *alt-right*), gibanja, ki, kot bomo lahko v nadaljevanju spoznali, ustreza vsem Ecovim značilnostim (ur-)fašizma.⁴³ Za uradno ustanovitev gibanja alternativne desnice bi sicer lahko šteli stockholmsko konferenco leta 2017, na kateri so se že obstoječe skrajno desne skupine združile v krovno organizacijo, imenovano *AltRight Corporation*⁴⁴, kar simbolično predstavlja združenje

38 Prav tam, 7.

39 Prav tam, 19.

40 Eco, Umberto. 1995. Ur-Fascism. The New York Review.

41 Prav tam, 9.

42 Adorno, 2020: 14.

43 Eco, 1995: 5–8.

44 Hermansson, Patrik, Lawrence, David, Mulhall, Joe, Murdoch, Simon. 2020. The International Alt-Right: Fascism for the 21st Century? London: Routledge: 11.

ameriških in evropskih skrajno desnih gibanj.

A vendar pri alternativni desnici ne gre za idealnotipsko družbeno gibanje, temveč je le-ta krovni izraz za ohlapno omrežje tako anonimnih kot javno znanih posameznikov in skupin skrajno desnega političnega prepričanja, ki sicer obstajajo ter delujejo v resničnem življenju, a se glavnina in najpomembnejši del njihovih (političnih) aktivnosti odvija na spletu.⁴⁵ (Malo)številne bolj ali manj znane osebnosti, med njimi Richard Spencer, Milo Yannopoulos, Lauren Southern, Paul Joseph Watson, Ben Shapiro, Stefan Molyneux in še mnogi drugi,⁴⁶ so glavni (re)producenti alt-right vsebin in kot taki predstavljajo nekakšen moralni, politični in ideoološki kompas množici anonimnih uporabnikov interneta – ta tvori telo alternativne desnice.

Čeprav nam narava interneta otežuje identifikacijo teh anonimnežev, lahko s precejšnjo mero gotovosti opišemo povprečnega privrženca alternativne desnice kot mladega "belega" moškega evropskega oz. ameriškega porekla, pripadnika (nižjega) srednjega razreda, pogosto dobro izobraženega in obvezno spretnega IKT.⁴⁷ Alternativni desničarji se namreč ne družijo toliko v resničnem življenju kot na spletnih forumih in družbenih omrežjih, kjer tudi poteka večina njihovega "aktivizma". Ti mladi odrasli, ki so odraščali v času finančne in gospodarske krize, agresivnega neoliberalizma ter množične hysterije okrog grožnje terorizma, so se prisiljeni znajti v vse bolj pesimističnem političnem, ekonomskem in socialnem okolju postindustrijske družbe. Ni torej presenetljivo, da mnoge izmed njih pesti pereč občutek tako ekonomskega kot ljubezenskega (oz. spolnega) obupa. Kot opozarjajo Adorno, Hermansson idr., pa je problematična prav njihova reakcija

45 Crawford, Blyth, Keen, Florence, Suarez-Tangil, Guillermo. 2021. Memes, Radicalisation, and the Promotion of Violence on Chan Sites. The International AAAI Conference on Web and Social Media: 2; Greene, Viveca S. 2019. "Deplorable" Satire: Alt-Right Memes, White Genocide Tweets, and Redpilling Normies. Studies in American Humor, 5(1): 33; Keenan, Dillon. 2020. "DON'T LET YOUR MEMES BE DREAMS!": How the Alt-Right Uses Memes to Build and Further Their Dangerous Reach Online.

46 Ribeiro, Manoel Horta, Ottoni, Raphael, West, Robert, Almeida, Virgilio A. F., Meira, Wagner Jr. 2020. Auditing Radicalization Pathways on YouTube. V: Proceedings of the 2020 conference on fairness, accountability, and transparency: 134.

47 Greene, 2019: 58; Hermansson et al., 2020: 128; Keenan, 2020.

na in način spopadanja s temi neperspektivnimi okoliščinami. Za upadanje svojega socialnega statusa namreč ne krivijo sistema, ki povzroča slabšanje njihovih materialnih pogojev, temveč valijo krivdo na vse tiste, ki so kritični do tega sistema, v katerem so ti malomeščanski otroci oz. njihovi predniki uživali večje ugodnosti. Mnogi so se zato zatekli k antikomunizmu, rasizmu in ideologiji bele nadvlade ter na tej podlagi razvili svojo identiteto in občutek skupnosti.⁴⁸

Vezjak ugotavlja, da je ključni katalizator dejavnosti in vpliva politične desnice v slovenskem medmrežnem prostoru predstavljal začetek migrantske krize leta 2015, ko se je s pomočjo in pod okriljem represivnih ter diskriminatornih ukrepov in izjav populističnih političnih strank sprožil val sovražnega govora po spletu.⁴⁹ Politični diskurz se je tedaj močno radikaliziral in nasičil z nacionalizmom ter šovinizmom tako na stari celini kot čez lužo, kjer je Donald Trump tako v času svoje politične kampanje kot v času svojega predsednikovanja izkoristil armado alt-right trolov sebi v prid. Trump jim je laskal s praznimi obljudbami in referencami na meme kulturo, ti pa so ga bodisi pristno bodisi ironično podpirali ter s tem širili njegov diskurz.⁵⁰ S svojim populizmom je Trump (tako kot njemu podobni politiki na drugi strani Atlantika) pridobil podporo tako alternativnih desničarjev kot libertarcev. Slednji so se sčasoma zlahka radikalizirali, saj je zanje značilen specifičen tip osebnosti s funkcionalističnim pogledom na družbeno in politično življenje, ki, kot pojasnjujejo Hermansson idr., pogosto vodi v determinističen pogled na človeško biologijo.⁵¹ Čeprav je Trump naposled izgubil bitko za drugi mandat in se je s patetičnim poskusom državnega udara⁵² začasno umaknil s politične scene,⁵³ to ni povsem

48 Adorno, 2020: 1, 3; Hermansson et al., 2020: 129–130.

49 Vezjak, Boris. 2018. Radical Hate Speech: The Fascination with Hitler and Fascism on the Slovenian Webosphere. *Šolsko polje*, 29(5–6): 134.

50 Greene, 2019: 43; Ribeiro et al., 2020: 140.

51 Hermansson et al., 2020: 57–58.

52 Zasedanje ameriškega Kongresa 6. januarja 2021 je prekinil vdor skupine Trumpovih podpornikov v Kapitol, ki je želela preprečiti potrditev za Trumpa poraznih rezultatov predsedniških volitev. Dogodek torej ustrezza definiciji poskusa državnega udara, njegovi udeleženci oz. izvajalci, ki jim je bilo naposled ustrezno sojeno, pa statusu domačih teroristov. Za več informacij o tem dogodku glej: <https://www.britannica.com/event/January-6-U-S-Capitol-attack>.

53 Čeprav je v času pisanja tega prispevka vse kazalo na to, da bo s Trumpovim porazom na

zavrlje gibanja, ki ga je tekom svojega mandata s pomočjo (skrajno) desnih medijev ojačal in radikaliziral.

Alternativna desnica je povsem skladna s Freudovo definicijo množice kot skupine posameznikov, ki so na mesto svojega superega postavili isto stvar – Donalda Trumpa.⁵⁴ Čeprav je alternativna desnica Trumpa idealizirala kot vodjo, jo je v prvi vrsti vselej vodilo sovraštvo, tj. negativna vodilna ideja, ki ima lahko, kot je ugotavljal Freud, za libidinalno množico (v tem primeru alternativno desnico) prav tako združujoč učinek kot pozitivna vodilna ideja.⁵⁵ Po čemer se množice v Freudovem času razlikujejo od sodobnih, je v načinu občevanja posameznikov. Mattheis in Waltman ugotavlja, da predstavljajo spletnne socialne platforme temeljni nivo, na katerem se posamezni pripadniki alternativne desnice povezujejo in družijo. Ti so lahko več sto ali tisoč kilometrov oddaljeni drug od drugega, vendar jim instantna narava sodobnih družbenih omrežij omogoča skoraj enak način komuniciranja, kot če bi se družili v živo. Čeprav razkropljeni, jim dajejo družbena omrežja posledično občutek globalizirane prisotnosti.⁵⁶

Alternativna desnica sicer 26toj ina šibkih filozofskih temeljih in je v osnovi oportunistična, ugotavlja Hermansson idr. Določene elemente skrajno desne filozofije, ki koristijo njeni agendi oz. Svetovnemu nazoru, sprejema, ostale

predsedniških volitvah leta 2020 prešel v zaton tudi njegov politični vpliv (med drugim tudi zaradi gore kazenskih obtožb, ki si jo je v tem času nakopal nase), se je v pripravah na volitve leta 2024 izkazalo ne le to, da Trump sam ni pripravljen odnehati, temveč tudi to, da še vedno uživa podporo v očitno neomajnem delu volilnega telesa. Ne glede na to, ali bo premagal svojega glavnega konkurenta in trenutnega demokratskega predsednika Joeja Bidena in bil ponovno izvoljen, je smiseln raziskati in analizirati njegove tokratne podpornike, jih primerjati s skupinami, ki so mu na prejšnjih volitvah izkazale podporo, ter oceniti nevarnost oz. škodljivost njihovega delovanja. González Gómez, Martín, Astor, Maggie. 2023. Who's Running for President in 2024? The New York Times.

54 Adorno, Theodor W. 1985. Freudian Theory and the Pattern of Fascist Propaganda. V: The Essential Frankfurt School Reader. New York: Continuum: 126.

55 Freud, Sigmund. 2007. Množična psihologija in analiza jaza. V: Spisi o družbi in religiji. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo: 34.

56 Mattheis, Ashley A., Waltman, Michael S. 2020. Gendered Hate Online. V: The International Encyclopedia of Gender, Media, and Communication. John Wiley & Sons, Inc.: 2–3.

kontradiktorne in problematične elemente pa preprosto ignorira.⁵⁷ Ena izmed teorij, ki jo sicer razpečuje evropsko skrajno desno Identitarno gibanje, h kateri prisega tudi alternativna desnica, je etnopluralizem, po katerem, kot razlagajo Sellner, naj bi naše identitete imele tako kulturno kot etnično podlago; pri čemer je kultura ”nekaj, v kar se lahko asimiliramo, [...] etnična podlaga pa je nekaj, kar podedujemo in česar ne moremo spremeniti”.⁵⁸ Asimilacija naj bi bila posledično uspešna le v omejenih količinah, zato si Identitarno gibanje prizadeva za obrambo pravice vsakega ljudstva do ohranjanja svoje rasne, etnične in kulturne identitete v svoji domovini. Etnopluralistična identitetna torej v praksi biologizira in esencializira kulturo do mere, ko začne funkcionirati kot rasa, čeprav tudi rasizem alternativnih desnici nikakor ni tuj.⁵⁹ Še več, rasna teorija (teorija o ”človeški biodiverziteti”) predstavlja njeno osrednjo ideologijo in način dojemanja ter vrednotenja posameznikov. Pod pretvezo objektivnega znanstvenega diskurza o prirojenih (rasnih) razlikah med človeškimi bitji utemeljuje in opravičuje ras(istič)ne politike.⁶⁰ Hipernacionalizem in obsedenost z raso ter njeno ”čistostjo” spreminja tudi virulentni antisemitizem kot reakcija na domnevno teorijo zarote »kulturnega marksizma«, po kateri naj bi se v pomembne družbene institucije pretihotapili Judje, ki naj bi s širjenjem levičarskih idej uničevali tradicionalne zahodne vrednote. Zaradi tega alternativni desničarji strastno nasprotujejo ”ideologijam” LGBTQ+, multikulturalizma in spolne enakopravnosti, s katerimi naj bi Judje orkestrirali uničenje ”bele rase”.⁶¹ Od tod izhaja tudi teorija zarote o belem genocidu, ki naj bi ga s pomočjo judovskega vpliva povzročalo večanje (kulturne) raznolikosti ter enakopravnosti žensk, manjšin in priseljencev v družbi.⁶² Za alternativne desničarje je posledično značilna ”nostalgija po mitologizirani preteklosti, zaznamovani z belo

57 Hermansson et al., 2020: 18.

58 Martin Sellner v: Brittany Pettibone, 2017, What Is Generation Identity? [spletni video], citirano po Hermansson et al., 2020: 41, prevedel E. Š.

59 Hermansson et al., 2020: 41–42, 65.

60 Prav tam, 37–38, 41.

61 Prav tam, 20, 46.

62 Greene, 2019: 51, 57.

moško močjo in dominacijo[,]”⁶³ do katere so, po njihovem mnenju, upravičeni in za katero so zaslužni. Paranoja okrog genocida, ki naj bi se izvajal nad belci, se je še zaostrila z že omenjeno begunsko krizo, ki je ideologiji alternativne desnice pripisala še dodatek sprva latentne, vendar zaradi povečanega medkulturnega stika buhteče islamofobije.⁶⁴

Ksenofobija, islamofobija, rasizem in antisemitizem alternativne desnice izražajo sovraštvo do drugih, ki je tako značilna za fašistično propagando, pri čemer je meja med nami in Drugimi arbitрarno in pragmatično določena. Kot poudarja Adorno, poudarjanje te razmejitve ugaja narcisoidni potrebi fašističnih simpatizerjev po avtoriteti, saj predpostavlja, da so člani skupnosti večvredni samo zato, ker so del skupnosti in niso nečlani.⁶⁵

Za razliko od tradicionalnih političnih strank, ki sledijo ustaljenim demokratičnim mehanizmom, in drugih skrajnih političnih skupin ter organizacij, ki se poslužujejo izvenparlamentarnih metod vplivanja na sprejemanje pomembnih odločitev v državi, alternativna desnica (zavestno ali nehote) prisega na t. i. metapolitiko – idejo, ki temelji na Gramscijevi tezi, da bi moral aktivizem prek ”zamikanja v javni diskusiji sprejetih tematik, izrazov in pozicij [...] ustvariti socialno in politično okolje, bolj odprto in potencialno sprejemljivo za neko ideologijo.”⁶⁶ Strategija metapolitike je torej premakniti splošno sprejeti javni diskurz – to, kar velja za sprejemljive ideje in poglede – močno v desno ter s tem ustvariti plodna tla za lažje širjenje in sprejemanje lastne ideologije. Za tako propagandno akcijo so še zlasti koristni sodobni množični mediji (novi mediji, forumi, blogi in komunikacijske platforme). Alternativna desnica pa se posveča tudi ustvarjanju in promoviranju lastnih (metapolitičnih) organizacij, medijev in institucij, s katerimi želi diskreditirati in nato zamenjati ”izprijeno” dominantno kulturo in njene že obstoječe institucije.⁶⁷

63 Mattheis in Waltman, 2020: 2, prevedel E. Š.

64 Hermansson et al., 2020: 66.

65 Adorno, 1985: 130.

66 Prav tam, 128, prevedel E. Š.

67 Prav tam, 15, 107; Keenan, 2020; Sardoč, Mitja, Vezjak, Boris. 2016. Med svobodo izražanja in sovražnim govorom: dilematična razmerja. Družboslovne razprave, 32(81): 73.

Kot ugotavlja Greene, je alternativni desnici v interesu pritegniti čim več pozornosti, doseči čim več posameznikov in radikalizirati potencialne podpornike, s čimer bi potencialno premaknila javni diskurz v desno in posledično ustvarila sebi naklonjeno civilnodružbeno polje.⁶⁸ Za alternativne desničarje je značilen *modus operandi* trojanja (angl. *trolling*), tj. posebna oblika (proti)diskurza, katerega namen je preprečiti, izničiti oz. sprevreči racionalno komunikacijo.⁶⁹ Trolanje s pomočjo memov po mnenju Keenana služi več namenom: (1) v prvi vrsti krepitvi notranje povezanosti alt-right subkulture, (2) izzivanju svojih političnih nasprotnikov ter, v isti sapi, (3) zavračanju vsakršne odgovornosti za slednje pod pretvezo ironije, naposled pa tudi (4) radikalizaciji potencialnih privržencev.⁷⁰

3 Kaj so memi?

Čeprav je skoraj vsaka oseba, ki je kadarkoli v zadnjih 15 letih uporabljala katero izmed največjih družbenih omrežij, zavestno ali nevede videla kakšen meme, velja na tem mestu pojasniti, kaj imamo v mislih pod tem izrazom. Meme (angleška izgovorjava /mi:m/) je koncept, ki ga je Richard Dawkins leta 1967 definiral kot enoto kulturnega prenosa oz. nekakšen "kulturni analog genov zaradi [njegove značilnosti] reproduciranja, spreminjanja in reagiranja na zunanje dogodke".⁷¹ Kot izpostavljajo Crawford idr., ima v kontekstu sodobne internetne kulture meme podoben status enote kulturnega prenosa sporočil v obliki besedila, vizualne podobe ali kombinacije obojega. Memi so lahko slike, fotografije, risbe, stripi, zajemi zaslona, besedila, izrazi in izjave – vse, kar lahko funkcioniра kot medij, ki lahko prenaša občutke, misli in ideje od točke A do točke B.⁷²

Internetni memi obstajajo praktično od začetka množične uporabe interneta, vendar so v teh treh desetletjih prešli več razvojnih faz. Kot pravi Greene, je za vse meme značilna zabavna vsebina oz. učinek, hitro in enostavno razširjanje po medmrežju, visoka odvisnost od (socialnega) konteksta, v katerem se pojavljajo in ki

68 Greene, 2019: 34

69 Hermansson, 2020: 154

70 Keenan, 2020.

71 Crawford et al., 2021: 2, prevedel E. Š.

72 Prav tam, 2–3; Keenan, 2020.

jim daje pomen in relevantnost ter izjemna spremenljivost – ob vsaki reprodukciji in deljenju mema ima namreč vsak posameznik možnost bolj ali manj spremeniti izgled, s tem pa tudi pomen ter sporočilo mema.⁷³ Mnogi sodobni memi so zato pogosto idiosinkratični, prilagojeni kulturi in nišnemu humorju posameznih skupnosti na spletu, kjer tudi najpogosteje krožijo.⁷⁴ Čeprav je za velik del memov, ki krožijo po internetu, značilen relativno nedolžen, apolitičen, neideološki humor, so memi zmožni prenašati tudi zelo specifične ideološke ideje in propagando.⁷⁵ S tega vidika je izrazito zaskrbljujoča predvsem uporaba memov s strani alternativne desnice.

Čeprav sodobna družbena omrežja radi dojemamo kot sfero svobodnega izražanja, Vezjak opozarja, da se v diskurzu na družbenih omrežjih vse bolj simptomatsko zabrisuje meja med svobodo govora insovražnim govorom.⁷⁶ Od sredine drugega desetletja 21. stoletja lahko na alt-right meme naletimo tudi na najbolj mainstream družbenih omrežjih, kot so Facebook, Twitter, Instagram, Reddit in celo na med mladimi priljubljenem TikToku.⁷⁷ Kljub temu glavnina alt-right memov ne izhaja iz teh mainstream platform, temveč iz bolj zakotnih strani interneta, kot so 4chan in 8chan. Tako imenovane *"chan"* spletne strani so kot nekakšni spletni forumi, kjer zaradi anonimnosti njihovih uporabnikov, hitro izginjajočih se niti⁷⁸ in pomanjkljivega moderiranja tamkajšnjega diskurza sovražni govor ter ideologija alternativne desnice najbolj cvetita.⁷⁹ Sodobna meme kultura je bila praktično spočeta na *4chanu* in od tod izhajata tako identiteta alternativne desnice kot njena strategija trolanja.⁸⁰

73 Greene, 2019: 38, 42

74 Crawford et al., 2021: 5.

75 Keenan, 2020.

76 Vezjak, 2018: 137.

77 Greene, 2019: 38; Weimann, Gabriel, Masri, Natalie. 2021. TikTok's Spiral of Antisemitism. Journalism and Media, 2: 697.

78 Nit (angl. thread) je niz zaporednih in med seboj nanašajočih se komentarjev oz. odgovorov, povezanih z izvorno objavo (angl. OC, tj. original content oz. OP, tj. original post).

79 Crawford, 2021: 1–2; Hermansson et al., 2020: 125.

80 Greene, 2019: 47; Hermansson et al., 2020: 123.

4 *Modus operandi alternativne desnice*

4.1 (zlo)raba satire

Na prejšnjih straneh je bilo že izpostavljeno dejstvo, da alternativna desnica uporablja meme za krepitev interne povezanosti alt-right subkulture, za izzivanje političnih nasprotnikov in hkrati za zavračanje vsakršne odgovornosti ter za radikalizacijo potencialnih privržencev. Kako ji to uspeva? Predvsem prek mešanja ironije z iskrenostjo – in obratno.

”[I]ronija se nanaša na izjavo, katere dobesedni pomen se razlikuje od impliciranega pomena[,]”⁸¹ in zato običajno poleg tega, kar je izrečeno, namiguje na oz. ustvarja dodaten, od izrečenega drugačen pomen. Dvojno naravo ironije (med izrečenim in neizrečenim) izkorišča satira, saj ji omogoča surovo družbeno kritiko oviti v za javnost bolj sprejemljivo, tj. zabavno obliko. To kolektivno dejanje smejanja šali deluje povezovalno za vse, ki razumejo šalo, ter hkrati poudarja ločnico med to skupino in vsemi ostalimi, ki so bodisi tarča njenega posmeha bodisi ne razumejo njenega humorja. Satira se torej kaže kot koristno orodje tako za premikanje javnega diskurza kot za oblikovanje zaprte skupnosti. Prav zato jo je utilizirala alternativna desnica za širjenje svoje ideologije, in sicer prek specifičnih medijev – memov.⁸²

Medtem ko je za profesionalne komike, ki v svojih nastopih uporabljajo potencialno žaljive stereotipe, nujno ohranjati podobo ”pristne nepristnosti [...] [v smislu:] ’Nisem rasist, četudi govorim rasistične stvari[,]’”⁸³ je za alternativno desnico značilna ironična avtentičnost, kar je v praksi dejansko ”ne-ironični nacizem, ki hlini ironični nacizem[.]”⁸⁴ Na takšen način tudi širi svoje ideje – rasistične, ksenofobne, seksistične in druge sovražne ideje so najpogosteje ”zapakirane” v formatu memov, ki so nato *predstavljeni oz. razglašeni*

81 Greene, 2019: 34, prevedel E. Š.

82 Prav tam, 34–36, 47.

83 Pérez, Raúl. 2013. Learning to Make Racism Funny in the ‘Color-Blind’ Era: Stand-Up Comedy Students, Performance Strategies, and the (Re)production of Racist Jokes. *Discourse and Society*, 24(4): 484; citirano po: Greene, 2019: 63, prevedel E. Š.

84 Anglin. A Normie’s Guide to the Alt-Right; citirano po: Greene, 2019: 45 prevedel E. Š.

za ironične. Massanari in Chess opozarjata, da ima ta ironija ključno strateško funkcijo. Zaradi domnevno ironične narave izjave lahko avtor zavrača tako predanost izjavam, ki jih širi, in njihovim idejam, kot tudi odgovornost za njihove morebitne posledice. Pod pretvezo ironije (nepristnosti) mu je namreč v praksi omogočeno zagovarjanje skrajno desnih idej.⁸⁵ V tem je tudi ključna razlika med profesionalnim komikom in alternativnim desničarjem: medtem ko se prvi trudi ohranjati podobo pristne nepristnosti, je namen drugega izkoristiti dvoumnost internetnih izjav za širjenje skrajnih idej. Poejev zakon namreč predpostavlja, da je v spletnih diskusijah nemogoče razlikovati med ekstremizmom in satiro, če avtor (bolj ali manj eksplisitno) ne nakaže svojega namena. Toda za razliko od knjige ali članka besedilom, na katera naletimo na spletu v obliki komentarjev ali objav, po navadi manjkata premišljena literarna struktura in relevanten kontekst, ki bi nedvoumno zasidral njihovo sporočilo. Razločevanje med sarkastičnim komentarjem in sovražnim govorom je posledično povsem odvisno od dobrega poznavanja avtorja ter širšega konteksta diskurza, v katerem se pojavlja besedilo. Alternativni desničarji lahko zato uporabljajo meme kot nekakšen štit, ki odbije vsakršne obtožbe o rasizmu, ksenofobiji ipd.⁸⁶ To razlikovanje je pri alternativni desnici še toliko bolj oteženo zaradi njene strategije, tj. *za kaj* in *kako* uporablja ironijo.

4.2 Trolanje

Alternativna desnica je na spletu dejavna pretežno prek specifične metode trolanja (angl. *trolling*), tj. vsakršna načrtna provokacija, ki izsili reakcijo tarčne osebe. Ko doseže želeno reakcijo (v obliki jeze, frustracije ali užaljenosti), trol (angl. *troll*) zvali vso krivdo zanjo na samo žrtev in zanika vsakršno odgovornost za posledice dejanja, ki ga je sam povzročil. Kot razлага Greene, gre za posebno vrsto proti-diskurza, katerega namen je iztiriti spletne debate iz enega samega razloga – ”*for the lulz*”, tj.

⁸⁵ Greene, 2019: 46; Massanary, Adrienne L., Chess, Shira. 2018. Attack of the 50-foot social justice warrior: the discursive construction of SJW memes as the monstrous feminine. Feminist Media Studies, 18(4): 529; Munn, Luke. 2019. Alt-right pipeline: Individual journeys to extremism online. First Monday, 24(6): 6.

⁸⁶ Greene, 2019: 49–50; Keenan, 2020.

za lasten užitek oz. zabavo, pogosto na račun drugega.⁸⁷ Po mnenju trolov namreč ne bi smeli ničesar jemati resno. Nič jim ni sveto, razen libertarno razumljene svobode govora, v okviru katere jim je po njihovi lastni interpretaciji dovoljen tudi sovražni govor.⁸⁸ Greene opozarja, da je prav zaradi dvoumnosti, ki je inherentna ironični pristnosti zabavanja v duhu "trolling for the lulz", toliko težje razločevati "pristne" skrajneže, ki namenoma širijo skrajno desne ideje, od trolov, ki jih širijo za lastno zabavo.⁸⁹

Čeprav alt-right troli predstavljajo skrajne desničarske ideje na zabaven način v obliki smešnih memov,⁹⁰ le-ti niso "zgolj šala", temveč so nekaj, v kar alternativni desničarji resnično verjamejo, kot že omenjeno v drugem poglavju. Čeprav je mogoče satiro uporabljati za progresivno kritiko družbe, alternativna desnica izkorističa njen element ironije v regresivne in sovražne namene.⁹¹

Hermansson idr. povzemajo Sartra, ko enačijo antisemite in sodobne trole – oboji se povsem zavedajo absurdnosti svojih izjav, vendar se pri tem zabavajo; njihovi sogovorci so tisti, ki običajno skušajo s pazljivo in pomenljivo rabo besed obdržati diskusijo na spoštljivem, racionalnem nivoju, medtem ko jih troli s svojimi izjavami ne skušajo toliko prepričati kot zgolj zmesti ter ustrahovati.⁹² Trolanje in njemu sorodno shitpostanje⁹³ sta namenjena temu, da normije (angl. *normies*, tj. levičarje, liberalce in vse ostale, ki ne razumejo humorja alternativne desnice) zmedeta in jih prisilita, da te absurdne, neumne ter žaljive meme jemljejo resno. Greene ter Hermansson idr. prihajajo do iste ugotovitve, da alternativni desničarji z uporabo predrnega (angl. *edgy*) humorja ne le iztirjajo spletne debate, temveč prek

⁸⁷ Greene, 2019: 48, 52–53; Hermansson et al., 2020: 48–49.

⁸⁸ Hermansson et al., 2020: 124–125.

⁸⁹ Greene, 2019: 53.

⁹⁰ Prav tam, 54; Hermansson et al., 2020: 47.

⁹¹ Greene, 2019: 68–69.

⁹² Hermansson et al., 2020: 45.

⁹³ Angl. shitposting, ki bi ga lahko figurativno prevedli kot blatenje, saj, podobno kot trolanje, označuje izrazito žaljive in povsem nerelevantne izjave, objave ali komentarje, namenjene motnji spletnih debat.

vsiljevanja lastnih vsebin vanje normalizirajo skrajno desne ideje v javnem diskurzu in izbrane posameznike speljejo v radikalizacijo.⁹⁴

4.3 Radikalizacija

Internetno okolje se stalno spreminja in stalno (pre)oblikuje realnost, v katero se uporabniki ”vselijo”, kar posledično od slednjih zahteva določeno mero (re)ontologizacije. ”[T]oksični splet [lahko] proizvede toksične osebnosti[.]”⁹⁵ Nič čudnega torej, da internetni forumi in družbena omrežja predstavljajo plodna tla za novačenje v alternativno desnico oz. za radikalizacijo posameznikov,⁹⁶ pri čemer lahko radikalizacijo, kot pojasnjuje Munn, razumemo kot postopno kolonizacijo jaza,⁹⁷ proces, v katerem se ”prepričanja, čustva in vedenja [spreminjajo] v smeri vse večjega opravičevanja medskupinskega nasilja”.⁹⁸

V krogu alternativne desnice pravijo radikalizaciji redpilanje (angl. *redpilling*) oz. vzeti rdečo tableto (angl. *taking the red pill*), kar je neposredna aluzija na sceno iz filma *Matrica* (*The Matrix*, 1999), v kateri glavni lik Neo z odločanjem med modro in rdečo tableto simbolno izbira med nevednostjo in spregledanjem krute resnice.⁹⁹ Vzeti rdečo tableto za alternativne desničarje pomeni ozavestiti zgrešenost liberalizma in prepoznati beli genocid, ki naj bi ga nad belimi (moškimi) izvajala skrivna judovska vladajoča elita. Prav razpečevanje rdečih tablet je cilj alternativne desnice.¹⁰⁰ Toda radikalizacija v alternativnega desničarja ni nikoli tako instantna, kot je Neotovo razodetje po zaužitju rdeče tablete, temveč gre za daljši proces, tekom katerega se, kot poročajo (bivši) alternativni desničarji, posameznikov svetovni nazor in prepričanja spreminja postopoma, skupaj s hkratno izpostavljenostjo

⁹⁴ Greene, 2019: 54; Hermansson et al., 2020: 49, 108.

⁹⁵ Munn, 2019: 2, prevedel E. Š.

⁹⁶ Greene, 2019: 53; Hermansson et al., 2020: 153.

⁹⁷ Munn, 2019: 3.

⁹⁸ Ribeiro et al., 2020: 133, prevedel E. Š.

⁹⁹ Hermansson et al., 2020: 114.

¹⁰⁰ Greene, 2019: 65, 67.

določenim alt-right vsebinam. Posledično je bolje govoriti o celi seriji ”rdečih tablet”, ki novincem ”odpirajo oči” o različnih problematikah.¹⁰¹

Vlogo Morpheusa, ki deli tablete, opravlja več deset posameznih alt-right govorcev, ki z objavami na družbenih omrežjih, predvsem pa s svojimi videi na *YouTubu*, tvorijo visoko funkcionalen in avtonomen medijski sistem – nekakšno alternativno omrežje vpliva.¹⁰² Videi in druge spletne vsebine, ki jih ti alt-right vplivneži ustvarajo in s katerimi širijo svojo skrajno desno ideologijo in teorije zarot med svojimi zvestimi pristaši in potencialnimi novinci, so ideološko raznoliki – eni so eksplisitno rasistični, antisemitski in mizogini, drugi naj bi ”zgolj racionalno” razpravljalni o prebežnikih in priseljencih, nekateri pa naj bi bili namenjeni nedolžni zabavi, predvsem v smešenju in poniževanju liberalcev. Toda, kot opozarja Munn, skoraj vsak alt-right rekrut je svojo pot začel prav pri taki nedolžni zabavni vsebini in šele nato po radikalizacijski spirali začel konzumirati vse bolj skrajne vsebine.¹⁰³ Težko je trditi, da gre za prisilno radikalizacijo, a vendar imata tudi posameznikova radovednost in zavest le malo opraviti pri tem. Po eni strani medsebojno povezovanje, sodelovanje in gostovanje raznolikih, bolj in manj radikalnih alt-right vplivnežev, deloma pa tudi sam algoritom *YouTuba*, ki je namenjen priporočanju čim bolj relevantnih videov¹⁰⁴ – oboje prispeva k procesu radikalizacije, ki mu pravimo tudi cev(ovod) (angl. *pipeline*). Z gledanjem vsebine, ki jo je bodisi ustvarila alternativna desnica bodisi se nanaša na zanko osrednjo temo (migrantska kriza, *Black Lives Matter* gibanje, LGBT skupnost ipd.), je posameznik že postavljen v situacijo, ki mu omogoča nadaljnjo interakcijo z alt-right vsebinami, naj bodo to novi videi alternativnih desničarjev pod YouTube rubriko ”Priporočeno zate” ali pa niz komentarjev na Redditu in drugih forumih, kjer je vsak naslednji komentar po navadi bolj ekstremen od prejšnjega. Ta pot radikalizacije preči različna spletna okolja, pri čemer vsako po svoje prispeva k postopni radikalizaciji posameznika od politično pretežno neopredeljenega prepričanja k vse bolj skrajni desnici. Malenkost bolj radoveden in za različne poglede odprt posameznik ali pa zgolj še ne povsem

101 Munn, 2019: 2.

102 Prav tam: 3.

103 Prav tam: 3–4.

104 Prav tam, 4.

avtonomen mladostnik lahko tako nevede stopi na pot radikalizacije, kjer mu je na vsakem koraku ponujena bolj radikalna vsebina in torej drsi v vse bolj politično in ideološko skrajna (spletna) okolja, pri čemer zaradi prekrivanja bolj in manj radikalnih vsebin le redkokdaj naleti na občutno kognitivno disonanco ob prehodu z manj radikalnih pogledov k bolj skrajnim.¹⁰⁵

Munn ugotavlja, da poteka proces radikalizacije v treh različnih, vendar med seboj težko jasno razločljivih fazah, pri čemer vsaka pomembno prispeva h genezi alternativne desničarske subjektivitete. Ti posamezniki in posameznice se zavedajo skrajnosti svoje ideologije in si zato ne domišljajo, da bodo neinicirani normiji zlahka sprejeli teorijo o zaroti nad "belci" in začeli podpirati ali dvomiti v holokavst. Ugotovili so, da je njihovo skrajno ideologijo koristno "zapakirati" v vizualno in kognitivno lažje prebavljuve meme, ki v prvi fazi (1) služijo *normalizaciji*. Ta poteka na že prej opisan način trolanja, ko posamezniki širijo meme s skrajno vsebino z namenom iztiriti diskusijo zaradi domnevne želje po zabavi. *"Toda postopoma se ideologije, vdelane v te vsebine, prikrajejo v psiho [trola in] [...] normalizirajo fašistična prepričanja."*¹⁰⁶ Kot pričajo nekateri troli, so naenkrat opazili, da so na neki točki ti skrajni memi prenehali biti "zgolj" memi.¹⁰⁷ Posameznike je k tej prednzri meme kulturi sprva privabila radovednost, sčasoma pa je alt-right ideologija kolonizirala njihovo prepričanje prav zaradi nenehnega ponavljanja istih idej. Te preizkušene nacistične propagandne taktike se alternativni desničarji zavestno poslužujejo z namenom "zastrupitve z ironijo" – ko zaradi nenehne (sprva) ironične uporabe genocidnih, ksenofobnih in mizoginih vsebin postanejo troli tako desenzibilizirani ter odtujeni od resničnosti, da postanejo dojemljivi za skrajno desno ideologijo.¹⁰⁸

Druga faza, (2) *aklimatizacija*, nastopi, ko se posameznik navadi na spletno okolje, kjer redno krožijo njemu zdaj že (po)znane in normal(izira)ne skrajno desne

105 Prav tam, 4–5; Ribeiro et al., 2020: 137, 140.

106 Munn, 2019: 6, prevedel E. Š.

107 Prav tam; Hermansson et al., 2020: 131.

108 Munn, 2019: 6.

vsebine.¹⁰⁹ Na tem nivoju je pomemben vpliv t. i. intelektualnega temnega spletja (angl. *Intellectual Dark Web*), kjer pod pretvezo svobode govora krožijo psevdointelektualne, psevdoznanstvene in lažne informacije kot dejstva, ki so (podobno kot memi in pogosto tudi v obliku memov) namenjena izzivanju močnih čustvenih odzivov.¹¹⁰ Utemeljenost in resničnost teh svojih informacij alternativni desničarji nato ”preverjajo” na soočenjih z drugače mislečimi (običajno z naključnimi mimoidočimi študenti). V praksi so te debate že v osnovi zasnovane in izpeljane na način, da ”zmaga” najbolj glasen in dominanten sogovornik, ki s svojim domnevno superiornim znanjem izkazuje in zahteva avtoritet.¹¹¹ Ni nujno, da je to, kar alt-right govorci zagovarjajo, povsem neresnično. Najpogosteje gre zgolj za ”uporabljanje resničnih elementov za podporo neresnične ideologije,”¹¹² obravnavanje resničnih dejstev izolirano in izven konteksta ter zanašanje na t. i. kumulativni učinek, ko posamezne izjave niso zadosti problematične, da bi potrebovale intervencijo, ko pa jih obravnavamo skupaj, pa je njihovo sporočilo jasno.¹¹³ Ker je dejansko preverjanje resničnosti takih alt-right izjav zamudno, so pogosto posamezniki preprosto bombardirani s kopico dezinformacij, na katere se naposled desenzibilizirajo. Aklimatizacija namreč ne poteka na zavestni in racionalni ravni, temveč na psihološki ravni, in sicer ko empatija skopni ter se psihološko otopeli posameznik navadi na novo ”normalnost”, ki predstavlja novo kognitivno podlago sprejemljivega, kar dela posameznika dojemljivega za nove, še bolj radikalne ideje.¹¹⁴

109 Prav tam, 7.

110 Keenan, 2020; Ribeiro et al., 2020: 131–132.

111 Adorno, 2020: 15; Hermansson et al., 2020: 132–133. Ti videi na spletni strani YouTube so zdaj že slavni po tem, da imajo po navadi naslov, kot npr. da je neka alt-right osebnost ”uničila” liberalnega študenta. Primeri: <https://www.youtube.com/watch?v=gkONHNXGfaM>; <https://www.youtube.com/watch?v=5cIvH-iZZfA>; <https://www.youtube.com/watch?v=zYXZst2B7W4>.

112 Adorno, 2020: 13, prevedel E. Š.

113 Prav tam: 11–12.

114 Munn, 2019: 7.

Alternativni desničarji so za dosego svojega cilja etnično čiste države pripravljeni zagovarjati grozovita dejanja, toda da bi jih bili dejansko sposobni uresničiti, morajo svoje nasprotnike (tujce, liberalce in t. i. *SJW* (angl. *social justice warriors* oz. borce za družbeno pravičnost)) najprej predstaviti kot Druge, od polnovrednih posameznikov ločeno etično kategorijo. Zato je naposled v tretji fazi cilj alt-right memov (3) *dehumanizacija* njihovih nasprotnikov, s čimer alternativni desničarji poskrbijo, da nimajo nikoli opravka s (so)človekom – osebo z imenom, zgodbo, pravicami ipd. – temveč z nečim brez posebne človeške biti, zaradi česar ni le nevreden vsakršne razumne debate, temveč so nad njim opravičljiva tudi najbolj grozna nasilna dejanja.¹¹⁵

5 Memi alternativne desnice v praksi

5.1 Vrste in značilnosti alt-right memov

V sodobnih zahodnih družbah ne obstaja učinkovitejši način širjenja skrajno desnih idej, brez da bi si sočasno nakopali grajo preostanka družbe, kot preko medija memov.¹¹⁶ Večina alt-right memov je antisemitskih, nacionalističnih, rasističnih, seksističnih, mizoginih ali celo fašističnih oz. drugače diskriminatornih bodisi po vsebini bodisi po sporočilu, odvisno od konkretno tematike, na katero se nanašajo, konteksta, v katerem se pojavljajo, ter cilja, ki ga skušajo doseči. Oblika, v kateri se pojavljajo, je tudi zelo raznolika. Najpogosteje so to enostavne podobe Judov, temnopoltih in drugih nasprotnikov alternativne desnice, vse s pretirano poudarjenimi stereotipnimi značilnostmi ter pogosto pospremljene s kakšno zbadljivo povedjo. V to kategorijo spadata dva izmed najbolj slavnih alt-right memov: žaba Pepe (angl. *Pepe the Frog*), podoba pogosto samovšečno držeče antropomorfne žabe, s katero se sami alternativni desničarji identificirajo; ter veseli trgovec (angl. *Happy Merchant*), na nacistično propagando spominjajoča podoba Juda s stereotipnimi fizičnimi značilnostmi, ki si mane roke v zadovoljstvu, s čimer namiguje na judovsko zaroto. Za drugo kategorijo alt-right memov je značilno, da

115 Prav tam, 7–8.

116 Hermansson et al., 2020: 51.

poleg že omenjenih ustaljenih ali novih izvirnih podob vključujejo tudi neko besedilo, ki bolje pojasnjuje prikazano dogajanje ali sporočilo mema. Najbolj propagandistično eksplisitni memi pa so relativno kratka besedila, ki v obliki slike oz. zajema zaslona krožijo po navadno bolj zakotnih forumih in spletnih skupinah, njihov namen pa je neposredno agitiranje, širjenje ideologije alternativne desnice, bodisi v obliki prirejenih oz. lažnih informacij in raziskav bodisi v obliki raznih umotvorov in teorij zarot uporabnikov 4chana.¹¹⁷

Vse internetne meme je zaradi specifične narave nastanka vsakega posameznega mema nemogoče popisati in predstaviti, zato bomo v nadaljevanju nekoliko podrobnejše spoznali le meme in aktivnosti alternativne desnice, ki se nanašajo na temo spola in seksualnosti, saj simptomatsko razkrivajo razsežnost ter radikalnost ideologije alternativne desnice.

5.2 Gamergate kot začetek odpora proti ženskam

Najverjetneje eden izmed prvih in zagotovo pa najbolj znan primer izrazito spolno zaznamovanega spletnega sovraštva predstavlja incident *Gamergate* iz leta 2014, ko se je ogorčenost *gamerjev* (igričarjev) nad domnevno neetičnostjo gaming novinark sprevrglo v spletno nadlegovanje in posplošen odpor proti ženskam v gaming skupnosti ter drugod po internetu. Mnogo tedaj alt-right osebnosti je oportunistično izkoristilo ta val nadlegovanja in zmerjanja žensk za širjenje lastne prepoznavnosti. Kot opozarjajo Hermansson idr., je poslednico za mnoge mlade gamerje, ki so se zavedeno počutili ogroženi zaradi žensk med svojimi vrstami, Gamergate predstavljal vstopno točko v alternativno desnico in posledično začetek radikalizacije njihovih pogledov. Od tedaj dalje gaming skupnost predstavlja eno izmed najpomembnejših rekrutacijskih bazenov za alternativno desnico.¹¹⁸ Massanari in Chess izpostavlja dvojni izkupiček Gamergata. Prvič, feministke oz. katere koli avtonomne ženske, ki ne prisegajo na patriarhalne vrednote, in zagovorniki liberalnih ter progresivnih idej (politične korektnosti, LGBT pravic

117 Crawford, 2021; Hermansson et al., 2020: 51; za več primerov, glej: Crawford, 2021; in <https://knowyourmeme.com/>

118 Hermansson et al., 2020: 114–116, 126; Lees, Matt. 2016. What Gamergate should have taught us about the 'alt-right'. The Guardian; Mattheis, 2020: 1.

ipd.) so dobili enotno pejorativno oznako SJW, pod katero si v gaming in alt-right skupnosti predstavljajo nekakšne pošastne ženske, katerih edini namen je pokvariti zabavo igričarjev s tem, ko izpostavljajo probleme v gaming kulturi (npr. patriarhalne in seksualizirane stereotipe) oz. v širši družbi.¹¹⁹ In drugič, od tedaj dalje se lahko alt-right osebnosti zanašajo na armado trolov v gaming in širši popularni spletni skupnosti, da jim bo z naborom žaljivih memov priskočila v bran vsakič, ko bodo "ogroženi" v spletni debati oz. ko bodo hoteli diskreditirati nasprotnika in njegovo stališče.¹²⁰

Tovrstnih spletnih napadov pa ni (bilo) malo, saj v alt-right skupnosti vlada prepričanje, da so internet in video igre zadnja točka odpora proti feministični invaziji. Od Gamergata dalje se je spolno zaznamovano sovraštvo (predvsem proti ženskam in vsemu progresivnemu) na spletu le še zaostrilo – tudi in v veliki meri pod vplivom vse večjega sovražnega govora proti beguncem, Trumpove retorike in vse močnejše prisotnosti alternativne desnice ter njenih idej (v obliki memov) na spletu. Ta radikalizacija moških je najbolj endemična v t. i. moškosferi (angl. *manosphere*), krovni oznaki za skupek spletnih strani, forumov, blogov in video kanalov, ki se ukvarjajo s težavami moških in v katere so se že vtihotapile alt-right ideje.¹²¹ Hermansson idr. ugotavlja, da moškosfero preveva strosten občutek viktimizacije in trdno prepričanje o krizi moškosti, za katero krivi ne le "ženske in feminism, temveč tudi progresivne politike ter včasih [tudi] rasne in religiozne sovražnike skrajne desnice".¹²² Povzemajoč alt-right teorijo o genocidni zaroti nad belimi (moškimi), ti zaskrbljeni moški ustvarjajo podobo beguncev in migrantov kot hiperseksualiziranih Drugih, ki prihajajo posilit bele ženske, ter s tem posledično kot grožnjo celotnemu Zahodu. To pa predstavlja idealen izgovor za diskreditiranje feminismu in zagovarjanje vrnitve tradicionalnih družinskih vlog moškega kot zaščitnika naroda in žensk, ki so, priročno, postavljene v podrejen ter pasiven položaj.¹²³

119 Massanari in Chess, 2018: 527, 530.

120 Prav tam, 529.

121 Hermansson et al., 2020: 163–164.

122 Prav tam, 164, prevedel E. Š.

123 Prav tam, 185–186.

Hermansson idr. ugotavlja, da se je pod vplivom idej in teorij zarot skrajne in alternativne desnice (tudi in predvsem v obliki memov) moškosfera v zadnjih 10 letih preusmerila od primarnega poudarjanja medsebojne podpore ter pomoči med moškimi k sprejemanju skrajnih alt-right teorij o zaroti celotnega sveta proti (belim) moškim, kar je naposled med drugim privedlo do fenomena (sodobnih) incelov.¹²⁴

5.3 Zavedenost in nevarnost incelov

S kratico "incel" (angl. *involuntary celibate*, tj. neprostovoljni celibat) se identificirajo vsi tisti, ki si sicer želijo najti (heteroseksualno) partnerico in vstopiti v romantično zvezo, vendar tega niso zmožni oz. jim je to onemogočeno.¹²⁵ Sodobni inceli se od svojih predhodnih različic razlikujejo po tem, da so skoraj izključno (mladi) beli moški, in tem, da "za svoje seksualno izgnanstvo [...] [krivijo] vse od feminizma in seksualne svobode do genetike in naravnih zakonov privlačnosti".¹²⁶ Podobno kot alternativni desničarji so si tudi inceli sposodili referenco iz *Matrice*, le da je njihova tableta "resnice" črne barve in je še bolj kontradiktorna kot rdeča. Po eni strani naj bi pomagala pri ozaveščenju domnevnega dejstva, da seks in romantična partnerstva določajo *naravni zakoni* privlačnosti, po katerih naj bi bile ženske programirane za iskanje alfa samcev (včasih označeni kot "*Sigma*" moški ali "*Chads*"), medtem ko naj bi imeli vsi ostali moški z "nezaželenimi" (fizičnimi) lastnostmi (znani tudi kot "*Beta*", "*Soy boy*" ali "*Simp*") veliko večje težave pri iskanju partneric.¹²⁷ Po drugi strani naj bi črna tableta razkrivala zaroto feministk, ki naj bi v svojih rokah držale vso moč v svetu in naj bi zato vzpostavile tak *umeten* in, nujno, *naravi nasprotuoč* sistem spola in spolnosti, ki zagotavlja potešenje le peščici moških.¹²⁸ V takšnem feminističnem svetu, ki zaradi seksualne svobode po eni strani ustvarja spolno vzburjenost moških, hkrati pa onemogoča tradicionalne

124 Prav tam, 166.

125 Prav tam, 130; Kelly, Casey Ryan, Aunspach, Chase. 2020. Incels, Compulsory Sexuality, and Fascist Masculinity. *Feminist Formations*, 32(3): 147.

126 Kelly in Aunspach, 2020: 147, prevedel E. Š.

127 Prav tam, 17–18. Za razlago posameznih izrazov glej: https://rationalwiki.org/wiki/Manosphere_glossary.

128 Prav tam, 20.

heteroseksualne odnose, naj bi bili moški prisiljeni zadovoljiti se z "evolucionarno manj primernimi" (tj. zanje manj privlačnimi) ženskami.¹²⁹

Inceli torej trdijo, da je spolna sla naravna lastnost vseh (belih) moških, ki jih vodijo reproduktivni instinkti, ki pa so bodisi zaradi "naravnih zakonov privlačnosti" bodisi zaradi feminizma zavrti.¹³⁰ Drugi inceli pa, nasprotno, uporabljajo svoj status incelov kot dokaz o večji civiliziranosti belcev, ki naj bi bili zmožni asekualnosti in abstinence napram domnevno hiperseksualiziranim posiljevalnim beguncem oz. temnopoltim.¹³¹

Ne glede na specifično razlago, ki ji verjame posamezen incel, vsi vidijo rešitev in odrešitev svojega prekletstva v obsežnem programu, ki bi ženske spodbujal ali prisilil k romantičnim stikom z inceli. Nekateri inceli posledično in paradoksalno prisegajo k fundamentalistični islamski državi, ki bi uzakonila za incele sanjsko patriarhalno ureditev, v kateri bi lahko vsak z ženskami počel, karkoli bi želel.¹³²

V resnici inceli niso žrtve ne feminizma ne progresivnih politik in ne domnevnih naravnih zakonov, temveč t. i. kompulzivne spolnosti¹³³ – tj. kulture, ki ne razume intimnosti brez seksa – ter hegemonije patriarhalne moškosti, ki ju inceli nevede in posredno podpirajo prek nepripravljenosti zavračati hegemonie moškosti ter prek stremljenja kupoštevanju in poveličevanju njenih norm.¹³⁴ Drugače povedano se ti mladi moški ne počutijo ničvredno zaradi pomanjkanja seksa, temveč zaradi prisile organizirati svojo identiteto okrog seksa.¹³⁵ Zaradi domnevno nezadovoljivega spolnega življenja se počutijo kot žrtve, vendar namesto da bi za svoj beden položaj krivili hegemonio moškost, patriarhijo in obsedenost družbe s seksom, svoj srd usmerjajo v ženske (in vse ostale Druge), ki naj bi bile edine krive za njihov status

129 Prav tam, 14.

130 Prav tam, 6.

131 Prav tam, 5.

132 Prav tam, 13.

133 Prav tam, 5.

134 Prav tam, 8, 20–21.

135 Prav tam, 28.

incelov.¹³⁶ Obsedenost s spolno slo in njenim zadovoljevanjem vodi mnoge incel skupnosti v fašističen diskurz o tradicionalnih družinskih in družbenih vlogah ter nadvladi belih moških.¹³⁷ ”[I]nceli sprejemajo nekakšno popačeno obliko bele moškosti, ki zaradi svoje nezmožnosti ustrezati hegemonim normam [moškosti] poraja še bolj nasilen možati diskurz”.¹³⁸

Mnogi pripadniki gaming, incel in podobnih internetnih skupnosti so prepričani, da je za obnovitev moškosti potrebna abstinencia od masturbacije,¹³⁹ zato je v zadnjih desetih letih prišlo do porasti gibanj, kot sta *NoFap* (za odvajanje od masturbiranja) in *No Nut November* (enomesečni iziv abstinence od masturbiranja).¹⁴⁰ Vendar čeprav je poslanstvo gibanja *NoFap* domnevno koristno (za odvajanje od zasvojenosti s pornografijo oz. masturbacijo) in zato plemenito, so v obeh gibanjih prisotni posamezniki, ki svojo antimasturbacijsko držo utemeljujejo z alt-right ideologijo, ki jo nato širijo med ostale uporabnike spletnih forumov, kjer so tovrstna gibanja večinsko prisotna. Inceli, alternativni desničarji in posledično tudi mnogi naključni mladi moški zagovarjajo vzdržnost, ker naj bi se na ta način povečala prisotnost testosterona v telesu, kar avtomatsko enačijo s povečanjem možatosti. Poleg priseganja tej že ovrženi teoriji pa abstinenco nujno enačijo z bojkotom pornografske industrije, ki naj bi jo vodila skrivna judovska elita z namenom manipuliranja in poženščenja mladih belih moških. Nepresenetljivo so že v preteklosti fašistični in avtoritarni režimi uporabljali prav antimasturbacijske kampanje za vzpostavitev družbenega nadzora.¹⁴¹ Stigmatizacija masturbacije namreč poraja veliko sramu in tesnobe pri mladih moških, ki šele odkrivajo spolnost, kar jih dela bolj dojemljive nadzoru in manipulaciji avtoritarnih osebnosti, saj so, kot je že Freud ugotovil, zavrta seksualna stremljenja ključna za konstrukcijo

136 Prav tam, 27.

137 Prav tam.

138 Prav tam, 26, prevedel E. Š.

139 Hermansson et al., 2020: 184.

140 Cole, Samantha. 2018. Let This Be the Last No Nut November. Vice; Dickson, Ej. 2019. How a New Meme Exposes the Far-Right Roots of #NoNutNovember. Rolling Stone. Dostop: 6. 2. 2022.

141 Cole, 2018.

libidinalne primarne množice.¹⁴² Alternativna desnica je zato oportunistično prevzela retoriko abstinence za podpihanje sovražnega govora in spodbujanje (spletnega) nasilja ne le nad posameznicami iz pornografske industrije, temveč tudi nad ženskami na sploh.¹⁴³ Ženske naj bi v moških povzročale pohotnost, hkrati pa naj bi odrekale spolna razmerja z njimi, zaradi česar so postale tarča spletnega nadlegovanja, zmerjanja z oznamko "thot" (nekakšna psovalna različica prostitutke) in memov, ki prikazujejo njihovo takojšnje in, pogosto tudi nasilno utišanje.¹⁴⁴ Mnogim alternativnim desničarjem in incelom, ki se počutijo osramočeni in "poženčeni", se nasilje kaže kot edini način obnovitve možatosti.¹⁴⁵

5.4 Posledice v resničnem življenju

Adorno je modro svaril, da so agresivna čustva potencialna bližnjica do nasilnih dejanj.¹⁴⁶ Tako velja tudi za alternativno desnico, ki ne predstavlja grožnje le na spletu temveč tudi v resničnem življenju. Od sredine drugega desetletja 21. stoletja je v ZDA opaziti porast tako sovražnih skupin kot tudi strelskih pohodov, ki jih izvajajo mladi moški.¹⁴⁷ V številnih primerih nedavnih strelskih pohodov se je izkazalo, da so bili ti teroristi povezani z alternativno desnico – pogosto so bili v aktivni komunikaciji z drugimi alternativnimi desničarji in so se pred ali med napadom sklicevali na (alt-right) meme kulturo.

Vse od prihoda Trumpa na oblast, kar naj bi domnevno dosegla sama alternativna desnica s svojimi memi in trolanjem, med alternativnimi desničarji kroži ideja o t. i. meme magiji (angl. *meme magic*), ki predstavlja prepričanje alternativnih desničarjev, da lahko s svojimi memi prodrejo onkraj internetnega okolja in vplivajo

142 Freud, 2007: 48–49.

143 Cole, 2018; Dickson, 2019.

144 Cole, 2018; Glass, Jess. 2018. What is a "thot"? What does it mean and where did it come from? Pink News. Za več glej: "Begone, Thot" (<https://knowyourmeme.com/memes/begone-thot>) in "Silence wench" (<https://knowyourmeme.com/memes/i-dont-wanna-be-horny-anymore-i-wanna-be-happy>).

145 Hermansson et al., 2020: 189.

146 Adorno, 1985: 122.

147 Keenan, 2020; Munn, 2019: 9.

na resnični svet.¹⁴⁸ Množica mladih moških, ki je svoje strelske napade izvedla s sklicevanjem na alt-right ideologijo, dokazuje to, na kar je napadalec iz Christchurcha namigoval v svojem manifestu – da so tovrstna nasilna dejanja logično nadaljevanje oz. zadnji korak radikalizacije alternativnega desničarja.¹⁴⁹

Ti posamezniki z radikalnimi pogledi lahko torej predstavljajo resnično grožnjo družbi, vendar ker ne ustrezajo stereotipni zahodnjaški kategoriji teroristov, posledično tudi niso označeni kot teroristi in zato ostajajo nezaznani s strani varnostnih aparatov države, dokler ni prepozno.¹⁵⁰ Munn opozarja, da alt-right terorizem ni klasičen terorizem, kot ga v 21. stoletju najpogosteje razumemo, temveč gre za t. i. stohastični terorizem, za katerega je značilno, da množični stiki prek socialnih medijev spodbudijo posameznike k nasilnim in terorističnim dejanjem.¹⁵¹ Rezultat je t. i. napad samotnega volka (angl. *lone wolf*), ko se na prvi pogled zaradi odsotnosti neke, v takih primerih običajno prisotne organiziranosti v ozadju zdi, kakor da je šlo zgolj za enkraten napad posameznika, ki je sledil svojim lastnim radikalnim pogledom ali naravi. Prav zaradi tega je tako težko odkriti napade, preden so dejansko izpeljani.¹⁵² Kljub temu, da so taki teroristični napadi *individualno* nepredvidljivi, nas ne bi smeli presenetiti, saj so hkrati *statistično* predvidljivi in, na žalost, neizogibni – "[z]adosti nakopičene ježe v zadosti posameznikih [...] [se bo] prej ali slej izrazilo v terorističnih dejanjih".¹⁵³

6 Prihodnost memov

Fenomen alternativne desnice nam dokazuje, da ustvarjanje in deljenje z rasistično, nacionalistično, ksenofobno, seksistično ali celo fašistično vsebino nabitih memov

148 Keenan, 2020.

149 Leta 2019 je 28-letni Avstralec umoril 51 ljudi v novozelandski moščji. Pred napadom je objavil manifest, poln skrajno desnih ideoških nebuloz. Celoten strelski napad je v živo predvajal prek svojega FaceBook profila, med samim strelskim pohodom pa se je skliceval na različne alt-right meme. Crawford et al., 2021: 1; Munn, 2019: 1.

150 Munn, 2019: 8.

151 Prav tam, 10.

152 Prav tam, 9.

153 Prav tam, 10, prevedel E. Š.

ni zgolj nedolžna šala, saj v mnogih primerih vodi po najboljšem scenariju v sovražni govor ali spletno nadlegovanje, po najhujšem pa v strelske napade na prek memov konstruirane sovražnike. To pomeni, da ”pretirano poudarjanje svobode govora[.]” tako kot jo vehementno branijo alternativni desničarji in se zatekajo pod njeno na videz univerzalno zaščito, ko trolajo in shitpostajo, neizogibno ”trči ob mejo družbeno neodgovornega in nesprejemljivega ravnanja, zato [...] nobena pravica ne more veljati absolutno – [...] tudi svoboda izražanja ne”.¹⁵⁴ Iz zgodovine 20. stoletja, pa tudi iz bolj nedavnih posledic s spleta izvirajočega sovražnega govora in nasilja, bi se morali naučiti, ”[...] da je omejitve svobode izražanja v celoti legitimna varovalka pred ksenofobijsko, diskriminacijsko in nestrnostjo kot neposredno posledico sovražnega govora”.¹⁵⁵ Svoboda izražanja torej ne more biti brezmejna, temveč moramo pri njenem uveljavljanju upoštevati *tudi* pravice, interes in dostenjanstvo drugih posameznikov ter posameznic, kršenje katerih predstavlja mejo med mnenjem, ki ga imamo pravico izražati, in sovražnim govorom.¹⁵⁶

Ali to pomeni, da bi morali alt-right meme ali celo meme na sploh prepovedati? Odgovor ni tako enostaven. Mnogo alt-right memov ne moremo jasno označiti za sovražni govor prav zaradi ironičnega načina njihove uporabe. Odločitev, ali gre za sovražni govor ali ne, v končni instanci pade na organe pregona v posamezni državi, vendar ker je zakonska opredelitev sovražnega govora preveč ohlapna, njegov pregon pa nezadosten, si lahko laiki pri identificiranju sovražnega govora pomagamo z definicijo Sardoča in Vezjaka, ki izpostavlja njegove štiri ključne lastnosti: (1) ”naslovnik govora [...] nujno pripada ranljivi in zaradi tega posebej zaščiteni skupini ljudi,” (2) neka značilnost je izpostavljena in pripisana kot lastnost posameznika ali skupine, (3) eksplicitno ali implicitno je izražen namen ”vsaj zahtevati manj pravic in več neobčutljivosti do nje [...]” in (4) možnost sprevreči se v ogrožanje javnega reda in miru.¹⁵⁷

154 Sardoč in Vezjak, 2016: 67.

155 Prav tam, 63.

156 Prav tam, 66.

157 Prav tam, 70–72.

Po mnenju Adorna sta najbolj učinkovita koraka v boju proti fašizmu pravno sredstvo za kazenski pregon sovražnega govora (ki bi ga morala imeti vsaka demokratična država) ter naslavljjanje osnovnih interesov tistih, ki jih fašistična propaganda cilja kot svoje potencialne privržence. Pri tem ima poleg države blaginje ključno vlogo edukacijski sistem, ki lahko mlade gnetljive ume svari in odvrača pred kultom iracionalnosti, militarizma in fetišizacije discipline zavoljo discipline.¹⁵⁸

Poleg tega se pri neposrednem spopadanju s trošanjem lahko poslužujemo še dveh taktik. Prva je skrajno preprosta, tj. neodzivanje na trošanje (angl. *"don't feed the trolls"*), saj je prav naš (pogosto čustven) odziv tisto, kar trol želi izzvati – brez tega se lahko nadeja le Pirove zmage.¹⁵⁹ Druga metoda, kot trdi Williams, daje *"žrtvi"* nekoliko več avtonomije, vendar ni vedno učinkovita. Gre za to, da žrtve trošanja prevzamejo negativne ali žaljive oznake, podobe in izjave, ki so jim bile pripisane, ter jih (satirično) uporabijo na pozitiven način in jih nosijo s ponosom. Na tak način dosežejo subverzijo in razvrednotenje sovražne oznake.¹⁶⁰ Problematike incelov se je po drugi strani potrebno lotiti z nekoliko več premisleka v ozadju, v vsakem primeru pa morajo biti morebitne rešitve take, da ženskam ne škodijo, temveč da jih inceli, kot svetujejo Hermansson idr., dojemajo kot zaveznice v boju proti hegemoniji toksične patriarhalne moškosti, katere žrtve so tako inceli kot ženske.¹⁶¹

Iz analize alt-right memov lahko naposled ugotovimo, da je dolžnost slehernega državljanega, da ne ignorira in ne stoji *"križem rok ob zlorabah svobode izražanja[...]"*¹⁶² temveč da vsako tovrstno prakso in vsakršen sovražen govor izpostavlja kot to, kar so, ter jih kot take tudi javno obsoja. To je nujni prvi korak na poti odpravljanja diskriminatornih družbenih praks v boju proti fašizmu. Le tako lahko preprečimo diskriminatore družbene prakse in razmerja ter obstoječe in potencialne bodoče pojave fašizma.

158 Adorno, 2020: 9, 11–12.

159 Greene, 2019: 61.

160 Prav tam, 41; Williams, Zoe. 2016. (((Echoes))): beating the far-right, two triple-brackets at a time. The Guardian.

161 Hermansson et al., 2020: 175.

162 Sardoč in Vezjak, 2016: 73.

7 Literatura

- Adorno, Theodor W. 1985. Freudian Theory and the Pattern of Fascist Propaganda. V: *The Essential Frankfurt School Reader*. New York: Continuum, 118–137.
- Adorno, Theodor W. 2020. *Aspects of the New Right-Wing Extremism*. Cambridge: Polity Press.
- Cole, Samantha. 2018. Let This Be the Last No Nut November. *Vice*. <https://www.vice.com/en/article/7xywwb/let-this-be-the-last-no-nut-november-nofap-meme-explained>. Dostop: 6. 2. 2022.
- Crawford, Blyth, Keen, Florence, Suarez-Tangil, Guillermo. 2021. Memes, Radicalisation, and the Promotion of Violence on Chan Sites. *The International AAAI Conference on Web and Social Media*.
- Dickson, Ej. 2019. How a New Meme Exposes the Far-Right Roots of #NoNutNovember. *Rolling Stone*. <https://www.rollingstone.com/culture/culture-features/coomer-meme-no-nut-november-nofap-908676/>. Dostop: 6. 2. 2022.
- Eco, Umberto. 1995. Ur-Fascism. *The New York Review*, <https://www.nybooks.com/articles/1995/06/22/ur-fascism/>. Dostop: 6. 2. 2022.
- Freud, Sigmund. 2007. Množična psihologija in analiza jaza. V: *Spisi o družbi in religiji*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 5–74.
- Glass, Jess. 2018. What is a “thot”? What does it mean and where did it come from? *Pink News*. <https://www.pinknews.co.uk/2018/02/13/thot-what-is-a-thot-meaning-thot-definition/>. Dostop: 6. 2. 2022.
- González Gómez, Martín, Astor, Maggie. 2023. Who’s Running for President in 2024? *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/interactive/2023/us/politics/presidential-candidates-2024.html>. Dostop: 1. 12. 2023.

- Greene, Viveca S. 2019. "Deplorable" Satire: Alt-Right Memes, White Genocide Tweets, and Redpilling Normies. *Studies in American Humor*, 5(1): 31–69.
- Hermansson, Patrik, Lawrence, David, Mulhall, Joe, Murdoch, Simon. 2020. *The International Alt-Right: Fascism for the 21st Century?* Oxon: Routledge.
- Holocaust Memory at Risk: The Distortion of Holocaust History across Europe. Summary of Findings and Recommendations.* 2021. Washington DC: United States Holocaust Memorial Museum. <https://www.ushmm.org/antisemitism/holocaust-denial-and-distortion/europe/introduction/holocaust-memory-at-risk>. Dostop: 2. 7. 2023
- Keenan, Dillon. 2020. "DON'T LET YOUR MEMES BE DREAMS!": How the Alt-Right Uses Memes to Build and Further Their Dangerous Reach Online. <https://wpunj.edu/cohss/departments/english/wac/student-spotlight/dillon-keenan.html>. Dostop: 6. 2. 2022.
- Kelly, Casey Ryan, Aunspach, Chase. 2020. Incels, Compulsory Sexuality, and Fascist Masculinity. *Feminist Formations*, 32(3): 145–172.
- Kingsley, Patrick. 2019. Anti-Semitism Is Back, From the Left, Right and Islamist Extremes. Why? *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/04/04/world/europe/antisemitism-europe-united-states.html>. Dostop: 2. 7. 2023
- Kristkoiz, Suzanne. 2021. *The Utilisation of Historically Revisionist Narratives by the FPÖ and the AfD*. <https://www.e-ir.info/2021/04/21/the-utilisation-of-historically-revisionist-narratives-by-the-fpo-and-the-afd/>. Dostop: 2. 7. 2023
- Lees, Matt. 2016. What Gamergate should have taught us about the 'alt-right'. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/technology/2016/dec/01/gamergate-alt-right-hate-trump>. Dostop: 2. 7. 2023.
- Massanari, Adrienne L., Chess, Shira. 2018. Attack of the 50-foot social justice warrior: the discursive construction of SJW memes as the monstrous feminine. *Feminist Media Studies*, 18(4): 525–542.

Mattheis, Ashley A., Waltman, Michael S. 2020. Gendered Hate Online. V: *The International Encyclopedia of Gender, Media, and Communication*. John Wiley & Sons, Inc.

Munn, Luke. 2019. Alt-right pipeline: Individual journeys to extremism online. *First Monday*, 24(6).

Ribeiro, Manoel Horta, Ottoni, Raphael, West, Robert, Almeida, Virgilio A. F., Meira, Wagner Jr. 2020. Auditing Radicalization Pathways on YouTube. V: *Proceedings of the 2020 conference on fairness, accountability, and transparency*, 131–141.

Sardoč, Mitja, Vezjak, Boris. 2016. Med svobodo izražanja in sovražnim govorom: dilematična razmerja. *Družboslovne razprave*, 32(81): 61–77.

Vezjak, Boris. 2018. Radical Hate Speech: The Fascination with Hitler and Fascism on the Slovenian Webosphere. *Šolsko polje*, 29(5–6): 133–151.

Weimann, Gabriel, Masri, Natalie. 2021. TikTok's Spiral of Antisemitism. *Journalism and Media*, 2: 697–708.

Williams, Zoe. 2016. (((Echoes))): beating the far-right, two triple-brackets at a time. *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/technology/shortcuts/2016/jun/12/echoes-beating-the-far-right-two-triple-brackets-at-a-time>. Dostop: 6. 2. 2022.

INCELI - SIMPTOM KRIZE MOŠKOSTI: oris gibanja, teorij družbene hierarhizacije in družbenega darvinizma skozi oči incelov

Nika Gradišek

Fenomen inceloma je v zadnjih letih pogosteje predmet novinarskih raziskav, še vedno pa se manj pogosto z njim ukvarjajo raziskovalci in raziskovalke¹⁶³. Znanstveni diskurz se tvori predvsem okrog incelovskih nasilnih napadov na ženske in ostale pripadnike družbe, ki so v očeh incelov iz njih naredili žrtve sistema, a je za razumevanje pojava nujen tudi analitični vpogled v razmišljanje incelov in njihovo razumevanje družbe. V prispevku bom zato naslavljala, kako ta spletna skupnost pridobiva nove člane, legitimira sovraštvo do žensk in osmišlja svojo lastno družbeno pozicijo.

1 Izvor inceloma – sprevrat podporne skupine

Izraz incel je skovanka iz angleške besedne zveze »involuntary celibate« in v direktnem prevodu pomeni neprostovoljni celibat. Inceli so v najbolj osnovni obliki torej posamezniki, ki jim ni uspelo najti partneric za romantična ali seksualna razmerja, pa bi si to žeeli¹⁶⁴. Termin je leta 1993 skovala kanadska študentka Alana, ko je oblikovala spletno stran Alana's Involuntary Celibacy Project¹⁶⁵. Izraz 'incel' takrat še ni bil spolno determiniran, kot inceli pa so se lahko prepoznali ljudje vseh spolov. Spletna stran je bila sprva mišljena kot skupnost za osamljene ljudi, ki jim je primanjkovalo socialnih veščin, potrebnih za zmenkovanje in iskanje romantičnega partnerja, ali pa se niso dovolj dobro skladali z rigidnimi družbenimi normami, da bi ustrezali ospoljenim stereotipom tradicionalne privlačnosti¹⁶⁶. Stran je delovala

163 Brzuszkiewicz, 2020: 1

164 Brzuszkiewicz, 2020: 2

165 V prevodu: Alanin projekt neprostovoljnega celibata

166 Kassam, 2018

kot anonimizirana podpora skupina, v kateri so si udeleženci lahko pomagali in svetovali, kako bolje manevrirati socialne interakcije in biti uspešnejši pri iskanju partnerja. Pogosto so za nasvete spraševali moški, odgovarjale pa so jim pripadnice spletne skupnosti¹⁶⁷.

V intervjuju za *The Guardian* leta 2018 je Alana povedala, da obžaluje rezultate svojega projekta, saj da se počuti kot »znanstvenica, ki je odkrila cepitev nuklearnih jeder in nato ugotovila, da se bo odkritje uporabljalo kot vojno orožje.¹⁶⁸« Termin je namreč prerasel v poimenovanje za spletno gibanje 'inceldom', pripadniki katerega verjamejo, da je svet nepravično nastrojen proti heteroseksualnim moškim, ki so družbeno nerodni in neprivlačni¹⁶⁹. Pripadniki skupnosti, ki se je porazdelila v razpršena spletna zbirališča več deset tisoč ljudi, so večinoma mlajši moški z izkušnjo zavrnitve in družbene izoliranosti, ki svojo bolečino osmišljajo skozi seksistično ideologijo, ki »zavrača žensko seksualno emancipacijo in ženske označuje za plitka, kruta bitja, ki bodo izbrala le najbolj privlačne moške, če jim je dana možnost izbire.¹⁷⁰«.

Ker gre za spletno gibanje, pripadniki, ki se samoidentificirajo kot inceli, pogosto trdijo, da ne zastopajo homogene ideologije. Vseeno pa Brzuskiewicz ugotavlja, da je inceldom primerno razumeti kot družbeno gibanje, čeravno ne povsem poenoteno ali formalno strukturirano, saj se njegovi pripadniki zbirajo v spletnih skupnostih in oblikujejo skupne ideološke predpostavke. Preučevanje spletne prisotnosti incelov je relativno težavno, saj se je gibanje začelo na Redditovih podstraneh, od leta 2017 pa Reddit ukinja podstrani, ki jih prepozna kot zbirališča incelov. Bivši uporabniki teh podstrani so migrirali na spletne strani in forume, pogosto povezane s skupnostjo spletnih iger, ter se tako razpršili po spletu¹⁷¹.

167 Beauchamp, 2019

168 V originalu “It feels like being the scientist who figured out nuclear fission and then discovers it’s being used as a weapon for war.”

169 Kassam, 2018

170 Beauchamp, 2019, v originalu “It amounts to a fundamental rejection of women’s sexual emancipation, labeling women shallow, cruel creatures who will choose only the most attractive men if given the choice.”

171 Brzuskiewicz, 2020: 2

Glede na interno anketo, izvedeno na eni od največjih incel Reddit podstrani, poimenovani Braincells, je bilo od 1267 intervjuvanih uporabnikov podstrani 90 odstotkov mlajših od trideset let, približno 80 odstotkov pa jih je prihajalo iz Evrope ali Severne Amerike. Skoraj vsi so moški, saj ženskam onemogočijo dostop do spletnih forumov in strani v trenutku, ko spletni admini ugotovijo, da so ženske¹⁷².

2 Inceli in moškost; poraženci zmagovalne ekipe?

Feminizem v teoretski produkciji in konkretnem gibanju ne zna vedno ustrezno odgovarjati na vprašanja moškosti, ne zna vedno ponuditi zadovoljivih alternativ stereotipnim pričakovanjem za ospoljeno moško identiteto. bell hooks v uvodni besedi k delu *The Will to Change; Men, Masculinity, and Love* iz leta 2005 pojasni notranja trenja v feminističnem gibanju, ko pride do naslavljanja vprašanja moškosti in moških:

*Ko je bil sodobni feminism na višku intenzivnosti, so mnoge ženske vztrajale, da ne želijo tratiti energije z moškimi, da želijo postaviti ženske v sredino vseh feminističnih diskusij /.../ Z napredkom feminističnega gibanja je postalno očitno, da se seksizem, seksistično izkorisčanje in zatiranje ne bodo spremenili, če ne bodo tudi moški globoko vključeni v feministični upor, a večine žensk izpostavljanje diskusij o moškosti še vedno ni zanimalo.*¹⁷³

Ob tem izpostavi, da je bila pred tem razvojem tudi sama označena za nekoga, ki mu ne gre zaupati, ker se ukvarja tudi z usodo moških v patriarhatu. Prizna, da na žalost tudi poznejši razvoj zavedanja pomena študij moškosti ni vzpodbudil teoretske produkcije ženskih avtoric na tem področju¹⁷⁴. Čeprav se študije moškosti postopno

172 Beauchamp, 2019

173 V originalu »When contemporary feminism was at its most intense, many women insisted that they were weary of giving energy to men, that they wanted to place women at the center of all feminist discussions.« ... »As the feminist movement progressed, the fact became evident that sexism and sexist exploitation and oppression would not change unless men were also deeply engaged in feminist resistance, yet most women were still expressing no genuine interest in highlighting discussions of maleness.«

174 hooks, 2005: Preface xii

razvijajo, v feministični teoriji torej še vedno zeva precejšnja luknja naslavljanja vprašanja pozitivne moškosti, torej moške identitete, ki ne temelji na seksističnih predpostavkah in zastarelih idejah o vlogi moških v družbi.

Øystein Gullvåg Holter v delu *Družbene teorije za raziskovanje moških in moškosti; Direktna spolna hierarhija in strukturna neenakost* razločuje dve vrsti teorij za preučevanje moških in moškosti. Prva vrsta so teorije direktne spolne hierarhije, ki analizirajo neposredne posledice moške dominance in feministični boj razumejo skoraj kot vojno med spoloma. Holter ta pristop problematizira z argumentacijo, da patriarchat ni izključno produkt moških, pač pa je delno izsiljeni kompromis vseh. Razumeti moško dominacijo kot izključno krivdo in odgovornost moških je glede na njegovo teoretizacijo moškocentričen in zmoten pristop. Kot alternativo ponudi drugo vrsto teorij moškosti, to so teorije nedirektne spolne hierarhije oziroma strukture neenakosti. Ob tem z uporabo druge vrste teorij postavi diagnozo, ki bo koristna za razumevanje fenomena inceldoma – pove namreč, da torej ni več samoumevno, da spolna delitev vedno prinaša več moči moškim, a da v praksi po patriarchalni moči posegajo tisti moški, ki imajo najmanj moči v primerjavi z drugimi moškimi¹⁷⁵.

Holter izpostavi tudi vakuum identitete, v katerem si morajo moški, če se želijo obračati stran od patriarchalnih stereotipov, identiteto kreirati samostojno. Takšno situacijo lahko razumemo kot »krizo moškosti«, kakor jo poimenuje tudi bell hooks. Mnogo moških čuti, da jih je sprememba narave dela v procesih industrializacije in tekmovanje z ženskami za delovna mesta oropalo ponosa, ki je izhajal iz tega, da so sami finančno preskrbeli družino – svojo vrednost so prej lahko razumeli skozi ekonomsko moč, od vstopa žensk na trg delovne sile pa so prisiljeni svojo vrednost iskat drugje. Ob tem do žensk, še posebej do feminističnega gibanja, občutijo pravičniško jezo, ker se počutijo oropani dostojanstva, ki so ga črpali iz ekonomske premoči¹⁷⁶.

bell hooks prepozna, da seks pogosto zapolni opisano identitetno praznino in mladim moškim legitimira lastno vrednost ter ustvarja samopodobo.

175 Holter, 2005

176 hooks, 2005: 92-105

Dečki se v svojem zgodnjem življenjskem obdobju naučijo, da bo seks glavno področje dokazovanja in preizkušanja njihove patriarhalne moškosti.¹⁷⁷

Seks lahko tako navidezno zamenja druge oblike osebne in čustvene izpolnitve, deluje kot slab nadomestek za soočanje z lastnimi čustvi in oblikovanje poglobljenih odnosov s pripadnicami ženskega spola.

V realnosti moški pridejo do seksa z upi, da jim bo zagotovil vse čustveno zadovoljstvo, ki bi ga sicer prejeli od ljubezni. Večina moških misli, da jim bo seks zagotovil občutek, da so živi, da se bodo skozenj počutili povezane, da jim bo nudil bližino, intimnost, užitek.¹⁷⁸

Ob tem je seveda pomembno poudariti, da je seks v kontekstu inceldoma vendarle nadomestek ali drugo ime za patriarhalno nadvlado. Kot zapiše Tolentino¹⁷⁹, je seks za incele simbol za »gospostvo nad ženskimi telesi« in je na ta način ena od manifestacij moške nadvlaste. Če bi res žeeli samo seks, argumentira Tolentino, bi cenili spolne delavke in morda žeeli legalizirati spolno delo, namesto tega pa spolne delavke označujejo za »kurbe« in verjamejo, da se kvaliteta ženske niža sorazmerno s številom njenih spolnih partnerjev.

Razlog za pripisovanje tolikšnega simbolnega pomena seksu je seveda mogoče iskati v procesih socializacije in družbenih predpostavkah o tem, da ima seks za moške drugačen, večji pomen kot za ženske in da je treba tudi moške ekscese na področju seksualnosti obravnavati drugače.

Ne glede na to, koliko moških v našem narodu živi v celibatu, ali imajo seksualne izkušnje samo občasno, ljudje še vedno verjamejo, da je seks

¹⁷⁷ hooks, 2005: 79; v originalu »Little boys learn in early life that sexuality is the ultimate proving ground where their patriarchal masculinity will be tested.«

¹⁷⁸ hooks, 2005: 75; v originalu »In actuality, men come to sex hoping that it will provide them with all the emotional satisfaction that would come from love. Most men think that sex will provide them with a sense of being alive, connected, that sex will offer closeness, intimacy, pleasure.«

¹⁷⁹ Tolentino, 2018

*nekaj, kar moški morajo imeti. Predpostavka za ta sklep je, da se bodo moški v odsotnosti seksualne aktivnosti začeli vesti neprimerno in zmešano.*¹⁸⁰

hooks ob tem izpostavi, da se ravno zaradi tega prepričanja posilstva ne obravnava z resnostjo, primerljivo drugim podobnim zločinom, ker velja prepričanje, da moški pač morajo seksati in da je v tem primeru nadvrlada močnejšega upravičena.

Angela Nagle v delu *Ubijte vse normalnežje*¹⁸¹ teoretizira o družbeni spremembi, ki jo lahko razumemo kot vzrok za pripisovanje takšnega pomena seksualnosti v skupnostih inceldoma. Gre za seksualno revolucijo 60. in 70. let 20. stoletja, ki je pretresla razumevanje ženske seksualnosti.

*Seksualna revolucija, ki je sprožila zaton doživljenjske zakonske zveze, je proizvedla veliko svobodo od spon zakona brez ljubezni in nesebične dolžnosti do družine tako za moške kot za ženske. Toda ta stalno podaljšajoča se adolesanca je prinesla tudi rast števila odraslih brez otrok in strmo seksualno hierarhijo. Seksualni vzorci, ki so se pojavili kot posledica zatona monogamije, so vsebovali večjo stopnjo seksualne izbire za elito moških in naraščajoči celibat za veliko populacijo moških na dnu lestvice.*¹⁸²

Nagle zapiše, da je jeza moških, ki se dojemajo kot nizko rangirane na tej seksualni hierarhiji, povod za njihovo sovraštvo do žensk in pripadnikov nebelih ras, ki jih razumejo kot naravno manjvredne, a zdaj situirane nad sabo v vzpostavljeni seksualni hierarhiji¹⁸³.

Nagle torej predpostavi obstoj fenomena seksualne hierarhije. Te predpostavke ne podpre z raziskavami ali dokazi za obstoj fenomena. Nagle kot avtorica piše s

180 hooks, 2005: 76, 77; v originalu: »No matter how many men in our nation are celibate or have only occasional sexual experiences, people still believe that sex is something men have to have. Undelying this assumption is the belief that if men are not sexually active, they will act out and go crazy.«

181 Nagle, 2020; delo je bilo v slovenščini izdano leta 2020, v originalu pa leta 2017.

182 Nagle, 2020: 124

183 Nagle, 2020: 124-127

perspektive nekoga, ki je bil aktivno udeležen in prisoten v spletnih subkulturnah na portalih in forumih, kot so 4Chan, Tumblr in Reddit, in z zagovarjanjem obstaja seksualne hierarhije svoje razumevanje sveta zelo približa temu, ki ga zagovarjajo inceli, kar jo dela relevanten teoretski vir za boljše razumevanje dotične subkulture.

Interpretacijo vzroka za nastanek incelov, ki je sorodna Nagle, vzpostavi tudi Tolentino, ko zapiše:

Mnogi moški, ki sovražijo ženske, nimajo več takšnega dostopa do njihovih tel, kot bi ga imeli nekoč. Seksualna revolucija je ženske vzpodbudila k iskanju osvoboditve. Gibanje za samopodobo je ženske naučilo, da imajo več vrednosti, kot bi jim jo pripisale družbene konvencije. Vzpon mainstream feminizma je ženskam zagotovil gotovost in podporo v teh prepričanjih. In internet je današnjemu seksualnemu trgu omogočil učinkovitost, s katero ljudje zdaj najdejo potencialne seksualne partnerje brez večjih preprek ali ovir.¹⁸⁴ (Tolentino, 2018)

Vzroke za nastanek inceloma je torej mogoče razumeti kot splet uspehov različnih progresivnih gibanj in pobud, zaradi katerih je bila pod vprašaj postavljena tradicionalna koncepcija in nadvlada moškosti.

Vrednote incelov so konservativne, ko pride do ohranjanja patriarhata, ali regresivne, če se osredotočimo na že dosežene uspehe progresivnih gibanj. Fascinantno je torej, da se kljub konservativnosti razumejo kot upornike sistemu. Agostinone-Wilson to poimenuje za »inverzijo kontrakulture«, saj alternativna desnica konservativna prepričanja na spletu prikazuje kot dejanja upora in transgresije¹⁸⁵.

¹⁸⁴ V originalu: "Many men who hate women do not have the access to women's bodies that they would have had in an earlier era. The sexual revolution urged women to seek liberation. The self-esteem movement taught women that they were valuable beyond what convention might dictate. The rise of mainstream feminism gave women certainty and company in these convictions. And the Internet-enabled efficiency of today's sexual marketplace allowed people to find potential sexual partners with a minimum of barriers and restraints."

¹⁸⁵ Agostinone-Wilson, 2020: 126

3 Metode radikalizacije

Splet nosi neizbežno ključno funkcijo pri vzpostavljivosti inceldoma. Mnoge spletne vsebine namreč služijo kot 'gateway', torej prvi, milejši kontakt z radikalnimi ideologijami, ki uporabnika nato vodi h konzumiraju in ponotranjenju vse bolj skrajnih pogledov. Posamezniki namreč radikalnih vsebin pogosto ne iščejo ob svojem prvem kontaktu s spletom, pač pa postopno zapadejo v proces pridobivanja prepričanj, ki bi jih lahko opisali kot 'alternativno desna'. Pomembno vlogo pri tem odigrajo tudi navidezno bolj 'zmerne' javne osebnosti, ki s svojimi vsebinami kultivirajo številčno publiko, a ne izražajo dovolj direktnih radikalnih stališč, da bi jih množična socialna omrežja cenzurirala. Z ustvarjanjem takšnega bazena bralcev ali poslušalcev omogočijo postopno radikalizacijo nekaterih izmed njih, pri čemer dodatno škodijo spletni algoritmi iskanja sorodne vsebine, ki uporabnike zapirajo v tako imenovane 'echo-chambers'¹⁸⁶.

Takšno razumevanje metod radikalizacije podpira tudi raziskava iz leta 2020, ki je analizirala 38 milijonov objav na 7 forumih in 57 Redditovih podstrani. Avtorji raziskave so ugotovili, da številčnost inceldom skupnosti občutno narašča, uporabniki pa glede na njihove analize aktivno migrirajo iz bolj milih skupnosti k bolj ekstremnim in se torej postopno radikalizirajo. Ob tem so dokazali tudi, da je nivo sovražnega govora v spletnih združenjih incelov v povprečju višji od mnogih bolj znanih sovražnih spletnih skupnosti, kot je skrajno desna spletna skupnost Gab, in poudarili, da nišnost in razpršenost skupnosti ne pomeni tudi njene nepomembnosti, saj da ima gibanje močan vpliv na ostali svet¹⁸⁷.

Najbolj očiten, čeravno ne edini vpliv, so primeri individualnih ali 'lone wolf' terorističnih napadov, ki jih izvajajo nekateri pripadniki skupnosti inceldoma. Mednarodna teoretska skupnost te napade vse bolj koncipira kot primere terorizma predvsem zato, ker svoje početje napadalci razumejo kot napad na status quo, ki ga razumejo kot nepravičnega¹⁸⁸.

186 Agostinone-Wilson, 2020: 139

187 Ribeiro, et al. 2020

188 Brzuszkiewich, 2020

Avtor enega od zapisov na spletnem forumu Incels.si z uporabniškim imenom YuilsMyCope našteje primere napadov, ki jih priznava kot motivirane z ideologijo incelov. Ti vključujejo najbolj slavni napad v Kaliforniji leta 2014, kjer je Elliot Rodger ubil 6 ljudi, napad v Oregonu 2015 (10 mrtvih), napad v New Mexico 2017 (3 mrtvi), napad na Floridi 2018 (17 mrtvih), napad v Torontu (11 mrtvih) in spet na Floridi (3 mrtvi) istega leta, napad v Hanau v Nemčiji 2020 (11 mrtvih) in še en napad v Torontu istega leta (1 mrtev), ter napad v Plymouthu v Angliji 2021 (6 mrtvih). Razberemo lahko torej, da fenomen terorističnih incelovskih napadov ni več izoliran izključno na Ameriko, pač pa v zadnjih letih poznamo tudi primere iz Evrope.

Ob tem za najbolj kultnega v incelovski skupnosti velja ravno prvi, to je bil napad Elliota Rodgerja v letu 2014. Dvaindvajsetletnik je pred napadom namreč napisal 141 strani dolg manifest, v katerem za odsotnost spolnosti v svojem življenju okrivi ženske¹⁸⁹, in nato na platformi Youtube objavil še video, naslovljen »Povračilo¹⁹⁰«, v katerem je napovedal maščevanje vsem ženskam, saj med njimi ni uspel najti takšne, ki bi ga želeta za spolnega partnerja, in vsem spolno aktivnim moškim, ki »živijo boljše življenje od njega« in jih zato sovraži¹⁹¹. V skupnostih inceldoma je izraz »To go ER« prerasel v sinonim za »izvesti individualni teroristični napad«.

Rodger si je z zapisanim in posnetim v incelovski spletni skupnosti skozi leta pridobil status junaka in mučenika¹⁹².

4 Moškosfera

Inceldom je del moškosfere ali »manosphere«, subkulture, ki se povezuje in oplaja preko spletnih strani, forumov in medijev. Nagle jo opiše z besedami:

Termin se je uporabljal za opis vsega od progresivnih aktivistov, ki se ukvarjajo z moškimi vprašanji, posebej resničnim zanemarjanjem zdravja moških, samomorom in neenakimi socialnimi storitvami, do neprijetnejših

¹⁸⁹ Brzuszkiewich, 2020

¹⁹⁰ V originalu »Retribution«.

¹⁹¹ CNN, 2014

¹⁹² Brzuszkiewich, 2020

kotičkov interneta, polnih kultur, ki so bile obsedene z neprostovoljnim celibatom ter polne sovraštva in zagrenjenosti, dosegale pa so precej srhljive ravni mizoginije.¹⁹³

Nagle poudari, da moškosfera ni odsev celotnega gibanja za pravice moških, pač pa pogosto le temnejši, veliko bolj mizogin odsev gibanja na spletu.

Moškosfero lahko po Manoelu Horti Ribeiru¹⁹⁴ delimo v štiri glavne kategorije:

1. »Pick-up artists« ali umetniki osvajanja, ki ostalim moškim prodajajo lekcije, kako z uporabo manipulacije, žaljenja in laskanja pridobiti naklonjenost žensk.
2. Aktivisti za pravice moških, ki se osredotočajo na domnevno nepravično obravnavo moških na področjih družinskega prava, spolnih zlorab, starševstva in obrezovanja, ter zagovarjajo stališče, da so v družbi moški v bolj deprivilegiranem položaju kot ženske.
3. »Men Going Their Own Way« (MGTOW) ali Moški gredo svojo lastno pot, ki vztrajajo pri življenju s čim manj kontakta z ženskami. Držijo se načel »brez kohabitacije, brez poroke, brez otrok«.
4. Inceli ali moški v neprostovoljnem celibatu, torej posamezniki, ki jim ne uspe najti žensk, ki bi z njimi imele romantična in seksualna razmerja, pa bi si tega žeeli¹⁹⁵. Ena od predlaganih rešitev je zato prepričanje, da bi jim država z zakonom morala zagotoviti partnerice, neredke pa so tudi ideje dražb za ženske v trenutku, ko so te stare 18 let¹⁹⁶.

Vsem štirim kategorijam je skupno predvsem mizogino prepričanje, da so ženske manjvredne, manj inteligentne in plehke, ter da je glavni krivec za domnevno slabo stanje družbe feminismem.

193 Nagle, 2020: 111

194 Brzuszkiewicz, 2020

195 Brzuszkiewicz, 2020

196 Tolentino, 2018

5 Trg sekса po incelovsko – analiza družbene hierarhizacije inceldoma

Spletna skupnost incelov operira z nekaterimi koncepti in termini, ki so značilni za tako imenovano spletno alternativno desnico (»alt-right«), ter drugimi, ki so izključno produkt njihove zaprte skupnosti inceldoma. V prispevku za Vox z naslovom Our Incel Problem (Naš problem incelov) Zack Beauchamp opiše nekatere od njih¹⁹⁷. Sledče pojasnitve se sklicujejo na njegov prispevek in spletno stran IncelWiki, kjer pripadniki subkulture s svojimi besedami pojasnjujejo koncepte in termine gibanja, kot jih razumejo oni.

RED PILL je referenca na podobo iz kulturnega filma Matrica, kjer protagonist Neo izmed modre in rdeče tabletke izbere in poje rdečo in s tem spozna resnico o svetu in družbi.

V skupnosti incelov je to sinonim za spoznanje o škodljivosti feminizma za družbo in prepričanje, da ženske privlačijo moški najvišjega statusa. Vzeti rdečo tabletko torej pomeni pristati na branje organizacije družbe skozi očala seksualne hierarhije ali 'trga sekса' (the sex market), na katerem so ženske pol-avtonomni produkti, po katerih posegajo le najprivlačnejši moški.

BLACK PILL je še bolj deterministična in črnogleda sestra rdeče tabletke. Pripadniki moškosfere, ki so »blackpilled«, ali so »vzeli črno tabletko«, verjamejo, da je seksualna uspešnost moškega na trgu sekса odvisna izključno od njegovih prirojenih fizičnih značilnosti, kot so oblika čeljusti, ličnic, ušesnih votlin, naklona njegovih obrvi. Hkrati verjamejo, da sami ne ustrezajo tem strogim pogojem, ki definirajo 'višji razred' moškega, ki bi ga ženske želete, in so zato v prisilnem celibatu¹⁹⁸.

Družbene kategorije lahko povzamemo s pomočjo spletnih referenc na Redditu in pol-ironičnega spletnega slovarja terminov, poimenovanega Virgin vs Chad Wiki.

ALFA / CHAD je moški, ki sodi v ta najvišji razred seksualno stratificirane družbe. Okoli 20 odstotkov moških naj bi bilo 'Chadov', približno 80 odstotkov žensk pa

197 Beauchamp, 2019

198 Beauchamp, 2019

naj bi privlačili samo oni. Chad je mišičast, privlačen, in glede na spletni slovar »simbol višje oblike obstoja«.

BASIC EVERYMAN je povprečen moški, ki zaseda pozicijo med Chadom in Devičnikom. Lahko najde povprečno privlačno partnerico, a ga bo ta najverjetneje prevarala.

BETA / DEVIČNIK (VIRGIN) / NORMI je nasprotje Chada. Kot običajnega moškega naj bi ga med drugim definiralo pomanjkanje samozavesti, negotova hoja, »suho-debela« postava in predvsem odsotnost seksa v njegovem življenju.

STACY je privlačna ženska, ki jo privlačijo samo ‘Chadi’. Slovar jo opisuje kot popularno, privlačno in dobro družbo, a hkrati svari, da kljub interesu vseh ‘devičnikov’ Stacy ostane zvesta svojemu partnerju Chadu. Njena velikost košarice je označena z DDD.

VERONICA je povprečna ženska, ki ni pretirano popularna, a tudi ni izključena iz družbe. Spletni slovar jo opisuje kot »ne dobro, ne slabo« in celo definira velikost košarice njenega modrca kot B.

BECKY je ženska verzija Virgin oz. Devičnika. Všeč naj bi ji bili Chadi, a ker so izven njene lige, je ne opazijo. Memi na nekaterih spletnih portalih Becky opisujejo kot feministko, pogosto s pobaranimi lasmi, spletni slovar pa ji pripiše velikost košarice AA.

FEMOID je incelski izraz za žensko. Uporaba izraza skupnosti zagotavlja distanco od človeškosti žensk in ustvarja predpostavko, da so ženske druga, manjvredna vrsta človeka.

HIPERGAMIJA je izraz za domnevno značilnost žensk, da vedno poskušajo pridobiti naklonjenost moškega nad svojim lastnim družbenim statusom na 'seksualnem trgu'. Iz te predpostavke izvira prepričanje, da inceli v novi ureditvi družbene seksualne hierarhije zaradi »povzpetniških« teženj žensk ne morejo najti partnerice, če pa bi jím kaj takega že uspelo, bi jih njihova partnerica ob prvi priložnosti prevarala in spala z moškim, ki je višje na seksualni hierarhiji od njih.

JBs / JAILBAIT je izraz za nepolnoletna dekleta, do katerih inceli izražajo privlačnost, saj v pripadnicah ženskega spola pogosto fetišizirajo mladost in seksualno neizkušenost.

FEMCEL je statistično redek primer osebe ženskega spola, ki se samoidentificira kot incel. Mnogi inceli ne verjamejo, da femceli obstajajo, saj naj bi bile ženske vedno sposobne najti seksualne partnerje.

6 Trg seksa – sodobni družbeni darvinizem

Britannica družbeni darvinizem opiše kot teorijo, da so človeške skupine in rase podvržene istim zakonom naravne selekcije, kot jih je Charles Darwin prepoznal na primeru rastlin in živali. »Preživetje najmočnejšega« se je kot legitimacija družbene, rasne in razredne stratifikacije ter premoči dominantnih skupin uveljavilo predvsem v 19. stoletju v Evropi in Ameriki¹⁹⁹.

Če je družbeni darvinizem takrat funkcional kot legitimacija in okrepitev statusa quo, pa se v sodobni incel kulturi iste predpostavke o preživetju najmočnejšega prevedejo v kritiko sistema, kot ga razumejo inceli. Sistem družbenega darvinizma namreč tu osmišljajo samo-prepoznani poraženci sistema. Zmaga v tej družbeni hierarhiji ni preživetje, pač pa čim večje število in ‘kvaliteta’ spolnih partneric, in inceli so po teh kriterijih na samem dnu hierarhije. Pogoj za zmago je ustrezanje lepotnim standardom, torej posedovanje fizičnih predispozicij, ki jih družba klasificira kot privlačne v moških.

Incelom ni pomembno, če statistična podlaga za njihovo razumevanje družbe obstaja ali ne. Moškosfera vključno z inceldomom se namreč zateka k individualnim in anekdotnim dokazom, vzetim iz konteksta, da izničijo kakršenkoli potencial za strukturno in kontekstualno ali pa celo statistično podkrepljeno razumevanje družbe²⁰⁰. Statistike namesto tega glede na objave na *Inceli.si* zelo radi interpretirajo narobe in svoja prepričanja legitimirajo v obliki kvazi-strokovnih zapisov, ki se ob kritičnem branju ali dodatnih raziskavah izkažejo za izjemno pristranske, včasih pa kar diametralno napačno branje dejstev.

199 Britannica, 2023

200 Agostinone-Wilson, 2020: 141

Ob tem svojo domnevno družbeno depriviligiranost v memih in zapisih nemalokrat primerjajo z bojem delavskega razreda, temnopolnih Američanov in žensk za emancipacijo. Če je splošna alternativna desnica na spletu pogosto zavezana libertarnim načelom in verjame, da bi morali kapitalizem prepustiti korporativnim in tržnim zakonom, da se skristalizirajo "naravne hierarhije"²⁰¹, pa inceli te nastajajoče hierarhije razumejo kot nemoralne in popačene zaradi feminizma in kapitalizma hkrati. Nemalokrat so poleg feministk tarča njihove jeze zato tudi kapitalisti in moški na visokih pozicijah, ki jih primerjajo z osnovnošolskimi 'bullyji' ali nasilneži, sebe pa enačijo z njihovimi vseživljenjskimi žrtvami.

7 Samodestruktivnost: viktinizacija, telesna disforija in samomorilnost

Inceli med svojo spletno skupnostjo prepoznavajo različne podskupine, ki jih imenujejo po domnevnom razlogu za njihov incelovski stan. Tako poznajo »heightcele«, ki jih ženske domnevno ne marajo zaradi njihove nezadostne višine, »mentalcele«, ki so kot neustrezni spolni partnerji razumljeni zaradi družbene nerodnosti, neinteligentnosti ali celo samodiagnosticiranega avtizma, »drugcele«, ki jih dela nekompatibilne njihova odvisnost od prepovedanih substanc, »jobcele«, ki nimajo dovolj dobre službe, da bi pritegnili ženske, in še mnoge druge.

Inceli sami sebe razumejo kot »nice guys«, prijazne tipe, ki pa jih ženske kljub njihovi dobroti ne marajo, ker stremijo samo za odnosi z moškimi, ki so višje na hierarhiji, po kateri je organiziran 'seksualni trg'. Nagle ob tem izpostavi, da tako imenovanim »nice guys« v svoji samopodobi umanjka nekaj iskrene samorefleksije, ko se človek ozre na njihove mizogine zapise o ženskah²⁰².

Sploh zapisi, v katerih pripadniki subkulture objokujejo svoje specifične telesne predispozicije, ki jih razumejo kot družbeno nezaželene, na primer naklon obrvi, višino čela, mišično kompozicijo, ali celo tankost svojih zapestij, so zelo očitno primeri telesne disforije, ki jo državstvena služba v Angliji (NHS) definira

201 Agostinone-Wilson, 2020: 136

202 Nagle, 2020: 80

kot »duševno bolezen, pri kateri posameznika veliko časa skrbijo njegove napake v lastnem izgledu, ki jih drugi pogosto ne opazijo²⁰³«.

Na spletnih forumih incelov uporabniki drug drugega vzpodbujujo v prepričanju, da jih njihove telesne predispozicije delajo trajno samske in nezmožne pridobivanja ljubezni ženske. Pogosto drug drugega celo vzpodbujujo k samomoru, kar je razvidno tudi iz kategorizacij nekaterih zapisov na forumu incels.is. To vključuje oznake, kot so »SuicideFuel« (Gorivo za samomor), »Brutal« (Brutalno), »RageFuel« (Gorivo za bes) in »It's Over« (Konec je). Spletna skupnost se torej aktivno samoradikalizira, kar se pogosto konča s samomorom njenih pripadnikov, ali pa, v še skrajnejši obliki, s terorističnim samomorilnim napadom.

Pomemben aspekt kritičnega razumevanja statusa incela kot žrtve sistema je hipokrizija, ki jo razkrije natančnejša analiza njihovih prepričanj. Tolentino izpostavi, da njihovo razumevanje družbe, ki ljudi hierarhizira glede na njihove fizične predispozicije in izgled, ne vključuje naslavljanja deprivilegiranosti transspolnih oseb ali manj stereotipno ženstvenih žensk, ki trpijo zaradi svojega neustrezanja vizualnim spolnim stereotipom²⁰⁴.

Tolentino v prispevku o incelih potegne vzporednico s serijo intervjujev z odraslimi devičniki in devičnicami, ki jih je v letu 2013 izvajala za medij *The New Yorker*. Ti ljudje niso bili inceli, pač pa drugi posamezniki, ki zaradi družbene nerodnosti, travme, lastne izbire ali drugih razlogov še niso imeli spolnih odnosov ali razmerij. Zapiše, da je zaradi intervjujev razumela, kako grozno se je počutiti »nezaželen, neviden, neustrezen za stvari, ki si jih vsi ljudje želimo«, a da je ravno skozi to isto izkušnjo prišla do prepričanja, da se je na ta težavni položaj vseeno povsem mogoče odzvati z dostojanstvom in dobrodošnostjo, ne pa s prepričanjem, da ti seks pripada kot pravica. Ob tem novinarka vzpostavi zelo relevanten premislek o odzivu na samo-viktimizacijo incelov. Analizira namreč razliko v odzivu žensk in moških na družbeno obsodbo ob domnevni neprivlačnosti:

203 NHS, 2023

204 Tolentino, 2018

Ženske so od rojstva socializirane v prepričanje, da morajo kriviti sebe, če se počutijo neprivlačne. Verjamejo, da bodo nesprejemljive, če ne zapravijo dovolj denarja, časa in truda, da bi bile lepe in da bi ustrezale moškemu okusu.« ... »Moški pa enako kot ženske krivijo ženske, če se sami počutijo neprivlačni.²⁰⁵

8 Zaključek

Obravnava fenomena incelov sprva zahteva poskus razumevanja. Kaj takega je ob prebiranju njihovih zapisov na forumih, spletnih straneh in profilih lahko precej težavno za kogarkoli, ki tako izjemno mizoginega in nasilnega diskurza ni vajen, vseeno pa je ta pristop nujno potreben. Samo s potopitvijo v njihovo razumevanje družbenih hierarhij in domnevne lastne depriviligiranosti je namreč mogoče ustrezno razumeti povode za njihovo obravnavo žensk, samih sebe in drugih moških.

Ob tem pa sočustvovanje z izjemnim sovraštvo do sebe, iz katerega izvira sovraštvo do drugih, hkrati ne sme zasenčiti kritične presoje njihovih stališč, saj so to posamezniki, ki v svojem trpljenju pogosto strežejo po sreči, spolni nedotakljivosti in nemalokrat celo po življenju žensk in ostalih.

Moraliziranje v socioloških raziskavah inceloma ne sme imeti vseobsegajoče vloge, hkrati pa je sploh kot ženska v stiku s to subkulturo po mojih izkušnjah dobro kljub razumevajočemu pristopu ohraniti zavedanje, ki ga izpostavi Tolentino:

Kljub vsemu smo ženske še vedno bolj pripravljene iskati človečnost v incelih, kot so jo pripravljeni iskati oni v nas²⁰⁶.

205 Tolentino, 2018; v originalu: "Women are socialized from childhood to blame themselves if they feel undesirable, to believe that they will be unacceptable unless they spend time and money and mental effort being pretty and amenable and appealing to men. ... Men, like women, blame women if they feel undesirable."

206 Tolentino, 2018; v originalu: "In spite of everything, women are still more willing to look for humanity in the incels than they are in us."

9 VIRI

9.1 Knjige:

Agostinone-Wilson, Faith. 2020. *Enough Already! A Socialist Feminist Response to the Re-emergence of Right Wing Populism and Fascism in Media*. Brill.

hooks, bell. 2005. *The Will to Change: Men, Masculinity, and Love*. New York: Washington Square Press.

Nagle, Angela. 2017, 2000. *Ubijte vse normalneže: internetne kulturne vojne od 4chanja in Tumblra do Trumpa in alternativne desnice*. slov. prev. M. Lovrenov. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

9.2 Strokovni članki in raziskave:

Brzuszkevich, Sara. 2020. *Incel Radical Milieu and External Locus of Control*. International Centre for Counter-Terrorism.

Donnelly, D. et al. 2001. *Involuntary Celibacy: A Life Course Analysis. The Journal of Sex Research*. Taylor & Francis, Ltd.

Holter, Ø. G. 2005. *Social Theories for Researching Men and Masculinities: Direct Gender Hierarchy and Structural Inequality*.

Ribeiro, M. H. et al. 2020. *From Pick-Up Artists to Incels: A Data-Driven Sketch of the Manosphere*. Boston University.

9.3 Novinarski prispevki:

Beauchamp, Zack. 2023. Our Incel Problem: How a support group for the dateless became one of the internet's most dangerous subcultures. Vox Media. <https://www.vox.com/the-highlight/2019/4/16/18287446/incel-definition-reddit>

Kassam, Ashifa. 2018. Woman behind “incel” says angry men hijacked her word “as a weapon of war”. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2018/apr/25/woman-who-invented-incel-movement-interview-toronto-attack>

Tolentino, Jia. The Rage of Incels: Incels aren't really looking for sex. They're looking for absolute male supremacy. The New Yorker.
<https://www.newyorker.com/culture/cultural-comment/the-rage-of-the-incels>

Transcript of video linked to Santa Barbara mass shooting. 2014. CNN.
<https://edition.cnn.com/2014/05/24/us/elliott-rodger-video-transcript/index.html>

Veer, Renske. 2020. Analysing Personal Accounts of Perpetrators of Incel Violence: What Do They Want and Who Do They Target?. ICCT.
<https://www.icct.nl/publication/analysing-personal-accounts-perpetrators-incel-violence-what-do-they-want-and-who-do>

9.4 Ostale spletne strani:

Body dysmorphic disorder. NHS. <https://www.nhs.uk/mental-health/conditions/body-dysmorphia/>. Dostopano 25. 10. 2023.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "social Darwinism." Encyclopedia Britannica, September 15, 2023. <https://www.britannica.com/topic/social-Darwinism>.

9.5 Spletni profili, strani, forumi incelov

Reddit: ForeverAlone, mgtow, TheRedPill

Facebook: [IncelLiberationArmy](https://www.facebook.com/IncelLiberationArmy/)
<https://www.facebook.com/IncelLiberationArmy/>

incels.is <https://incels.is/>

IncelsWiki

Virgin vs. Chad Wiki https://virgin-vs-chad.fandom.com/wiki/Main_Page

FEMME FATALE KOT UTELEŠENJE STRAHOV

Ana Pikovnik

Pošasti, požrtvovalne matere, svetnice in čarownice so samo nekatere od mnogih mitskih reprezentacij žensk, ki se pojavljajo v zgodovini. Vse na ohlapno mitološko reprezentacijo ženske preslikavajo strahove in tegobe danega zgodovinskega trenutka. Pri tem femme fatale, sicer na videz od ostalih mitov precej mlajša podoba, ni nikakršna izjema. Na njeno sicer zelo ohlapno definirano podobo so se skozi zgodovino preslikavali različni strahovi, v večini povezani z vzponom feminističnih gibanj in »izumljanjem« seksualnosti. Za femme fatale kot tudi mnoge druge manifestacije je pomembno, da zgodba, v kateri se pojavlja, nujno osredišča moški subjekt in njegove tegobe, saj »fatalna« lahko postane šele v odnosu do njega in patriarhalno naravnane družbe.

Ena od zgodnejših, močnejših in bolj tragičnih manifestacij mitološke reprezentacije žensk je bila čarownica. Knjiga *Kladivo čarownic* ali *Malleus maleficarum* je bila prvič objavljena 1487 in je do 1699 doživela osemindvajset različic. Njena avtorja Heinrich (Institoris) Kramer in Johann Sprenger sta v nej napravila pravni in teološki dokument, ki je (bil) razumeljen kot glavni priročnik pri lovljenju čarownic²⁰⁷. Knjiga ponuja najrazličnejše obsodbe in »simptome« čarovništva, kot »ženske solze so prevara, saj lahko izvirajo iz resnične žalosti ali pa so zanka. Ko ženska misli sama, misli zlo²⁰⁸,« pri čemer se spotika predvsem ob starejšje, neodvisne ženske, ali pa tiste, ki so imele močna in odločna prepričanja. Najpogosteje pa, predvsem v luči krščanskega prepričanja, da so bolečine, ki jih ženska doživlja ob porodu, božja kazen za Evine grehe, so bile tarče babice, ki so pomagale ob porodu in le-te bolečine blažile²⁰⁹. Tako so ženske, ki se niso hotele podrediti patriahalni podobi ženske v času inkvizicije, gorele na grmadi kot čarownice.

207 Lewinsohn, Richards. 1961. 'Zgodovina seksualnosti.' str. 128 – 130.

208 Kramer, Heinrich, James Sprenger. 1971. 'The Malleus Maleficarum.' str. 43.

209 McCormack, Catherine. 2021. 'Women in the Picture.' str. 209.

Mnoge od različnih mitov, ki so se napletli okoli žensk v vseh vrstah umetnosti, je prepoznała in popisala že Simone de Beauvoir, ki opaža, da ženska zares ne uteleša trdnega koncepta, temveč se »skoznjo [...] brez prestanka dogajajo prehajanje od upanja k neuspehu, od sovraštva k ljubezni, od dobrega k zlemu, od zlega k dobremu²¹⁰.« Prav ta ambivalentni odnos do ženske je odsevan tudi v njenih mitih, kjer zavzema najrazličnejše vloge: od device do svetnice (vloga, ki je nedvoumno in nujno povezana z materinstvom, saj ženska status svetnice lahko doseže šele skozi vlogo požrtvovalne matere), a je hkrati zapeljivka, vlačuga in pošast – njen obstoj je vedno znova obsojen na dihotomijo med devico in cipo.

Ena od mitskih reprezentacij, ki se je oblikovala okoli reprezentacije ženske, je tudi danes dobro poznan koncept femme fatale. Svoj vidnejši vzpon je doživel ob koncu 19. stoletja, ko se prvič pojavi kot bolj jasno definiran lik tako v dekadencni kot tudi simbolistični umetnosti. Vendar se, kot je zanjo namreč tudi značilno, jasni in enoznačni definiciji tudi v simbolizmu in dekadenci izogiba. Lastnosti, kot so lepota, prebrisanošč, zapeljivost in neiskrenost so sicer pogosto prisotne, a kot take niso dovolj, da bi zajele kompleksnosti njenega lika ali njen lik na splošno. Femme fatale se namreč jasni definiciji izogiba ravno zaradi funkcij, ki so vpisane v njen lik. Njena »jasna definicija« je vsakič znova odvisna od družbenih razmer, v katerih se pojavlja njen lik, saj ni definirana preko svojih lastnosti, ampak svojih dejanj. Nevarnost, ki ji je pripisana, »ni prirojena lastnost, ampak je namesto tega skonstruirana, saj izhaja iz njenih dejanj proti patriarhalni družbi²¹¹.« Za njen lik je torej bolj smiselno, da se ne išče samo ene splošne definicije, ampak se njeno definicijo išče v vsakem obdobju posebej. Namen članka je postaviti femme fatale v družbeni kontekst, znotraj katerega se pojavlja, in njeno definicijo iskati tam.

210 Beauvoir, Simone de. 1999. 'Drugi spol.' str. 212.

211 Silva, Antônio Márcio da. 2014. 'The "Femme" Fatale in Brazilian Cinema.' str. 5.

1 Od ženske pošasti do femme fatale

Mit o ženski pošasti ali, bolje rečeno, pošasti z atributi ženskega spola²¹² (pri čemer je njena ženskost najpogosteje izpostavljena skozi razgaljene prsi) predstavlja vse tisto, kar negira ideal ženskosti, kot si ga je zamislila patriarhalna družba in je najpogosteje upodobljen v devici ali pa svetnici. Če torej devica in svetnica predstavljata standard ženskosti, ki je povezan s pasivnostjo, nedolžnostjo, poroko in materinstvom, je pošast povezana z aktivnostjo in svobodno seksualnostjo. Ideal, kot ga poosebljata devica in svetnica, je v zahodnem umetniškem kanonu najpogosteje predstavljen v obliki Venere/Afrodite in Marije ter »vse, kar je potlačeno v naši podobi Venere, se prelije v naše pošasti²¹³.« Pošasti pa najpogosteje postanejo pošastne skozi svoje reproduktivne sposobnosti in seksualnost. Skozi čas sta bili namreč vagina in maternica iz reproduktivnih organov preoblikovani v »smrtonosno past, ki moške emaskulira in kastrira.« Tako je ženska postala »vampirka, zajedalka, pogoltnica, nepotešljiva pivka; njen spolovilo se požrešno hrani z moškim spolovilom²¹⁴.« V lik ženske pošasti so pogosto vpisane nenormativne spolne prakse; kot opaža McCormack, obstaja vzorec upodabljanja ženskih pošasti kot požrešnih in z nenormativnimi seksualnimi apetiti. Nenormativne seksualne prakse pa se je, kot opazi Foucault v *Zgodovini seksualnosti*²¹⁵, pogosto pripisovalo nižjim razredom. Diskurz, ki se oblikuje okoli normativnih spolnih praks, se namreč začne širiti v meščanskem razredu, ki se na eni strani želi na vse pretege pridružiti aristokraciji, a je v tem zaradi v eni generaciji nepremostljivih razlik v kulturnem in socialnem kapitalu nujno neuspešen, na drugi pa se oddalji od nižjih razredov. Skozi te na novo oblikovane diskurze je nižji razred pogosto tisti, čigar spolno vedenje je nenormativno. Podobno so bile skozi stereotip

212 Njena pošastnost je njen bistvo, lastnosti, ki jih širša družba prepozna kot ženske, igrajo šele sekundarno vlogo v njenem karakterju. Včasih se zgodi, da je bila nekoč ženska, a je bila za kazen spremenjena v pošast: tak primer je Ovidova Meduza, ki jo Atena kaznuje za spolne odnose v njenem templju, tako da jo spremeni v pošast s kačjimi lasmi – postala je pošast; to, da je zraven še ženskega spola, se na prvi pogled zdri bolj kot ne naključje.

213 McCormack, Catherine. 2021. 'Women in the Picture.' str. 171.

214 Beauvoir, Simone de. 1999. 'Drugi spol.' str. 243.

215 Foucault, Michel. 2000. 'Zgodovina seksualnosti 1.'

Jezebel v zahodni kulturni razumljene temnopolte ženske; ta jih je namreč »ožigosal kot seksualno promiskuitetne in nemoralne²¹⁶.« Tako temnopolte, neheteroseksualne kot ženske nižjih, delavskih razredov so v očeh viktorijanske morale izzivale razumevanje ženske kot nujno pasivne in brez strasti, saj je bila seksualna želja v psihoanalizi a priori definirana kot lastnost moškega. Podobno kot zločin je namreč tista, ki potrujuje njegovo moškost²¹⁷. Ženska, ki torej izstopa iz narativa idealne ženskosti do te mere, da meji na moškost in s tem ogroža patriarhalni status quo, ne more biti drugega kot pošast.

Sicer pogosto razumljena kot ena od manifestacij pošastne ženske²¹⁸ se femme fatale definiciji pogosto izogiba, saj je »njena najbolj osupljiva značilnost [...] dejstvo, da nikoli ni zares to, kar se zdi, da je. V sebi skriva grožnjo, ki ni povsem berljiva, predvidljiva ali obvladljiva²¹⁹.« Po navadi je razumljena kot zapeljiva, privlačna in glamurozna ter se jo pogosto povezuje s seksualnim fatalizmom, a kot izpostavi Silva, nobena od teh lastnosti v resnici ni tista, ki je nujno potrebna za njeno razumevanje kot femme fatale. Zato njeno figuro raje razume kot performans, ki izziva hegemonie patriarhalne vloge, ki se dotikajo spola in spolnosti. Njena fatalna identiteta se tako »performativno konstituira skozi njena dejanja²²⁰.« Kot taka v resnici nima trdne identitet, temveč je ta ves čas odvisna od pogajanj med njeno reprezentacijo in družbo, v kateri obstaja. Nestabilnost v njeni identiteti je nadaljevana in najbolj jasno izražena prav v njeni končni usodi, saj, čeprav se zdi, da je povsem avtonomna in neodvisna, kot taka postane »žarišče moške agresije in je na koncu vedno uničena²²¹.«

216 West, Carolyn M. 2008. ' Mammy, Jezebel, Sapphire, and their homegirls: Developing an "oppositional" gaze toward the images of Black women.' str. 294.

217 Hart, Lynda. 1994. 'Fatal Women.' str. x.

218 Pošastne ženske in ne ženske pošasti, ker je primarno ženska in šele zaradi svoje odklonskosti pridobiva lastnosti pošasti – to, da je ženskega spola, se tu ne pojavlja kot golo naključje, je pomemben del njene identitete. V nasprotju z žensko pošastjo ne pridobi nobenih na zunaj opaznih pošastnih lastnosti, kot na primer Meduza pri Ovidu pridobi kačje lase, temveč obdrži svoj ženski videz. Njena pošastnost je v kršenju splošno sprejetih norm in vrednot.

219 Doane, Mary Ann. 1991. 'Femmes Fatales.' str. 1.

220 Silva, Antônio Márcio da. 2014. 'The "Femme" Fatale in Brazilian Cinema.' str. 2.

221 McCormack, Catherine. 2021. 'Women in the Picture.' str. 173.

Ker pa se pogosto pojavlja v obdobjih mnogih in hitrih družbenih sprememb, zaradi svojih odstopanj od družbenih vlog, ki jih ženski pripisuje patriarhalna družba, pogosto nastopa kot grešni kozel za nastale družbene probleme. Tako se njena vloga in usoda skozi čas spremenjata. Če je bila ob koncu 19. stoletja najbolj priljubljen motiv za upodobitev ravno zaradi prvega feminističnega vala, se tako njena vloga kot tudi usoda v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja z nastopom drugega feminističnega vala spremenita. Ob novem valu feminističnega gibanja ter ob obuditvi razprave o seksualnosti in spolu, ki je preizprševala tudi pravice gejev in lezbijk, postane pomemben lik predvsem v hollywoodski kinematografiji. Zdi se, da so njena vsakršna ponovna obujanja opazna »v obdobjih boja žensk za svoje pravice in enakost z moškimi – zlasti v smislu spola in spolnosti – kot tudi med kapitalističnimi ekonomskimi krizami, ki jih pogosto razumemo kot krize moškosti²²².«

2 **Femme fatale v fin de sieclu**

Čeprav je ob koncu 19. stoletja, v obdobju fin de siecla, še posebej z dekadenco in simbolizmom, femme fatale pridobila na popularnosti v umetniškem svetu, bi bilo napačno sklepati, da predstavlja novost. Jankowiak in Ramsey sta v svojem članku preučila 78 različnih kultur in ugotovila, da kar 94 % od teh pozna neke vrste femme fatale. Gre za arhetip, ki je predstavljen predvsem »kot aktivni agent, ki uporablja fizično privlačnost, inteligenco in zvijačnost za prevlado in pogosto uničenje mož in ljubimcev²²³.«

Vseeno lahko vzpon, ki ga je njen lik doživel v obdobju fin de sicela, pripišemo novemu razumevanju razlik med spoloma. S prvim feminističnim valom, bojem za emancipacijo in volilno pravico, je v obdobju dekadence prišlo »do premika od naravne, viktorijanske ženske k moderni ženski²²⁴,« s tem pa se je spremenila tudi njihova upodobitev. Femme fatale se je ob koncu stoletja torej znašla v pozni

222 Silva, Antônio Márcio da. 2014. 'The "Femme" Fatale in Brazilian Cinema.' str. 8.

223 Jankowiak, William, Angela Ramsey. 2000. 'Femme Fatale and Status Fatale: A Cross- Cultural Perspective.' str. 58.

224 Večeřová, Monika. 2021. 'The African American Femme Fatale: How Black Hard-Boiled Fiction Encourages Misogynoir.' str. 27.

viktorijanski dobi, katere grožnje Meier povzame v najbolj očitne dejavnike, »ki so uveljavili koncept v pozmem viktorijanskem obdobju – prostitucija, sifilis, feminizem in nova ženska²²⁵ – in nato preidemo na morda manj očiten dejavnik – na novo ‘odkrit’ ali ‘izumljen’ homoseksualce²²⁶.« Kot odziv na dane grožnje so mnoge od figur tistega časa prevzele avro tveganja, nevarnosti in transgresije. »Takšni ‘miti’ [...] razkrivajo kulturno krajino, ki je predana grozljivim metaforam za spolnost²²⁷.« Pogosto pa se zgodi, da femme fatale prevzame vlogo vseh in predstavlja tako prostitutke kot homoseksualce in tudi novo žensko.

Če femme fatale torej ni novost, pa je nova podoba, v kateri se manifestirajo viktorijanski strahovi okoli spremenjenih odnosov med spoloma in odnosa do seksualnosti. Edina novost je, da je prvič do te mere osrednja figura zahodnih umetniških gibanj; osrednja je namreč tako v dekadencem kot simbolističnem gibanju. Čeprav je ločnico med gibanjema skoraj nemogoče jasno zarisati, je očitno, da je femme fatale v delih simbolizma, kjer je najpogosteje predstavljena v preobleki biblične Salome, predstavljena drugače kot v delih dekadence. Če je v dekadenci svoje mesto našla hkrati kot nadaljevanje romantične junakinje in kot njena subverzija »medtem ko je romantična junakinja umirjena, vedno pasivna, je dekadentna femme fatale aktivna, celo nasilna²²⁸,« pa je v simbolizmu »transcendentalna narava izkušenj nekaterih žrtev, v rokah femme fatale implicirala, da njihovo srečanje s fatalno žensko ponudi tako duhovno kot erotično prebujenje²²⁹.«

Ridge opaža, da je marsikateri od dekadencnih umetnikov ob spremembah, ki so bile značilne za to obdobje, dobil občutek, da nova ženska ni več ženska, kot si jo je

225 Ang. New Woman, Meier poudarja, da je patriarhalni red ogrožala na dva načina: »prvič, z vdorom v tradicionalne moške diskurze; in, drugič, s postavljanjem pod vprašaj nasprotja spolov, na katerem v celoti temelji patriarhat.«

226 Meier, Franz. 2002. 'Oscar Wilde and the Myth of the Femme Fatale in Fin-De-Siècle Culture.' str. 118.

227 Kaye, Richard A. 2007. 'Sexual identity at the fin de siècle.' str. 53.

228 Ridge, George Ross. 1961. 'The "Femme Fatale" in French Decadence.' str. 353.

229 Sully, Jess. 2010. 'Challenging the Stereotype: The Femme Fatale in Fin-de-Siècle Art and Early Cinema.' str. 51.

zamislila narava²³⁰. Zaradi odhoda žen in mater je ogrožena ne samo družina, temveč celotna družba, namreč »dekadentna ženska postane aktivna in zlobna, izgubi zmožnost ljubezni, ko opusti svojo vlogo matere²³¹.« Mnogi umetniki so takšno prepričanje implicitno, nekateri od njih pa tudi eksplisitno, izražali v svojih delih, najpogosteje ravno skozi lik femme fatale. Obveljalo je prepričanje, da »nova junakinja je zlobna. Dekadentni moški, sami maligni, postanejo zaradi nje še hujši²³².« Hkrati v simbolizmu na njeno upodabljanje vpliva »naraščajoče zanimanje za starodavne mitologije in ezoterične religije²³³.« Simbolistični umetniki so se močno naslanjali na misticizem, izkazovali so zanimanje za duhovne in mistične razsežnosti ženske eksistence skozi njihove študije poganstva, njihovo združevanje duhovnosti in čutnosti pa je kljub navidezni paradoksalnosti ena glavnih lastnosti simbolistične femme fatale²³⁴.

Ena danes najbolj prepoznavnih femme fatale iz tega obdobja je Saloma. Njene upodobitve so močno odmevale tako v zahodni literarni, predvsem skozi igro Oscarja Wilda, kot tudi v umetnostni tradiciji. Kot taka je bila »biblijska protagonistka vseprisotna v umetnosti in literaturi tistega časa²³⁵.« Wilde je zgodbo vzel iz svetopisemske legende in jo priredil kot enega najpogostejših dekadenčnih mitov – femme fatale. Toda če so njena neiskrena narava, agresija in v skrajnosti tudi morilska nagnjenja po navadi pripisana dejству, da je ženskega spola, le-te lastnosti Wilde poveže s trmoglavostjo razvajenega dekliča. Saloma, kakršna nastopi tudi v Wildovi drami, je tako našla svoje nadaljevanje tudi v odkrivanju seksualnosti v pozni viktorijanski dobi, ko je tudi »spolnost otrok in mladostnikov postala

230 Ridge, George Ross. 1961. 'The "Femme Fatale" in French Decadence.' str. 353.

231 Večeřová, Monika. 2021. 'The African American Femme Fatale: How Black Hard-Boiled Fiction Encourages Misogynoir.' str. 27.

232 Ridge, George Ross. 1961. 'The "Femme Fatale" in French Decadence.' str. 353.

233 Sully, Jess. 2010. 'Challenging the Stereotype: The Femme Fatale in Fin-de-Siècle Art and Early Cinema.' str. 46.

234 Prav tam: str. 51.

235 Meier, Franz. 2002. 'Oscar Wilde and the Myth of the Femme Fatale in Fin-De-Siècle Culture.' str. 123.

pomemben vložek²³⁶« in je obveljalo prepričanje, da imajo celo otroci neprimerne spolne fantazije. Pri Wildu gre specifično za Salomino željo po Janezu Krstniku, ki se materializira s poljubom njegove odsekane glave. Ob tem pa seveda ne sme ostati nekaznovana – njena nekaznovanost bi namreč ogrožala vzpostavljeni status quo – to za lik femme fatale sicer bolj izrazito postane šele kasneje, ko vstopi v svet filma. Njena ob koncu torej neizogibna smrt »ustreza funkciji povrnitve izgube statusa quo, ki jo je doživel Herod, ko je bil podvržen dekliškim zapeljivim praksam²³⁷.«

S pojavljanjem Salome v popularni kulturi je bila vse bolj očitna njena združitev z orientalizmom, predvsem v podobi orientalističnih plesalk. To pa ne pomeni, da orientalizem ob njeni figuri ni bil prisoten že v umetnosti. Dekadenčno gibanje je bilo namreč že v svojem ustanovnem manifestu zasnovano z »idejo, [...] da naj bi s postopkom estetizacije z distanciranjem upodobitev realnosti postala privlačnejša²³⁸.« Distanciranje pa se lahko uporablja metaforično, v smislu čustvene distance do likov, ali pa dobesedno, v smislu kronološke in tudi geografske oddaljitve. Pri Wildovi Salomi je predvsem druga razvidna takoj »iz prizorišča predstave: eksotičnega bližnjevzhodnega kraja²³⁹.« Pridih drugosti, ki ga Saloma pridobi kot literarna figura, Ambrogiani prepozna v njeni lastnosti, da je kot taka »veljala za bolj primerno za prevzem konotacij kot tista nevarna, erotizirana ženska, trop, katerega delovanje je samo po sebi okrepljeno s sprejetjem orientalistične pristranskosti²⁴⁰.«

Ob vzponu masovne produkcije v začetku 20. stoletja je femme fatale »s svojo prisotnostjo na platnicah not in ovitkov knjig ter v burlesknih striptizih, ki jih izvajajo plesalke v generičnih orientalskih nošah, postala kliše²⁴¹.« Z masovno produkcijo je izgubila vse nianse in specifike, ki jih je poznala prej tako v dekadenčni

236 Foucault, Michel. 2000. 'Zgodovina seksualnosti 1.' str. 34.

237 Ambrogiani, Luca. 2017. 'The Fin-de-Siècle 'Femme Fatale' and the God Pan.' str. 36.

238 Prav tam: str. 33 – 34.

239 Prav tam: str. 35.

240 Prav tam: str. 31.

241 Sully, Jess. 2010. 'Challenging the Stereotype: The Femme Fatale in Fin-de-Siècle Art and Early Cinema.' str. 51.

kot tudi v simbolistični umetnosti. Podobno oropana specifik je bila tudi v akademski umetnosti. Tam je, v nasprotju z golim Venerinim telesom, na katerega je bil pogled kulturno dovoljen pod pretvezo racionalnih povezav z antično mitologijo, podobno kot je bil pogled na gola telesa čarovnic dovoljen pod pretvezo cerkvene moralizacije²⁴², nevarnost femme fatale služila kot »izgovor za upodobitev pohotne ženske, pogosto gole, medtem ko je njen mitski izvor umetniku omogočal, da to storiti, ne da bi bil obtožen nespodobnosti²⁴³.«

3 **Femme fatale in film**

V svoji orientalistični preobleki se je femme fatale znašla tudi v najzgodnejših filmih od prvega desetletja dvajsetega stoletja naprej. Pomembnejšo in vidnejšo vlogo pa ponovno dobi v štiridesetih in petdesetih letih 20. stoletja, predvsem s pojavom filma noir in kasneje v osemdesetih in devetdesetih letih z neonoir filmi, v kontekstu katerih se še danes najpogosteje obravnava. Hanson in O'Rawe film noir celo enačita z femme fatale »če ima film femme fatale, je to film noir, in da bi ga označili za noir, je femme nepogrešljiva²⁴⁴.« Ampak dejstvo je, da lik femme fatale obstaja v vseh možnih filmskih žanrih, tudi zunaj filma (neo)noir, sploh pa v času, ko so meje med žanri vse tanjše in se lastnosti enega hitro prelivajo tudi v druge. Zato jo Katherine Farrimond raje kot zapisano filmu noir razume kot »figuro, ki se lahko premika med filmskimi žanri²⁴⁵.«

Podobno kot femme fatale sama se tudi film noir jasni in enoznačni definiciji izogiba. Dickos ga v najširšem pomenu razume kot skupino filmov, ki so se snemali predvsem od štiridesetih let 20. stoletja naprej, pri čemer leto 1940 služi kot prelomnica. Gre namreč za čas sociokulturnih sprememb in specifičnih političnih razmer, ki so vladale z nastopom druge svetovne vojne²⁴⁶. Filmi noir, še posebej ameriški, se povezujejo z novo urbano pokrajino, kriminalom in zakonom. Tako se

242 McCormack, Catherine. 2021. 'Women in the Picture.' str. 211.

243 Sully, Jess. 2010. 'Challenging the Stereotype: The Femme Fatale in Fin-de-Siècle Art and Early Cinema.' str. 49.

244 Hanson, Helen, Catherine O'Rawe. 2010. 'Introduction: "Cherchez la femme".' str. 2.

245 Farrimond Kathrine. 2018. 'The Contemporary Femme Fatale.' str. 7.

246 Dickos, Andrew. 2002. 'Street With No Name.' str. x.

junaki »vedno znova znajdejo v temi fascinantnega in hkrati grozečega protisveta korupcije, spletk, izdaje in dekadence, iz katerega lahko pobegnejo le s smrtjo²⁴⁷.« Liki, ki se znajdejo »ujeti v svoje obsesije, v pogubnem ozračju pridobijo uporništvo in individualizem duha²⁴⁸.«

Spreminjajoče se razmere pa ne vplivajo samo na filme, v katerih se pojavlja, temveč tudi na femme fatale kot tako, ki sedaj »uspešno spodkopava hegemonско moralno družinskih vrednot, prevladujočo v povoju obdobju²⁴⁹.« Kot že omenjeno njena definicija ni trdna, namesto tega njen lik raje vedno znova odseva dano družbeno realnost; tako v tem obdobju postane povezana s spreminjajočimi se vlogami žensk, do katerih je pripeljala druga svetovna vojna. V Združenih državah Amerike je tako vladal antagonističen odnos do figure femme fatale, predvsem v prvem valu noir filmov, povezan bolj z domačo kot javno sfero. Ob nastopu vojne je femme fatale raje kot tiste ženske, ki so stopile v javno sfero in se trudile nadomestiti moške, ujete v vojni, zaznamovala ženske, ki si tega niso že zelele. Predstavljalja je posebno neodvisnost, kritizirano s strani javnosti, »zaskrbljena zaradi brezbrižnosti žensk do žrtvovanja katere koli svoje osebne želje, da bi nastopile namesto moških, poklicanih v vojno²⁵⁰.«

Tako torej ni presenetljivo, da je odnos med filmom noir in njegovo femme fatale pogosto obdan z mizoginijo. Njen lik, čeprav z lastno avtonomijo, je najpogosteje predstavljen skozi moški pogled, kar pomeni, da »moč nad noir junakom pridobi s tem, da hrani njegove spolne fantazije, njen lastni interes [pa] je le na videz erotičen²⁵¹.« Namesto tega svoj erotični užitek najpogosteje izrablja za orodje manipulacije, ki ji omogoča, da doseže svoje cilje. Njen lik se pogosto zdi nemotiviran; njena nemoralna dejanja so namreč raje kot določeni motivaciji pripisana dejstvu njenega spola. Nemoralna je zato, ker je v resnici tako kot ostala

247 Bronfen, Elisabeth. 2004. 'Femme Fatale: Negotiations of Tragic Desire.' str. 104.

248 Dickos, Andrew. 2002. 'Street With No Name.' str. xiii.

249 Bronfen, Elisabeth. 2004. 'Femme Fatale: Negotiations of Tragic Desire.' str. 113.

250 Večeřová, Monika. 2021. 'The African American Femme Fatale: How Black Hard-Boiled Fiction Encourages Misogynoir.' str. 24.

251 Bronfen, Elisabeth. 2004. 'Femme Fatale: Negotiations of Tragic Desire.' str. 106.

družba pokvarjena. Femme fatale se vedno znova obravnava »kot zle predmete zaradi tega, kar lahko njihova telesa naredijo moškim²⁵².« Takšen pogled nanje tako najpogosteje izhaja iz dejstva njihove moči, »ki jo imajo pri dezorientaciji moškega objekta²⁵³.« Po mnenju Bronfenove femme fatale, ujeta v svet noir, deluje hkrati kot platno za fantazije in agentka, ki razkrije »krhkost ne le kakršnega koli občutka vsemogočnosti, ki ga daje transgresija, ampak dejansko tudi tega, kaj pomeni biti človek²⁵⁴.«

Čeprav je za to, da postane objekt zadostitve erotične želje, potrebno, da je definirana kot lepa, privlačna in zapeljiva, Silva poudari, da je takšno omejevanje femme fatale, ki je sicer pogosto v filmskih upodobitvah, nesmiselno, saj nobena od teh lastnosti ni nujno potrebna. Namesto tega jo razume kot performans, ki ogroža in izziva hegemonicke vloge, ki jih vzpostavlja in narekuje ter si prizadeva ohranjati patriarhat²⁵⁵.« Da njena identiteta ni zares definirana skozi njene karakterne značilnosti, temveč skozi njena dejanja, opaža tudi Naele: »medtem ko ikonografija, specifična za spol, 'lepota' femme fatal, igra tukaj vlogo, je jasno, da so vključeni tudi vidiki priovedi – serija dogodkov, niz akterjev in proces transformacije²⁵⁶.«

Segal pa dodaja še, da je ravno njena smrt najpogostejši konec femme fatale, kot jo poznajo zgodnje literarne manifestacije in film noir, »povod za fantazijo poželenja²⁵⁷.« V simbolizmu je smrt v povezavi s femme fatale, ki ni nujno njena, dobila pozitiven, ritualističen predznak, postala je osvobodilni akt, saj »skoraj transcendentalna narava izkušenj nekaterih žrtev v rokah femme fatale implicira, da njihovo srečanje s fatalno žensko ponudi tako duhovno kot erotično prebujenje²⁵⁸.«

252 Večeřová, Monika. 2021. 'The African American Femme Fatale: How Black Hard-Boiled Fiction Encourages Misogynoir.' str. 31.

253 Dickos, Andrew. 2002. 'Street With No Name.' str. 154.

254 Bronfen, Elisabeth. 2004. 'Femme Fatale: Negotiations of Tragic Desire.' str. 105.

255 Silva, Antônio Márcio da. 2014. 'The "Femme" Fatale in Brazilian Cinema.' str. 5.

256 Neale, Steve. 2010. 'I Can't Tell Anymore Whether You're Lying': Double Indemnity, Human Desire and the Narratology of Femmes Fatales.' str. 187.

257 Segal, Naomi. 2017. 'The femme fatale: a literary and cultural version of femicide.' str. 104.

258 Sully, Jess. 2010. 'Challenging the Stereotype: The Femme Fatale in Fin-de-Siècle Art and Early Cinema.' str. 51.

Kot osvobodilni akt se je njen smrt dolgo dojemalo tudi v filmu noir, kjer je ta sedaj nujno vezana na njo samo in se jo razume kot nujni del njenega lika in njene tragičnosti, predvsem, ko »prepozna svojo željo po svobodi kot dosegljivo le v smrti²⁵⁹.« Ker je patriarchalni družbi ni uspelo ukrotiti in omejiti nazaj na vlogo matere in žene, jo čaka dokončna poguba v obliki smrti, ki je hkrati kazen in dokaz njene osebne avtonomije. Čeprav je njen smrt očitno vpisana v samo bistvo lika, ni nikoli njena odločitev: le redko gre namreč za samomor. Prepričanje, da je njen smrt nujno del njenega lika v obliki želje, namiguje, da je tudi motiv v njej sami, čeprav ta najpogosteje izvira »iz zamere človeka, ki slučajno ni ljubljen²⁶⁰.«

Tako si tudi morda najbolj prepoznavna femme fatale obdobja filma noir, Wilderova Phyllis Dietrichson iz filma *Dvojno zavarovanje*²⁶¹, smrti ne izbere sama, temveč jo ubije njen ljubimec Walter Neff. Njen vloga kot femme fatale je vzpostavljena takoj, že ob samem začetku filma. Phyllis se namreč na zaslonu prvič pojavi ogrnjena le v brisačo in ko jo Walter ogovori, to stori na način, ki »pritegnite pozornost na njen stanje golote²⁶².« Neff, po poklicu sicer zavarovalniški agent, je v hišo Dietrichson prišel zaradi podaljšanja zavarovanja avtomobila Phyllisinega moža. Ker moža ni doma, ga sprejme Phyllis. Kot je za film noir značilno, se od njunega srečanja naprej tako Phyllis kot tudi Walter znajdeti v vrtincu usode, »a če je naključni obrat od svobodne izbire k neizogibnosti usklajen z moškim pogledom, ki si prisvaja zapeljivo žensko telo,²⁶³« je hkrati prav femme fatale tista, »ki manipulira z izidom njunega usodnega srečanja²⁶⁴.« Film, opremljen z zvočnim posnetkom njegovega razmišljanja, ne pušča prostora za njen perspektivo, o njenih občutkih in motivaciji lahko le ugibamo, saj »zaradi pomanjkanja neodvisnega dostopa, ki smo ga imeli do njenih misli, občutkov in dejanj, [...] ne moremo vedeti,

259 Bronfen, Elisabeth. 2004. 'Femme Fatale: Negotiations of Tragic Desire.' str. 106.

260 Segal, Naomi. 2017. 'The femme fatale: a literary and cultural version of femicide.' str. 104.

261 Double Indemnity, 1944

262 Neale, Steve. 2010. 'I Can't Tell Anymore Whether You're Lying': Double Indemnity, Human Desire and the Narratology of Femmes Fatales.' str. 188.

263 Bronfen, Elisabeth. 2004. 'Femme Fatale: Negotiations of Tragic Desire.' str. 106.

264 Prav tam.

ali laže ali govorí resnico²⁶⁵.« Ob koncu filma se sicer zazdi, da so tako njen značaj kot njeni motivi razkriti, a se le-ti kmalu spet zavijejo v negotovost. Tik preden jo Walter namreč ubije, mu ona zagotovi, da ga zares ljubi, a kot že omenjeno, ne moremo vedeti, ali zares govorí resnico ali pa morda tisto, za kar meni, da bi Walter v tistem trenutku rad slišal v upanju, da bi ji prizanesel.

Smrt femme fatale ni več gotova šele v neo noir filmu, kjer so sedaj pogosteje kaznovani moški, ki so se zapletli s femme fatale, ne pa več ona. To Silva poveže predvsem s premikom v postfeministično dobo, z dodatnim poudarkom na njeni avtonomiji in zakonih, ki ščitijo ženske pred patriarhalnim nasiljem²⁶⁶. Neonoir se začne razvijati v šestdesetih letih, svoj vrh pa doseže predvsem v osemdesetih in devetdesetih. Če se je film noir osredotočal predvsem na povojni čas in povojno ZDA, se neonoir sooča predvsem s časom hladne vojne in seksualne revolucije. Helen Hanson v odnosu do femme fatale v neonoir trilerjih prepozna »kulturne ambivalence do ženske seksualne izbire skozi diskurze o ‘nasprotovanju’, ki se porajajo okoli seksualno osvobojene ženske²⁶⁷.« Silva prepozna, da »ta nova femme fatale (ne nujno tako ‘seksualno privlačna’ in ‘lepa’) kot njene predhodnice, a tako smrtonosna in uničujača kot vedno), je tako kot prejšnje femme izpostavila številne skrbi, zlasti glede spola in spolne politike²⁶⁸.« Neo noir filmi najpogosteje sledijo zgodbi erotičnega trilerja, v katerem je prisotna seksualno osvobojena ženska, a je »obseg te osvoboditve [...] negotovo odvisen od spolnega dejanja in od spreminjajoče se medijske krajine, v kateri pomen ženske spolne osvoboditve in njene komodifikacije tesnobno trčita²⁶⁹.« Konflikt pa ne obstaja samo med seksualno opolnomočenostjo in komodifikacijo le-te, temveč tudi med opolnomočenskimi možnostmi različnih žensk. Kot opozarja Farrimond, je ta možna izključno »znotraj določenih norm beline, mladosti in vitkosti²⁷⁰.« Ta na

265 Neale, Steve. 2010. 'I Can't Tell Anymore Whether You're Lying': Double Indemnity, Human Desire and the Narratology of Femmes Fatales.' str. 190.

266 Silva, Antônio Márcio da. 2014. 'The "Femme" Fatale in Brazilian Cinema.' str. 9.

267 Hanson, Helen. 2007. 'Hollywood Heroines.' str. 157

268 Silva, Antônio Márcio da. 2014. 'The "Femme" Fatale in Brazilian Cinema.' str. 8.

269 Hanson, Helen. 2007. 'Hollywood Heroines.' str. 169.

270 Farrimond Kathrine. 2018. 'The Contemporary Femme Fatale.' str. 9.

novo pridobljena avtonomija neonoir femme fatale je torej močno odvisna od njenega sledenja zahodnim, belim lepotnim standardom in obvezni heteroseksualnosti.

4 Temnopolta in lezbična femme fatale

Da se predvsem v ameriških in evropskih filmih pojavlja isti idealni tip femme fatale, je opazil tudi Silva, ki ga prepozna v »lepem heteroseksualnem kavkaškem ‘idealnem’ tipu femme fatale²⁷¹,« na drugi strani pa so ostale, ki temu tipu ne ustrezajo, predvsem na zahodu vztrajno ignorirane. Stereotip femme fatale potruje neiskreno naravo žensk in preko njihove posledične moralne manjvrednosti opravičuje njihov položaj v družbi. Ko pa lastnosti femme fatale, kot sta promiskuiteta in nasilje, postanejo lastnosti temnopolte femme fatale, se njen podobo hitro poveže s starimi, kolonialnimi predsodki, ki so temnopolto žensko razumeli, kot da »predstavljalna neovirano seksualnost, v kateri so uživali zahodni moški²⁷².« Podobno nagnjenje prepozna tudi Caputi, ki poudarja, da je celotna identiteta bele, zahodne femme fatale zasnovana na rasističnem in kolonialističnem pogledu na temnopolte ženske; namreč lastnosti, ki jo naredijo slabo, so ravno »tiste lastnosti, ki so glede na rasistično/seksistično stališče še posebej endemične pri temnopolitih ženskah: primitivna čustva in poželenja, nasilje, spolna agresija, moškost, lezbična nagnjenja, promiskuiteta, dvoličnost, izdaja, kontaminirana korupcija, suverenost itd.²⁷³« Povezovanje med lezbično seksualnostjo in temnopolimi kot tudi delavskimi ženskami Hart prepozna v diskurzu, ki se je oblikoval ob sprejemanju zakona, ki bi le-to definiral kot kaznivo dejanje. Nuja prepovedi le-tega namreč nastopi šele, »ko so predmet skrbi postale bele ženske, ženske srednjega in višjega razreda²⁷⁴.« Prepoved je torej implicitno vzpostavljalna lezbično seksualnost kot nekaj, čemur so se predajale predvsem temnopolte ženske in ženske nižjih družbenih razredov.

271 Silva, Antônio Márcio da. 2014. 'The "Femme" Fatale in Brazilian Cinema.' str. 5.

272 Lalvani, Suren. 1995. 'Consuming the exotic other.' str. 269.

273 Caputi, Jane. 2004. 'Goddesses and Monsters.' str. 52.

274 Hart, Lynda. 1994. 'Fatal Women.' str. 4.

Kljub temu da gre predvsem v drugem valu filmov noir–neo noir že za bolj aktivno priznanje ženske seksualnosti, kar je omogočal predvsem umik produksijske kode ali Hayesovega zakonika in tudi seksualna revolucija iz šestdesetih let, je kakršenkoli odklon od heteroseksualne matrice uporabljen za poudarek ostalih negativnih lastnosti femme fatale. Seksualnost tako postane še eno od področij njenega izkoriščanja – obtožbe o izkoriščanju femme fatale za ugodje moškega gledalca so pri neo noir filmu še pogosteje. Do neke mere ji je sicer priznana svoboda na tem področju, a kot izpostavlja Caputi in Hart, le dokler je ona sama belopolta Evropejka ali Američanka in dokler je njen Seksualnost zasidrana v heteroseksualnosti. Če gre za temnopolto femme fatale, je skozi svojo svobodno seksualnost raje »konstruirana kot kolonizirana seksualno degenerirana in ‘kanibalistična druga’²⁷⁵«, ali za neheteroseksualno žensko, je ta »v zgodovino zapisana kot ‘ne-ženska’ in nasilna²⁷⁶.«

Tako temnopolta kot lezbična femme fatale že samo z lastnim obstojem izzivata norme prevladujoče družbe, ki jih bela heteroseksualna femme fatale ne more, in morda sta prav zaradi tega pogosto odrinjeni na stran ali kot taki raje prepoznani v vlogi pošasti kot v vlogi femme fatale. Temnopolta femme fatale namreč skozi svojo neovirano seksualnost postane grozeča evropskemu junaku, ki se ji ne more upreti, ter s tem poleg spolnih vlog preizprašuje in krši tudi razredne in rasne meje²⁷⁷. Na drugi strani lezbična femme fatale (pogosto krajšano kar na lezbično fatale) prestopa meje svojega spola in pasivnosti, ki jima je pripisana, in sicer tako, da si poželi. Hart opazi, da je bila seksualna želja skozi psihoanalizo nujno razumljena kot moška lastnost in skozi neupoštevanje te kot lastnosti moškosti se je zapisala v »zgodovino kot ‘zločinka’, saj je s potrditvijo svoje želje presegla pojme, ki so ratificirali moškost²⁷⁸.« Njen odmik od ženskosti se pogosto pokaže tudi v njenem izgledu; postaja namreč skoraj androgina, »ne daje jasnega znaka, da ima določeno agendo ali spolno identiteto²⁷⁹.« Pomembno pa je izpostaviti tudi, da čeprav podeduje

275 Silva, Antônio Márcio da. 2014. 'The "Femme" Fatale in Brazilian Cinema.' str. 27.

276 Hart, Lynda. 1994. 'Fatal Women.' str. x.

277 Silva, Antônio Márcio da. 2014. 'The "Femme" Fatale in Brazilian Cinema.' str. 45.

278 Hart, Lynda. 1994. 'Fatal Women.' str. 17.

279 Silva, Antônio Márcio da. 2014. 'The "Femme" Fatale in Brazilian Cinema.' str. 130.

lastnosti, ki so po navadi pripisane lezbijki, je lezbična femme fatale redkeje prikazana kot dejanska lezbijka; raje se nagiba v območje biseksualnosti.

Kot taka in tako kot temnopolta femme fatale, ki predstavlja nevarnost za tako temnopoltega kot belega moškega, saj med drugim preizpršaže dihotomijo med sužnjem in gospodarjem, ko skozi svojo moč kot femme fatale »ovrže kolonialne položaje moči in se vstavi na elitno ozemlje, medtem ko se tej isti eliti norčuje z mimikrijo in ‘kanibalizacijo’ kulturnih vrednot belcev²⁸⁰,« je biseksualna femme fatale razumljena, kot da »prinaša nevarnost in uničenje obema hegemonističnima spoloma (moškemu in ženskemu)²⁸¹.« Z že omenjenim umikom produkcijske kode je neonoir dobil priložnost, ki je njegov predhodnik ni imel. Marsikje, kjer se je njegov predhodnik moral zatekatи k simboliki, si je lahko privoščil eksplicitnost, kar je pomenilo, da je biseksualna femme fatale, ki se pojavi z neonoir filmom, še toliko bolj kot njene predhodnice »odprta za obtožbe o ugajanju moškim pogledom²⁸².« Predvsem toliko, kolikor takšna femme fatale obstaja v družbi, ki biseksualnost dojema kot »pomanjkanje zavzetosti in sposobnosti odločanja²⁸³.« Kot že omenjeno je seksualnost neheteroseksualne femme fatale nujno uporabljena kot še dodaten dokaz o njeni pokvarjenosti; tako, kot biseksualna želja poskrbi, »da je femme fatale bolj privlačna za pogled heteroseksualnega moškega, jo tudi označuje kot potencialno nevarno in nezaupljivo²⁸⁴.«

5 Zaključek

Da je femme fatale figura brez jasno določene definicije, je splošno sprejeto dejstvo, iskanje ene definicije, ki bi ustrezala vsem njenim mnogoterim podobam, pa bi bilo v resnici skrajno neproductivno. Ta se namreč vedno znova spreminja s specifičnim zgodovinskim trenutkom, v katerem se pojavlja. Tako je od konca 19. stoletja pa do neonoir filma sicer jasno prepoznana figura, a njena nevarnost, tisto, kar jo dela

280 Prav tam: 45

281 Prav tam: 131

282 Farrimond Kathrine. 2018. 'The Contemporary Femme Fatale.' str. 108.

283 Däumer, Elisabeth D. 1999. 'Extract from Queer Ethics; or, the Challenge of Bisexuality to Lesbian Ethics.' str. 155.

284 Farrimond Kathrine. 2018. 'The Contemporary Femme Fatale.' str. 97.

pogubno in jo v največji meri definira, je odvisna od družbe – pojavlja se namreč kot materializacija prevladujočih strahov družbe. Ob koncu stoletja si v obdobju dekadence in simbolizma nadane preobleko viktorijanskih strahov, ki so povezani s spreminjačočimi se odnosi med spoloma in odkrivanjem seksualnosti. Femme fatale torej v tem specifičnem trenutku predstavlja žensko, ki si ne želi biti žena in mater. S filmom noir in drugo svetovno vojno je njena pogubnost definirana skozi njeno sebičnost ter njeno odklanjanje žrtvovanja osebnih želja, da bi sprva nadomestila moške, ki so odšli v vojno, in se po njihovi vrnitvi vrnila nazaj v dom. Neonoir, ki z umikom Hayesovega zakonika dobi dovoljenje za eksplisitnejši prikaz femme fatale, njeno zločinsko prikaže skozi svobodno seksualnost, ki ji jo zagotavlja seksualna revolucija šestdesetih let. V njej so tako odsevani strahovi pred novo žensko seksualnostjo. Podobno tudi figuri temnopolte in lezbične ozioroma biseksualne ozioroma neheteroseksualne femme fatale utelešata strahove pred destabilizacijo belega heteroseksualnega statusa quo.

6 Viri:

- Ambrogiani, Luca. 2017. The Fin-de-Siècle ‘Femme Fatale’ and the God Pan. V: *Linguæ & – Rivista di lingue e culture moderne*, 16(2): 29-44.
- Beauvoir, Simone de. 1999, 2000. Drugi spol. slov. prev. S. Koncut. Ljubljana: Delta.
- Bronfen, Elisabeth. 2004. Femme Fatale: Negotiations of Tragic Desire. V: *New Literary History*, 35(1): 103-116.
- Caputi, Jane. 2004. Goddesses and Monsters. Madison: The University of Winsconsin Press.
- Däumer, Elisabeth D. 1999. Extract from Queer Ethics; or, the Challenge of Bisexuality to Lesbian Ethics. V: *Bisexuality*, Merl Storr, ur. London: Routledge, str. 152-161.
- Dickos, Andrew. 2002. Street With No Name. Lexington: The University Press of Kentucky.
- Doane, Mary Ann. 1991. Femmes Fatales. New York: Routledge.
- Farrimond Kathrine. 2018. The Contemporary Femme Fatale. New York: Routledge.
- Foucault, Michel. 2000. Zgodovina seksualnosti 1, Volja do znanja. slov. Prev. B. Mozetič. Ljubljana: Škuc.
- Hanson, Helen, Catherine O’Rawe. 2010. Introduction: ‘Cherchez la femme’. V: *The Femme Fatale:Images, Histories, Contexts*, Helen Hanson, Catherine O’Rawe, ur. New York: Palgrave Macmillan, str. 1-8.
- Hanson, Helen. 2007. Hollywood Heroines. New York: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Hart, Lynda. 1994. Fatal Women. London: Routledge.
- Jankowiak, William, Angela Ramsey. 2000. Femme Fatale and Status Fatale: A Cross-Cultural Perspective. V: *Cross-Cultural Research*, 34(1): 57-69.

- Kaye, Richard A. 2007. Sexual identity at the fin de siècle. V: *The Cambridge Companion To The Fin De Siècle*, Gail Marshall, ur. Cambridge: Cambridge University Press, str. 53-72.
- Kramer, Heinrich, James Sprenger. 1971. *The Malleus Maleficarum*. ang. prev. Montague Summers. New York: Dover Publications, Inc.
- Lalvani, Suren. 1995. Consuming the exotic other. V: *Critical Studies in Mass Communication*, 12(3): 263-286.
- Lewinsohn, Richards. 1961. Zgodovina seksualnosti. slov. prev. H. Grün. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- McCormack, Catherine. 2021. *Women in the Picture*. London: Icon Books.
- Meier, Franz. 2002. Oscar Wilde and the Myth of the Femme Fatale in Fin-De-Siècle Culture. V: *The Importance of Reinventing Oscar: Versions of Wilde During the Last 100 Years*, Uwe Böker, Richard Corballis, Julie Hibbard, ur. Amsterdam: Brill, str. 117-134.
- Neale, Steve. 2010. I Can't Tell Anymore Whether You're Lying': Double Indemnity, Human Desire and the Narratology of Femmes Fatales. V: *The Femme Fatale:Images, Histories, Contexts*, Helen Hanson, Catherine O'Rawe, ur. New York: Palgrave Macmillan, str. 187-198.
- Ridge, George Ross. 1961. The "Femme Fatale" in French Decadence. V: *The French Review*, 34(4): 352-360.
- Segal, Naomi. 2017. The femme fatale: a literary and cultural version of femicide. V: *Qualitative Sociology Review*, 13(3): 102-117
- Silva, Antônio Márcio da. 2014. The "Femme" Fatale in Brazilian Cinema. New York: Palgrave Macmillan.
- Sully, Jess. 2010. Challenging the Stereotype: The Femme Fatale in Fin-de-Siècle Art and Early Cinema. V: *The Femme Fatale:Images, Histories, Contexts*, Helen Hanson, Catherine O'Rawe, ur. New York: Palgrave Macmillan, str. 46-59.

Večeřová, Monika. 2021. The African American Femme Fatale: How Black Hard-Boiled Fiction Encourages Misogynoir. V: *Theory and Practice in English Studies*, 10(2): 23-33.

West, Carolyn M. 2008. Mammy, Jezebel, Sapphire, and their homegirls: Developing an "oppositional" gaze toward the images of Black women. V: *Lectures on the psychology of women*, J. C. Chrisler, C. Golden, P. D. Rozee, ur. New York: McGraw Hill, str. 287–299.

POPULIZEM COVID SKEPTIČNIH SKUPIN V SLOVENIJI: razkrivanje populističnega obrata h covid skepticizmu med oportunističnimi politiki prek analize aktivnosti njihovih facebook skupin

Neža Dovžan, Lara Janjoš, Urša Kapler, Tana Rakoto Kovačič, Jan Sabadžija, Enej Šuštar

1 Uvod

Zadnja tri leta je svetovno in politično dogajanje zaznamovala pandemija covid-19²⁸⁵. Ves svet je hitel zaježiti epidemijo s takimi ali drugačnimi prijemi. Ponekod so bili ukrepi uspešni, drugod ne preveč. V liberalnih državah je glavna os boja potekala med zagotavljanjem svoboščin, osnovnih državljanskih in človekovih pravic posameznikov (kot je svoboda gibanja) na eni strani in med zagotavljanjem kolektivne varnosti celotne populacije oz. družbe, torej omejevanjem širjenja virusa na drugi strani. Ni presenetljivo torej, da so zaradi slabo vodenih epidemij in pretiranega omejevanja osebnih svoboščin po vsem svetu v različnih časovnih momentih nastopili protesti in izgredi na ulicah. Države in širša družba so se znašle pred resnim izzivom, kako opravičiti izredne in zgodovinsko neprecedenčne ukrepe in uspešno krmariti reševanje pandemije ter hkrati pri življenju ohraniti čim več delovnih mest, gospodarstvo ter socialno in kulturno življenje.

V tem kontekstu Slovenija ni nobena izjema. Z izjemo prvega vala nam ni uspelo zaježiti širjenja virusa, imeli smo številne presežne smrti, ki bi jih lahko preprečili. Akcije cepljenja so bile neuspešne in številni vladni ukrepi so bili sprejeti z odkritim odporom in državljansko nepokorščino, nadzor nad upoštevanjem ukrepom pa je

285 Covid-19 je poimenovanje za bolezen, ki jo povzroča virus SARS-CoV-2. FAQ – Pogosta vprašanja in odgovori. Covid-19 sledilnik. <https://covid-19.sledilnik.org/sl/faq>. Dostop: 14. 7. 2022.

bil po eni strani pomanjkljiv, po drugi pa pretirano drakonski. Vlada je namreč ukrepe sprejemala samovoljno, ko pa so ti neizogibno naleteli na večji ali manjši odpor med prebivalstvom, se je odzvala z ukazovalno retoriko, ustrahovanjem in celo represivnimi ukrepi. Surovi način komuniciranja vlade je tako privедel do tega, da se je ta skregala s praktično vsemi deli družbe. Obenem se vlada sama ni držala varnostnih ukrepov, ki jih je sama postavila²⁸⁶, s čimer je dajala ljudem vtis drugorazrednosti oz. občutek, da vlada govori nekaj, dela pa drugo.

Poleg tega je od začetka epidemije vlada spodkopavala javno zaupanje v zdravstveno stroko, tako da jo je najprej postavila na stranski tir (glavno svetovalno vlogo je prevzela policijska/vojaška logika), v naslednjem koraku pa je člane strokovne svetovalne skupine zamenjala za vladni poslušne in zveste posamezni. S tem ko je dala prednost lastnim političnim ciljem pred poskusmi učinkovitega omejevanja epidemije, je vlada spodkopala javno zaupanje v zdravstveno stroko ter hkrati tudi lastno sposobnost ali željo, da se uspešno spopade z epidemijo.²⁸⁷ Z epidemijo covid-19 je med prebivalstvom že prej prisotno proticepilstvo doseglo nove amplitudo ter s tem otežilo spopad tako slovenske kot drugih vlad z virusom. V delu zato obravnavamo civilnodružbeno in politično aktivnost slovenskih covid-skeptičnih in proticepilske skupin.

286 15. 4. 2020. #foto O izrednih pooblastilih vojski brez zaščitnih mask in varne razdalje. Dnevnik. Dostop: 30. 6. 2022. Ta incident nikakor ni izjema, saj o podobnih t. i. dvojnih diskurzih vladajočih poročajo tudi iz drugih držav. Za več glej: Chaney, Damien, Lee, Michael SW. 2022. COVID-19 vaccines and anti-consumption: Understanding anti-vaxxers hesitancy. Psychology & Marketing, 39(4): 749.

287 Žerdin, A. (2021). MMXX: leto nevarne bližine: kaj je šlo v Sloveniji narobe med epidemijo covid-19 (1. natis). UMco.

2 Proticepilci, teoretiki zarote in populisti

Proticepilci niso nov pojav. Nerazumevanje principa vakcinacije, vehementno nasprotovanje cepljenju, dvom v njegovo učinkovitost in (posledična) zadržanost do cepljenja so bili prisotni že od same iznajdbe cepiv in začetkov množičnega cepljenja. Čeprav smo s precepljenostjo (skoraj) povsem izkoreninili mnogo nevarnih bolezni, zaradi česar se je tudi sama smrtnost prebivalstva drastično znižala²⁸⁸, se glede na vračanje nekaterih nevarnih bolezni, proti katerim že obstajajo cepiva²⁸⁹, vse bolj zdi, da je »[t]a civilizacijski dosežek [iznajdbe cepiv] v zahodnem svetu predmet vse večje skepse«²⁹⁰ v tolikšni meri, da je leta 2019 Svetovna zdravstvena organizacija razglasila zadržanost do cepljenja za eno izmed desetih največjih groženj zdravju na globalni ravni²⁹¹.

»[V]zpon sodobnega proticepilskega gibanja v zahodnem svetu časovno sovpada z vzponom neoliberalizma[,]«²⁹² ki v duhu podjetniške ideologije odgovornost za lastno preživetje in (ne)uspeh preлага na posameznike²⁹³, od katerih se pričakuje, da se kot racionalni kapitalisti »na podlagi [različnih informacij, do katerih imajo dostop,] samostojno odločajo [tudi] o svojem zdravljenju«.²⁹⁴ V 21. stoletju sta vse bolj pogost vir informacij spleť in socialna omrežja, uporaba katerih se je med

288 Dhaliwal, Dhamanpreet, Cynthia Mannion. 2020. Antivaccine Messages on Facebook: Preliminary Audit. JMIR Public Health Surveillance, 6(4): 1.

289 Ahmed, Imran. 2021. Dismantling the anti-vaxx industry. Nature medicine, 27: 366.

290 Kovačič, Gorazd. 2019. Interesni individualizem srednjega razreda in nasprotovanje cepljenju. V: Miroljub Ignjatović, Aleksandra Kanjuro Mrčela, Roman Kuhar (ur.), Znanost in družbe prihodnosti: Bled, 18.–19. oktober 2019 slovensko sociološko srečanje (str. 54). Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.

291 Jennings, Will et al. 2021. Lack of Trust, Conspiracy Beliefs, and Social Media Use Predict COVID-19 Vaccine Hesitancy. Vaccines, 9(6).

292 Kovačič, 2019: 56.

293 Vidmar Horvat, Ksenija. 2021. Conspiracy Theories and the Crisis of the Public Sphere: COVID-19 in Slovenia. Javnost - The Public, 28(2): 225.

294 Hadžić, Alema. 2020. Nasprotovanje cepljenju v Sloveniji [Magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta]. Repozitorij UL. 70.

epidemijo covida-19 še povečala.²⁹⁵ Čeprav so socialna omrežja za marsikaj uporabna, so lahko problematična predvsem z vidika količine informacij, ki smo ji nenadzorovano in nekritično izpostavljeni vsak trenutek, zaradi česar postane razločevanje med resničnimi in neverodostojnimi informacijami malodane nemogoče za povprečnega uporabnika spleteta.

Za sodobne proticepilce je značilno, da dojemajo cepljenje kot škodljivo, ker da cepiva niso preizkušena, povzročajo avtoimunski odziv ipd. Svoje zavračanje cepljenja upravičujejo s svobodo odločanja o lastnem telesu, upoštevajoč domnevne nevarnosti cepljenja.²⁹⁶ Vendar s tem ne kažejo le popolnega ali zgrešenega nerazumevanja delovanja cepljenja, temveč tudi lasten interesni individualizem. »[V] neoliberalnem času se žal zdi posebej neučinkovito sklicevanje na splošne družbene koristi, povezane s cepljenjem,«²⁹⁷ saj svobodna odločitev posameznika, četudi je utemeljena na lažnih informacijah, odtehta skupno dobrobit, ki bi jo zagotovila polna precepljenost prebivalstva.²⁹⁸

Zakaj nekateri ljudje sploh verjamejo neresničnim trditvam o škodljivosti cepiv? Znanstvena nepismenost opravičuje le del proticepilske populacije, medtem ko nekatere višje izobražene posameznike zavede prav njihov visok socialni status v zavračanje ostalih znanstvenih strok.²⁹⁹ »[N]ižje izobraženi [namreč načeloma] bolj spoštujejo avtoritete, tudi zdravniško[,]«³⁰⁰ vendar mnogi izmed njih vseeno slepo verjamejo neresničnim informacijam predvsem zaradi pomanjkanja zaupanja v državno in zdravniško avtoriteto. Vlada lahko namreč hitro zapravi zaupanje svojih državljanov, če epidemiološke ukrepe sprejema avtoritarno, kapriciozno,

295 Al-Zaman, Sayeed. 2021. Social media and COVID-19 misinformation: how ignorant Facebook users are? *Heliyon*, 7(5): 1.

296 Dhaliwal in Mannion, 2020: 3.

297 Grignolio, Andrea. 2018. Kdo se boji cepiv? Ljubljana: Založba /*cf. 231; Citirano po Kovačič, 2019: 55.

298 Vidmar Horvat, 2021: 225.

299 Kovačič, 2019: 59; Lindeman, Marjaana, Svedholm-Häkinen, Annika M., Riekki, Tapani J. J. 2022. Searching for the cognitive basis of antivaccination attitudes. *Thinking & Reasoning*. 12.

300 Kovačič, 2019: 59.

nekonsistentno in nestrokovno, kot je vzorčno pokazala vlada Janeza Janše med epidemijo covid-19 v Sloveniji.³⁰¹

V situaciji prenasičenosti z informacijami skušajo mnogi posamezniki povezati to kopico fragmentiranih informacij v neko jasno razumljivo in celostno znanje, pri čemer se pogosto zanašajo na intuicijo ali celo na iracionalne načine mišljenja, kar pa jih pogosto zavede v verjetje teorijam zarote, za katere je značilno, da v še tako splošnih, nepomembnih in nepovezanih dejstvih najdejo neki skrivni načrt, ki ga pripisujejo zlohotni manjšini, ki skrivaj vleče vse niti v družbi.³⁰² To pomeni, da jih racionalna znanstvena metoda argumentacije ne more prepričati, ker ji ne zaupajo kot objektivnemu viru vednosti, saj naj bi tudi znanost za seboj imela skrivne interese. »Teoretiki zarote [torej] niso žrtve pomanjkanja informacij,«³⁰³ temveč je njihova nevednost posledica specifičnega nabora virov, avtoritet in informacij, ki jim izključno zaupajo, četudi so objektivno napačni in neresnični. S postavljanjem jasnih meja zaupanja ustvarjajo t. i. odmevno celico (*echo chamber*), tj. način občevanja, kjer so posamezniki izpostavljeni informacijam in mnenjem, ki neprestano zgolj potrjujejo njihovo že sprejeto prepričanje.³⁰⁴ V praksi so danes sobe odmeva večinoma različne skupine na socialnih omrežjih, v katerih maloštevilni, vendar glasni proticepilci z rednim ponavljanjem enega in istega *creda* ustvarjajo skupnost podobno mislečih članov.³⁰⁵

Teoretiki zarote predstavljajo idealno publiko za oportunistične populiste, saj imajo oboji podoben pogled na družbo in svet. Teoretiki zarote namreč nimajo nujno med seboj enotnega ideološkega prepričanja, ne razredne zavesti niti ne kulturne ali religiozne pripadnosti; edino, kar jih druži, je vera v obstoj neke elitne skupine, ki ima zaroto za bregom.³⁰⁶

301 Jennings et al., 2021: 1, 5.

302 Prav tam, 11; Lindeman et al., 2022: 6, 12–15.

303 Rietdijk, 2021: 118

304 Prav tam, 115.

305 Hadžić, 2020: 68; Lindeman et al., 2022: 16; Vidmar Horvat, 2021: 224.

306 Vidmar Horvat, 2021: 220.

O covid skeptikih in proticepilcih ter o populističnih osebnostih, ki so zlorabile epidemijo za pridobivanje politične moči, poročajo z vsega sveta. V nadaljevanju zato predstavljamo našo raziskavo treh slovenskih oportunističnih covid skeptičnih oz. proticepilskeh skupin.

3 Metodologija

V raziskovalni nalogi smo spremajali politični oz. civilnodružbeni aktivizem covid skeptičnih skupin v času epidemije covida-19. Glavno raziskovalno vprašanje, na katero smo želeli odgovoriti, je bilo, kako so izbrane skeptične skupine izkoristile potek epidemije covida-19 za doseganje lastnih partikularnih interesov oz. političnih ciljev. Bolj podrobno nas je zanimalo, po kakšnih prijemih (širjenje lažnih informacij, izkrivljanje resnice, manipulacije, politične agitacije ipd.) so pri tem posegale. Ker se je preboj v politični sferi izkazal za eno izmed najbolj izrazitih želja, smo želeli preučiti tudi politično kampanjo in politični program strank, v katere so se obravnavane skupine prelevile.

Pod drobnogled smo vzeli tri Facebook skupine: Maske dol, Resni.ca in Osveščeni prebivalci Slovenije. Skupine so bile izbrane na podlagi sledečih kriterijev oz. lastnosti: a) število sledilcev skupine presega 30.000, b) skupina pogosto objavlja o epidemiji covida-19, pri čemer izraža dvom v obstoj oz. nevarnost virusa in nasprotuje ukrepom vlade za zaježitev epidemije, ter c) nakazuje interes za vstop v politični prostor.

Predmet naše raziskave so bile objave oz. splošna aktivnost teh treh Facebook skupin. V vzorec smo zajeli vse njihove objave v časovnem razponu od enega leta pred razglasitvijo epidemije covida-19 do prve četrtnine leta 2022. To nam je omogočalo primerjalno analizo tako sprememb (vsebine in popularnosti) objav posameznih skupin kot tudi razlik med skupinami. Ubrali smo pristop kombinacije kvantitativnih in kvalitativnih metod. Kvalitativna metoda nam je omogočila vpogled v časovno in frekvenčno razporeditev ter doseg Facebook objav, s kvalitativno metodo pa smo se lahko bolj poglobili v analizo vsebine obravnavanih objav ter splošne aktivnosti obravnavanih skupin.

Ker je vsaka Facebook objava unikatna, smo jih morali najprej operacionalizirati, tj. pretvoriti v obliko, s katero lahko kvantitativno prikažemo trende v objavljanju.

Glede na njihovo vsebino smo vsako objavo označili z eno ali več raziskovalnimi oznakami.³⁰⁷

4 Rezultati raziskave

4.1 Državljansko gibanje Resni.ca

4.1.1 geneza Resni.ce

Skupina Resni.ca je bila aktivna že pred epidemijo covida-19, vendar si je prav prek prevzema pobude vodenja, organiziranja in pozivanja k protestom »prislužila« (ne)slavno titulo najbolj množične proticepilske skupine.

Zgodba skupine Resni.ca je predvsem zgodba ene osebe – Zorana Stevanovića, njenega ustanovitelja in glavnega ideologa, čigar karierna pot se je začela na policiji, nadaljevala z vodenjem podjetja za varovanje in se zaključila s prekinivijo zaposlitve izterjevalca pri Hypo Leasingu jeseni 2013, pri čemer je na vsaki izmed teh etap za seboj pustil sum nezakonitih poslov in praks. Leto zatem je Stevanović začutil plemeniti klic predstavnika ljudstva in se podal v lokalno politiko, kjer se je pod okriljem Slovenske nacionalne stranke (SNS) in nato samostojno neuspešno potegoval za kranjski županski stolček. Iz preteklega političnega udejstvovanja je znano, da je Stevanović ideološko bližje desni strani politične srenje v Sloveniji, še bližje pa mu je populizem oplemeniten s pragmatizmom »v korist ljudi«. Leta 2019 je na spletnem omrežju Facebook ustanovil skupino Resni.ca, samooklicano gibanje neslišanih državljanov, »malih ljudi, ki si želijo sprememb[...]«³⁰⁸ in ki je predstavljala glavni medij in glavno orodje za novačenje članov in volivcev ter mobiliziranje podpornikov.

Pred epidemijo covida-19 je vsebina Facebook strani Resni.ca temeljila na libertarni, tj. ekonomsko liberalni in socialno konservativni ideologiji. Objave Resni.ce najpogosteje opozarjajo na (za Stevanovića) pereče probleme v lokalni in širši

307 A, ko so se objave nanašale primarno na virus; B, ko so se nanašale na cepiva; C, na maske; D, na teste; E, na ukrepe; F, na razkužila; ter G, ko je šlo bodisi za teorije zarote (G1), pozivi k protestom (G2), pozive k volitvam (G3) ali ostalo vsebino (G4), ki je sicer irelevantna za merjenje proticepilstva in covid-skeptizma, a nakazuje, koliko je drugih vsebin v primerjavi s proticepilskimi vsebinami.

308 Facebook video. 20. 12. 2020. Dostop: 19. 6. 2022.

slovenski skupnosti, kot so dolge čakalne vrste v zdravstvu, zanemarjanje upokojencev, previsoke cene goriva ipd. Kot največji problem Slovenije navajajo njen (zunanji) dolg, ki ga v prvi vrsti pripisujejo korupciji, s čimer pridemo do teorije zarote. Stevanović namreč vseskozi poudarja, da je politika dogovorjen »biznis«, ki namerno deli ljudi (na leve in desne), jih spre med seboj in na ta način zamoti, da se ne bi posvečali vsespolni kraj politikov, ki se jim dogaja pred nosom (npr. v obliki davkov). Resni.ca kot državljansko gibanje se predstavlja kot alternativo oz. »nasprotje trenutnemu zlaganemu političnemu sistemu«.³⁰⁹ Tudi po marcu 2020, ko se je Resni.ca začela primarno ukvarjati z epidemijo in njenim vodenjem, smo lahko priča tovrstnim objavam z libertarnimi idejami, teorijami zarote in razglasjanjem medijev za lažnive.

4.1.2 Resni.ca o covidu-19

Covid-19 je s strani Resni.ca prvič omenjen že februarja 2020³¹⁰, sama epidemija pa v objavi 9. marca 2020³¹¹, v kateri Stevanović inkorporira epidemijo v svojo teorijo zarote, ko namigne, da je epidemija nova strategija korupcije (»ideja za biznis«). Zaprtje javnega življenja, ki je sledilo razglasitvi epidemije 12. marca 2020, je za marsikoga povzročilo izpad dohodkov in jih posledično postavilo v večjo življenjsko ogroženost, na kar se je Stevanović med epidemijo skliceval v svoji kritiki ukrepov vlade Janeza Janše in ji predlagal bodisi popolno zaprtje države kot na Kitajskem bodisi bolj ležerne ukrepe po vzoru Švedske.

Z nižanjem števila okuženih sredi aprila 2020, ko so bile smrtne žrtve virusa še relativno nizke in je občutek ogroženosti začel upadati, sta se v objavah Resni.ca začela izmenično pojavljati dva različna in med seboj nezdružljiva razumevanja epidemije; da SARS-CoV-2 bodisi ne obstaja (A1) bodisi obstaja, vendar da ni tako nevaren, kot bi si stroka oz. oblast že lela, da mislimo (A2). Prepričanje, da je epidemija zarota in da so številke žrtev covida-19 lažne oz. prirejene, bazirajo na domnevnom dejstvu, da ljudje naj ne bi umirali zaradi covida-19, temveč s covidom-

309 Facebook objava. 6. 3. 2019. Dostop: 19. 6. 2022.

310 Facebook objava. 3. 2. 2020. Dostop: 19. 6. 2022.

311 Facebook objava. 9. 3. 2020. Dostop: 19. 6. 2022.

19. Pri tem se sklicujejo na Stevanovićevu objavo³¹² odgovora Inštituta za sodno medicino (ISM), da pri njih niso opravljali obdukcij umrlih zaradi covida-19. Ker bi šele obdukcija lahko potrdila covid-19 kot vzrok smrti, obdukcij pa ne opravljajo, Stevanović zaključi, da jih ne opravljajo iz zloveščih razlogov prikrivanja lažnosti epidemije. Vendar četudi je NIJZ odsvetoval obdukcije umrlih s covidom-19 iz zdravstveno-varnostnih razlogov, jih je bilo vendarle nekaj opravljenih, in sicer na Inštitutu za patologijo, ki je potrdil, da je »vzrok smrti [pregledanih preminulih] covid-19 ali z njim povezani zapleti«.³¹³

Na koncu aprila 2020 je Resni.ca izvedla anketo na »merodajnem vzorcu več kot 700 ljudi«³¹⁴, s katero je potrdila svoje prepričanje, da je ljudem dovolj korupcije in da bi se udeležili protesta proti vladi, zaradi česar je 27. aprila 2020 organizirala svoj prvi protivladni protest.

Bolj, kot so bili ukrepi prisilni oz. represivni tekom drugega zaprtja države in javnega življenja, bolj jim je Resni.ca nasprotovala in grozila s protesti, ki jih je označevala kot voljo ljudstva, čeprav so bili ti v precejšnji meri le učinek Stevanovićevega podpihanja njihovega nezadovoljstva prek Facebooka. V drugem valu epidemije je odločitve ustavnega sodišča in opozorila pravnikov o spornosti vladnih ukrepov, ker nimajo pravne podlage, pograbiла tudi Resni.ca, ki jih je izkoristila za ščuvanje ljudi proti vsakršnim ukrepom. Od tedaj naprej je Resni.ca utemeljevala svoj boj proti vladi na podlagi neustavnosti njenih ukrepov, kar naj bi ji dajalo tudi pravno legitimnost upora.

312 Facebook video. 26. 8. 2020. Dostop: 19. 6. 2022.

313 Zupan, Urša. 21. 9. 2020. Obdukcije pokojnikov s covidom-19 pri nas: pljuča močno prizadeta in zelo kužna. 24ur. Dostop: 19. 6. 2022.

314 Facebook objava. 26. 4. 2020. Dostop: 19. 6. 2022.

4.1.3 Proticepilski diskurz Resni.ca

Resni.ca se je že zgodaj opredelila proti cepljenju. Ob pojavu novic o registraciji prvih cepiv proti covidu-19 in začetku cepljenja na koncu leta 2020 je jasno zavzela proticepilsko stališče z argumentom, da cepivo zgolj simulira okužbo z virusom, zaradi česar naj ne bi bilo niti učinkovito niti varno ter zato nepotrebno za večino ljudi, ki jih resnična okužba z virusom ne življensko ogroža. Namesto tega implicitno prisega na naturizem v obliki naravne imunosti prek pogostega gibanja v naravi ipd.³¹⁵

Konec januarja 2021 se je Resni.ca začela sklicevati na (sicer nezavezajočo) resolucijo št. 2361 Parlamentarne skupščine Sveta Evrope,³¹⁶ ki izpostavlja potrebo po informirjanju državljanov o svobodi njihove odločitve cepiti se (ali ne), vendar hkrati pričakuje, da bodo svobodno izbrali družbeno odgovorno odločitev in se prostovoljno cepili. Resni.ca in njej podobne proticepilske skupine pa prav to svojo svobodo odločitve o lastnem telesu izkoriščajo za družbeno neodgovorno ravnanje. Tudi kasneje, ko je Stevanović omilil svojo retoriko in zagovarjal stališče, naj se cepi, kdor se hoče, je zgolj potrdil svoje nerazumevanje principa kolektivne imunosti ter še bolj jasno izražal neoliberalno ideologijo individualizma, po kateri je vsak posameznik kot lasten podjetnik odgovoren tudi za zdravje lastnega telesa (tj. kapitala).

Objave in v njih izražena stališča Resni.ca temeljijo v prvi vrsti na Stevanovičevih lastnih pridigah, poleg tega pa tudi na mnenju ekscentričnih slovenskih zdravnikov, slavnih vplivnežev (Marko Potrč) ter desničarskih ideologov (Paul Joseph Watson, Donald Trump).³¹⁷ Z ostalimi slovenskimi proticepilsimi skupinami Resni.ca ni sodelovala in jih je celo označila za oportuniste, ki naj bi čez noč zajahali proticepilski

315 Facebook video. 18. 3. 2020. Dostop: 19. 6. 2022.

316 Parlamentarna skupščina Sveta Evrope. 2021. Covid-19 vaccines: ethical, legal and practical considerations. Dostop: 19. 6. 2022.

317 Facebook objava. 15. 9. 2020. Dostop: 19. 6. 2022; Facebook video. 22. 4. 2021. Dostop: 19. 6. 2022; Facebook video. 6. 10. 2020. Dostop: 19. 6. 2022; Facebook objava Potrčevega videa. 30. 8. 2020. Dostop: 19. 6. 2022.

val. Ironično je Resni.ca hitro pozabila na rivalstvo v tistih trenutkih, ko ji je najbolj pešala podpora, tj. poleti³¹⁸ in v adventnem času leta 2021³¹⁹.

4.1.4 Strategije mobiliziranja: Resni.ca kot oblika skrajnega (desnega) populističnega diskurza

Razvidno je, da se Resni.ca tako kot ostali populisti ukvarja z vsakokratnimi aktualnimi perečimi temami, ki razvnemajo strasti prebivalstva. Gre za preizkušeno populistično prakso sledenja aktualnim afektom javnosti ter nato usmerjanja in sooblikovanja le-teh. Potemtakem je bilo edino logično in le vprašanje časa, kdaj se bo začela ukvarjati z najbolj perečo temo zadnjih nekaj let – epidemijo covid-a-19.

Rdeča nit diskurza Resni.ca sta populizem in pa okolje socialnih omrežij. Prvič, v Resni.ci se poslužujejo populizma kot oblike politične strategije, s katero želijo zajahati val množičnega sentimenta oz. apelirati na čim širše množice – bolj specifično na njihove čustvene afekte ali strahove, skrbi in resentimente – zavoljo lastne politične agende, tj. pridobivanja politične podpore. Tako se predstavljajo kot samooklicane predstavnike ljudstva, neke vrste ljudi, ki so na »misiji«, da razkrijejo vladajočo ideologijo celotnemu »ljudstvu«. V tem kontekstu je vladajoča ideologija seveda epidemija koronavirusa, pod pretezo katere elite kratijo osebne svobode državljanov. Konkretno se populizem kaže v vulgarnem prikazovanju črnobelega sveta ljudstva nasproti elitam, ekstrapoliranju »dejstev« iz t. i. majhnih resnic, ki jih predrugačijo za lastne namene, podpihanju konfliktov in strahov, napadanju znanosti oz. specifičnih strok in strokovnjakov, ne nazadnje pa tudi v pojavnosti karizmatične vodje Zorana Stevanovića.

Drugič, sodobna socialna omrežja delujejo kot nekakšno odkrito navijaštvo, saj bazirajo na poganjanju čustev in strasti množic. Prav zaradi tega so kompatibilna s populizmom. Cilj populistov na družabnih omrežjih je, da čim bolj razburijo strasti bralcev, jih čim bolj tako aktivirajo in spodbudijo k interakciji z vsebino, ki je pogosto senzacionalistična, plehka in vulgarna. Njihov namen je, da pri ljudeh vzbudijo čustva in ne razmislek o neki dotični stvari oz. problematiki; stopnjevati že

³¹⁸ Facebook video. 15. 8. 2021. Dostop: 19. 6. 2022.

³¹⁹ Facebook video. 24. 12. 2021. Dostop: 19. 6. 2022.

obstoječe družbene polarizacije in napetosti ali celo ustvarjati nove. V naslednjem koraku, ko so dobra »razhudili« ljudi, pa se ponudijo kot odrešitelji, kot edina prava rešitev, saj je vse ostalo nezadostno, zlobno in skorumpirano – t. i. »močvirje«.

Tako lahko med objavami zasledimo ogromno število videoposnetkov, ki delujejo kot neke vrste nagovori spiritualne vodje slehernemu verniku, v katerih Stevanović tako rekoč vis-à-vis razkriva laži ustaljenega reda in odstira resnice, katere znanilec ali prerok je le on sam oziroma Resni.ca. Prav tako lahko najdemo tudi številne grafične podobe, priročno priejene želenemu sporočilu oz. provokaciji.³²⁰ Velja omeniti, da je pri večini objav možno zaslediti številna protislovja in disonance. Tako so lahko celo znotraj ene same objave sprva trdili, da virus obstaja, a da ta ni tako nevaren, kot ga oblasti prikazujejo, v nadaljevanju iste objave pa trdijo, da epidemije sploh ni in da so številke umrlih pripajene.³²¹ Gre za tipičen primer postfaktičnosti oz. negacije objektivnih dejstev – Resni.ce namreč ne zanimajo dejstva, prav tako nima zares lastnih prepričanj, temveč pograbi po tistih, ki v nekem trenutku vzbujajo strasti množic. Prav zato za javno komunikacijo ne uporabljajo institucionaliziranih medijev (do katerih (zaradi zarote) nimajo dostopa), ampak rajši socialne medije, kjer ni ustaljenih pravil, kako kaj primerno komunicirati v javnosti.

Najbolj opazna in za populiste značilna strategija, ki jo uporablja tudi Resni.ca, je prikazovanje sveta kot črno-belega. Družbo in njene kompleksne problematike pretirano poenostavlja do točke, ko so odnosi med akterji povsem jasni – pozicije so binarne in najpogosteje konfliktne (levica VS desnica, elita VS ljudstvo). Všečnost tovrstnega sporočila ali pogleda je v tem, da je zaradi reducirane kompleksnosti naš odgovor na vsakdanje probleme zelo črno-bel in zato tudi enostaven (ne zahteva od nas veliko, ponudi nam lahko pot do tega, da se počutimo le ogorčeni in jezni, nam samim pa ni treba narediti lastne samorefleksije in morebitne prilagoditve vedenja). Kdo je »nedolžen« in kdo je »sovražnik«, je zlahka takoj razvidno. Prav tako tudi

320 Posnetek oddaje "Zoran odgovarja", kjer Z. Stevanović v posnetem odgovoru odgovarja na vprašanja ljudi, ki so najbolj popularna v facebook skupini. 17. 10. 2021. Dostop: 30. 6. 2022

321 Zapis Zorana Stevanovića o resnici o covidu in cepivih. 6. 9. 2021. Dostop: 30. 6. 2022

Stevanović vidi politiko kot že od nastanka slovenske države »zaigrana igra«, kjer so zmagovalci in poraženci že znani. Zmagovalci so politične elite vseh polov in strani, ki stopajo skupaj zato, da izigrajo poražence, tj. ljudstvo. Poleg vseprisotnega covid skepticizma in proticeplstva je tovrstnih objav teorije zarote največ.³²²

Za Resni.co je značilen tudi način apeliranja, saj želijo svoje sledilce absolvirati moralnega bremena solidarnosti v družbeni krizi, tako da lahko brez slabe vesti delujejo sebično. To se predvsem pokaže v poudarjanju kratenja osebnih pravic na račun ukrepov za omejevanje epidemije. Apel je jasen: Resni.ca pravi, da so ukrepi neustavni, saj nepravično in nepravno kratijo osebne oz. individualne pravice. Posledično je vlada, ki je sprejela te ukrepe, amoralna in pokvarjena in je izgubila vsakršno legitimnost. Enako velja tudi za ostale politične opcije, ki ne zanikajo obstoja epidemije in podpirajo ukrepe.³²³

Kar Stevanović in Resni.ca počneta, ni nič novega – populistični diskurz je stalnica domače in globalne politike. Kljub temu je v današnjem času zaznati vse več politik in strank, ki uporabljajo tovrstne populistične prakse kot stalno politično komunikacijo. Stalni referenčni primeri t. i. emocionalizacije politike³²⁴ so vlade Viktorja Orbana, Janeza Janše, Donalda Trumpa, kampanja Brexit itd. Čeprav gre za zdaj že zgodovinsko stalnico, pa se stil in vsebina emocionalne politične komunikacije navezujeta na vsakokraten družbenokulturni kontekst ter zgodovinsko variabilne oblike emocionalnih izkustev.

4.1.5 Populistični uspeh Resni.ce

Resnica se je odločila zajahati množični sentiment proti PCT tako, da je prevzela pobudo in kasneje predvsem izključno zaslugo za vplivnost protestov, ki so z

322 (Facebook zapisi in objave grafičnega gradiva dne 8. 1. 2021; 20. 1. 2021).

323 Za primer: Zapis Zorana Stevanoviča 17. 7. 2020; 7.9. 2021. Dostop: 30. 6. 2022

324 »Emocionalizacija politike, ki jo v članku razumemo kot diskurzivno retorično strategijo, ki uporablja in razširja emocije (patos) za prepričevalne namene, (pre)usmerjanje političnih stališč, odločitev in vedenja, je posebna specifika populizma. /.../ Emocije so »osrednjega pomena za celotno politiko, vključno z vladami in mainstream strankami«.

Šadl, Zdenka (2021). Emocije in afekt v političnem diskurzu. Teorija in praksa, letnik 58, številka 2, str. 370–390, 491.

blokiranjem središča Ljubljane ter z nasiljem med protestniki in policijo pritegnili medijsko poročanje in Resni.ci omogočili večjo vidnost ter ji prislužili večjo priljubljenost in podporo med podobno mislečimi ljudmi, kot to ponazarja ogromen skok v številu interakcij z objavami Resni.ce. Po enem mesecu je na ponavlajočih se sredinah protestih Resni.ca pritegnila vse manjše množice. Napoved vpeljave samotestiranja v šole novembra 2021 je predstavljala poslednjo priložnost za Resni.co, ki je z označevanjem ukrepa kot »farmakomafijsk[ega] posilstv[a] vaših otrok«³²⁵ skušala ponovno vpreči množični sentiment, vendar se je izkazalo, da samotestiranje ni nič zahtevnega ali nevarnega za otroke ter da so jezni in zaskrbljeni starši zgolj glasna manjšina.

Hkrati z zatonom množičnih protestov pa je moč zaznati porast objav, ki kažejo na interes Resni.ce unovčiti s septembrskimi protesti pridobljeno prepoznavnost in podporo na prihajajočih državnozborskih volitvah. S pojasnjevanjem, da morajo »sprejeti njihovo igro, jih v njej premagati, potem pa z vrha spremenjati volilni sistem«³²⁶, je Stevanović namigoval, da so poskušali doseči spremembe na neposredno demokratičen način prek protestov, vendar ker vlada nima posluha za svoje državljane, morajo spremembe doseči po uveljavljeni poti parlamentarnih volitev. Vendar se v luči dejstva, da so že februarja 2020 začeli zbirati izjave za ustanovitev politične stranke³²⁷, kaže ta domnevni nedavni obrat Resni.ce k parlamentarizmu zgolj kot populistična gesta, saj je bil njen interes od vsega začetka zgolj izkorisčanje vsakršne priložnosti za krepitev lastne popularnosti in politične moči, pri čemer se ji je epidemija covid-19 ponudila kot idealna priložnost. Strategija se je očitno obrestovala, saj je Resni.ca dosegla relativno dober rezultat glede na ostale stranke in glede na to, da ji je z 2,86 % glasov uspelo preseči prag enega odstotka za državno financiranje³²⁸.

325 Facebook objava. 14. 11. 2021. Dostop: 19. 6. 2022.

326 Facebook video. 17. 10. 2021. Dostop: 19. 6. 2022.

327 Facebook objava. 16. 2. 2020. Dostop: 19. 6. 2022.

328 Državna volilna komisija. 2022. Izidi glasovanja. Dostop: 19. 6. 2022.

4.2 Skupina Maske dol

Preučevana Facebook skupina Maske dol je civilna iniciativa, ki je bila ustvarjena 15. aprila 2020. Z objavljanjem je redno začela 24. avgusta 2020. Število objav je načeloma variiralo od 4 do 15 objav na dan. Skupno število sledilcev je bilo pred izbrisom skupine 46.261. Glavni predstavnici skupine Maske dol sta bili Anica Bidar in Esmeralda Vidmar, med ostalimi opaznimi člani pa sta bila tudi Romana Brzin in Srečko Šorli. Skupina Maske dol je bila izbrisana 13. maja 2022 zaradi domnevnega »blokiranja objav«³²⁹.

4.2.1 Politična agenda Anice Bidar

Čeprav je v ospredju skupine predvsem dokazovanje, da je covid prevara, smo lahko v predvolilnem času opazili, da je Anica Bidar ustvarila tudi lastno politično stranko Za ljudstvo Slovenije, politično agenda pa je redno gradila in izpostavljala v skupini Maske dol. Anica Bidar je svoje politično udejstvovanje začela že pred ustanovitvijo stranke, saj je bila nekdanja sopredsednica stranke Andreja Šiška, Gibanje Zedinjenja Slovenija, bila pa je tudi aktivna članica Štajerske varde.

V njenih objavah v skupini Maske dol smo lahko opazili postopno in vztrajno prisvajanje besedne zveze »ljudstvo Slovenije«, s pomočjo katere je gradila svojo politično agendo.

Ob preučevanju kronološkega zaporedja objav je vidna sprememba vsebinskega dialoga glede njenega udejstvovanja v političnem prostoru, kar lahko vidimo v naslednjih objavah: »*Nikoli ne bom imela svoje stranke, ali šla v kakršnokoli stranko*«³³⁰ in objavi, ki je sledila čez približno eno leto: »*Ustanovili smo stranko iz ljudstva Za ljudstvo Slovenije. Zahtevamo, da ljudstvo dobi nadzor nad politiko.*«³³¹

Anica Bidar je stranko Za ljudstvo Slovenije ustvarila 30. januarja 2022 z motom »iz ljudstva za ljudstvo.« Temelj stranke predstavljajo zahteve po: odpravi vseh neustavnih protikoronskih odlokov, svobodnem odločanju o cepljenju in načinih

329 FB objava Ani Bidar, 13. 5. 2022. Dostop: 14. 5. 2022.

330 FB skupina Maske dol, 18. 1. 2021. Dostop: 13. 2. 2022.

331 FB skupina Makse dol, 30. 1. 2022. Dostop: 16. 2. 2022.

zdravljenja ter spremembi ustave (vzpostavitev vladavine ljudstva s spremembou referendumske zakonodaje, sprememba volilne in medijske zakonodaje, sprememba v delovanju sodstva z uvedbo skrbno izdelanega porotniškega sistema, vzpostavitev pravičnega socialnega sistema, izstop iz SZO in NATO, ukinitve financiranja političnih strank iz proračuna, nadzor zračnega prostora, zaščita naravnih virov in zakon o lustraciji). Anica Bidar za svojo stranko ni kandidirala, sta pa kandidirali Esmeralda Vidmar in Romana Brzin.

Na državnozborskih volitvah je za stranko Za ljudstvo Slovenije glasovalo 8340 ljudi (0,7 %). Med samimi objavami je bilo zaslediti tudi, kako se predstavniki stranke, predvsem Anica Bidar in Esmeralda Vidmar, predstavlja kot odrešiteljici.

4.2.2 Analiza objav

V skupini Maske dol lahko opazimo, da so vsi argumenti osnovani na podlagi mnenj in v nasprotju z znanstvenimi ugotovitvami. Pogoste so objave o tem, kako virus ne obstaja. Njihov glavni argument, na katerem so osnovali to idejo, je bil, da virusa niso locirali v laboratoriju. Anica Bidar ob tem tudi poudarja, da virusa tako kot v Sloveniji, niso locirali tudi drugod po svetu, in da zanj ni znanstvenega dokaza, kar naj bi pomenilo, da gre za globalno prevaro.

V Facebook skupini so stalno poudarjali, da so cepiva škodljiva oz. da so vzrok smrti. To lahko vidimo v objavi »*Cepilna mesta so kot klavnice*«³³² in na primer v objavi »*Scenarij je znan! Najprej maske, nato testiranja in še cepljenje, ki povzroča neplodnost, hude stranske učinke in smrt!*«³³³ Ob tem je pomembno izpostaviti tudi, da so v skupini vsak teden brez mask hodili na cepilna mesta, kjer so snemali uslužbence in od njih zahtevali pojasnilo, kakšni so stranski učinki cepiv. Naposled so morali uslužbenci poklicati varnostnike, da so jih pospremili z mesta. Nekateri posamezniki so celo snemali v zdravstvenih domovih, kjer so od zdravnikov želeli ugotoviti, kaj sestavlja cepiva.

Anica Bidar odločno nasprotuje nošenju mask, kar je razvidno že iz poimenovanja skupine. V Facebook skupini Maske dol je bilo največkrat omenjeno, da so maske

332 FB objava Maske dol, 14. 1. 2022. Dostop: 6. 2. 2022.

333 FB objava Maske dol, 21. 5. 2022. Dostop: 10. 2. 2022.

škodljive in neučinkovite. Najpogostejši argument proti nošnji maske je bil, da naj bi te predstavljele fašizem, kakor je na primer razvidno iz objave »*Nošenje maske je fašizem*,«³³⁴ in da so tisti, ki nosijo maske, ovce – »*Če nosiš masko, si ovca*«.³³⁵ Nošenje mask, trdijo, je lahko nevarno za zdravje, še posebej za zdravje otrok: »*Zaradi nošenja mask umirajo zdravi otroci. V Nemčiji so v zadnjem tednu umrli trije sicer popolnoma zdravi otroci – kot vzrok se navaja prisilna uporaba maske.*«³³⁶ V skupini lahko opazimo tudi objave posnetkov posameznikov, ki se snemajo in trdijo, kako žalostno je, da morajo nositi maske. V skupini pa Anica Bidar ne izraža le nasprotovanja nošnji mask, temveč uporabo mask tudi obsoja in ljudi spodbuja, naj mask ne nosijo. Na začetku je bilo veliko objav povezanih s tem, da so testi nezanesljivi. Potem pa se je vedno bolj začel pojavljati tudi argument, da je testiranje nevarno.

Skupina je konstantno nasprotovala ukrepom vlade, kar lahko opazimo v objavah, ki govorijo o neučinkovitosti, represivnosti in protipravnosti ukrepov. V ospredju so predvsem pozivi ljudem, naj prijavijo Janšo in ostale predstavnike vlade, ker naj bi delovali protiustavno. Med drugim tudi zbirajo podpise za spremembo ustave in podajajo kazenske ovadbe na haaško sodišče zaradi domnevnega genocida: »*Anica Bidar: Naznanitev kaznivega dejanja zaradi hudodelstva proti človečnosti na tožilstvo v Haag! Več danes v ŽIVO ob 20.00h, na fb strani MASKE DOL!*«³³⁷

Anica Bidar je tako globoko padla v svojo »paradigmo«, da je javno izjavila, da se sama ne želi cepiti ali nositi maske in da si ne želi zdravniške pomoći v primeru, da dobi namišljen virus (se ne želi »priklopiti na aparate«). S tem izkazuje izrazit interesni individualizem, ki pa z nagovarjanjem tudi drugih k neupoštevanju ukrepov predstavlja dejansko nevarnost za družbo.

Teorije zarote se pojavljajo večkrat dnevno v objavah skupine. Najpogostejše so: teorija, da se nad ljudmi izvaja genocid (s strani elit, farmacije, vlade ...), npr. v objavi: »*Bill Gates najprej izjaví, da nas je par milijard preveč. Potem pa vabi ljudi naj se*

334 FB objava Maske dol, 5. 9. 2020. Dostop: 18. 2. 2022.

335 FB objava Maske dol, 8. 9. 2020. Dostop: 20. 2. 2022.

336 FB objava maske dol, 3. 10. 2020. Dostop: 20. 2. 2022.

337 FB objava Maske dol, 15. 12. 2020. Dostop: 5. 2. 2020

cepijo z njegovim cepivom,«³³⁸; teorije o depopulaciji: »Covid 19 plandemija je lažna, pripravljena po ZN agendi 21, v kateri je vsaka vlada obljubila za koliko bo zmanjšala število prebivalstva. V svetu je za covid 19 umrlo 0,01 % ljudi. Tudi PCR plandemija, ker ne dokazuje ničesar. Jansa je shizofreničen, JJ imamo pravico do dihanja zraka[,]«³³⁹; teorija, da covid ukrepi povzročajo več smrti kot sam virus: »Vse več strokovnjakov po svetu sporoča, da sami ukrepi proti virusu SARS-CoV-2 povzročajo več smrti, kot virus. Države sprejemajo ukrepe brez znanstvene podlage,«³⁴⁰; teorija, da politiki z ukrepi načrtno ubijajo ljudi »V domovih za starejše trenutno prostih okoli 2600 postelj! Janševi korona ukrepi delujejo!«³⁴¹; ter teorija, da zdravniki v resnici ubijajo »Zdravniki naj ne bi vedeli kam z denarjem, zato si dajejo duška z ubijanjem«³⁴².

V skupini so ves čas pozivali k protestom. Največ pozivov je bilo v času, ko se je začelo s cepljenjem s prvim odmerkom cepiva. Hkrati so pozivali tudi k nasilju – Esmeralda Vidmar je namreč celo spodbujala k temu, da bi, tako kot so v ZDA vdrli v kongres, tudi pri nas vdrli v parlament, Anica Bidar pa je tudi ponosno povedala, da so, ko so protestirali pred parlamentom, popljuvali politike – tako leve kot desne – pri čemer je v smehu pripomnila, da bodo morali v karanteno, saj naj bi bili zdaj res okuženi. Facebook objav, ki pozivajo k nasilnim protestom, tudi ni primanjkovalo: »... se dobimo na Trgu republike z delovnim orodjem, da malo uredimo okolico!« ali »Pocepili ste ovce, ostali smo še volkovi. Prihajamo! Dobimo se v sredo ob 13h pred parlamentom.«³⁴³

Anica Bidar je v objavah veliko omenjala zgodovinske dogodke, pomembne pri formaciji slovenske družbe. Sklicevala se je na koncepte ljudstva, osamosvojitve in boja za lasten narod, ki jih je povezovala z aktualnim bojem za narod, tj. bojem za osvoboditev od covid ukrepov. To je le eden od primerov, kjer je opazna strategija

338 FB objava Maske dol, 3. 9. 2020. Dostop: 17.2. 2022.

339 FB objava Maske dol, 15. 10. 2020. Dostop: 21. 2. 2022.

340 FB objava Maske dol, 27. 9. 2020. Dostop: 24. 2. 2022.

341 FB objava Maske dol, 11. 5. 2021. Dostop: 3.2. 2022.

342 FB objava Maske dol, 25. 2. 2021. Dostop: 7.2. 2022.

343 FB objava Maske dol, 25. 9. 2021. Dostop: 29. 2. 2022.

apeliranja na emocije ljudi, da bi jih motivirali k uporu proti vladi. Predstavniki skupine se tudi predstavljajo, kakor da govorijo v imenu celotnega ljudstva, ter poudarjajo, da delujejo v dobro vseh prebivalcev, v resnici pa »glas ljudstva« predstavljajo stališča in mnenja Anice Bidar.

Objave, v katerih poudarjajo nujo, da gredo ljudje volit, lahko opazimo že 26. oktobra 2021, čeprav je do porasta te kategorije prišlo šele v predvolilnem času. Skupina predvsem promovira lastno politično stranko, pri čemer je zanimivo dejstvo, da je bila skupina pred začetkom volilnega obdobja do politikov zelo sovražno nastrojena.

Objav, ki bi bile popolnoma nepovezane s krizo covid-a-19, je bilo zanemarljivo malo. Kot zanimivost je vredno izpostaviti, da se je v obdobju, ko skupine nismo več preučevali in je prišlo do vojne v Ukrajini, v Facebook skupini zgodil premik v smeri podpore Rusiji: izražanje podpore Putinu in nestrinjanja z Zelenskim; mediji naj bi ponovno prikazovali prirejeno resnico, vojna naj bi bila samo preusmerjanje pozornosti stran od genocida covid-a-19, ki se še vedno dogaja itd.

4.2.3 Sklep

V ospredju Facebook skupine Maske dol je želja dokazati, da covid ne obstaja in da elite v resnici nad nami izvajajo genocid (npr. cepiva naj bi nas ubijala, ukrepi vlade naj bi bili fašistični ipd.). Stalnica so tudi teorije zarote in nepreverjeni viri, ki naj bi predstavljeni dokaz, da virus ne obstaja. Opazen je trud predstavnikov skupine, da so objavljeni praktično vsak dan po 4 do 15 objav, medtem ko so bili dnevi brez objav redki.

Vse do predvolilnega obdobja je bilo za skupino značilno zavračanje politike, diskreditiranje, zasmehovanje in pozivanje h kaznovanju politikov ter zagovarjanje neposredne demokracije, ki bi ljudstvu vrnila oblast. Čeprav je Anica Bidar vztrajno zatrjevala, da sama ne bo kandidirala na volitvah, s čimer se je želela distancirati od politike, je skupaj z glavnimi akterji skupine Maske dol vendarle ustanovila stranko Za ljudstvo Slovenije, ki se je potegovala za stolčke na parlamentarnih volitvah. Ob tem se poraja vprašanje, ali je bila ustanovitev stranke med glavnimi interesni oz. željami že ob ustanovitvi skupine. Facebook skupina je bila namreč po volitvah in

slabem rezultatu na teh po besedah Anice Bidar dne 13. 5. 2022 zaradi »blokiranja objav«³⁴⁴ izbrisana.

4.3 Osveščeni prebivalci Slovenije: »Kdor ni z nami je za nami!«

4.3.1 Kdo so Osveščeni prebivalci Slovenije?

Skupina Osveščeni prebivalci Slovenije (OPS) sebe označuje za neodvisno, odločno in močno civilno nevladno organizacijo. Njen cilj je osvoboditev, očiščenje in preporod Slovenije. Njeni pripadniki sebe imenujejo »bojevniki svetlobe«. Skupina je na Facebooku aktivna od 4. januarja 2011 in je od takrat do februarja 2022 zbrala 31.365 sledilcev. Poleg glavne strani obstajajo v sklopu gibanja tudi podskupine, ki skrbijo za regionalno obveščanje (npr. OPS – Štajerska pokrajina). Glavna ustvarjalca vsebine sta začasni predsednik gibanja, major Ladislav Troha in začasna vodja OPS – Štajerska pokrajina, Saša Petek, pogosto pa objavljujo tudi drugi člani gibanja kot npr. samooklicana začasna alternativna novinarska Špela Šeško.

4.3.2 Področja delovanja OPS

Objave gibanja OPS bi lahko razdelili v tri vsebinske kategorije. V prvi so objave, ki se ne navezujejo na epidemijo covida-19. Te se bolj množično pojavljajo pred začetkom epidemije, vendar se prav tako konsistentno nadaljujejo skozi epidemično obdobje dveh let. Znotraj tega sklopa se najpogosteje pojavljajo objave, ki so povezane z afero JBTZ iz leta 1988, ko naj bi bila država ukradena, in druge objave, ki nakazujejo na nestrinjanje s politiko Janeza Janše. Pogoste so objave o 5G tehnologiji, za katero so člani gibanja prepričani, da jo elita izkorišča za nadzor prebivalstva. V svojih objavah se občasno dotikajo tudi črne gradnje in škropljenja hrane, preko katere se, po njihovem mnenju, izvaja genocid nad slovenskim prebivalstvom. Hkrati si prizadevajo za narodno prenovo, zavoljo česar so ustanovili t. i. Častno zavezo in Nacionalno ljudsko sodišče naravnega prava. Med dolgoročne

³⁴⁴ FB objava Maske dol, 13. 5. 2022. Dostop: 14. 5. 2022.

cilje skupine pa spada celo postavitev Katedrale svobode v Tivoliju, ki jo je v preteklosti načrtoval že Plečnik, z mislio na slovenski parlament.³⁴⁵

Druga vsebinska kategorija je sestavljena iz objav, ki so posredno povezane z epidemijo covida-19. Osrednja tema je zahteva po odprtju medijskega prostora (predvsem RTV Slovenije). Želijo namreč, da bi slovenski mediji poročali o dokazih (ki jih poseduje gibanje OPS), da virus ne obstaja, da so cepiva nezanesljiva, da je epidemija del »globalističnega« načrta itd. S tem namenom so več tednov »kampirali« pred stavbo RTV Slovenije v Ljubljani in pozivali takratno odgovorno urednico Manico Janežič k pogovoru glede objave dokazov o t. i. »plandemiji« covida-19. Člani gibanja so večkrat celo vstopili v stavbo RTV in tam protestirali. Višek so njihova zborovanja dosegla 3. septembra 2021, ko so vdrli v studio Odmevov, iz katerega jih je morala odstraniti policija.³⁴⁶ Samo gibanje je ustanovilo tudi OPS TV, ki se predvaja preko njihovega Facebook profila in naj bi služila kot »ogledalo« slovenske družbe, v njem pa sodelujejo t. i. samostojni alternativni novinarji, ki naj bi poročali o »resničnih« dejstvih o epidemiji.³⁴⁷ Tematiko cepljenja proti covidu-19 so v objavah povezovali z drugimi virusi v preteklosti in s ptičjo gripo ter povezovali cepljenje s čipiranjem. Sprva je bila njihova naracija individualizirana, kasneje pa so pristali na povezovanje z drugimi skupinami, ki so promovirale podobne ideje (npr. Resni.ca in Maske dol). Zaradi razlik v mnenjih se sodelovanje ni realiziralo – še več, njihov odnos se je močno skrhal, kar je bilo vidno v žaljivih objavah, preko katerih so komunicirali med seboj.

V zadnjo vsebinsko kategorijo spadajo objave, ki neposredno govorijo o covidu-19. Prva tako objava se pojavi 15. marca 2020. Med njimi prevladujejo prepričanja o neobstaju virusa, nezanesljivosti testov in eksperimentalnosti cepiv. Svoje ideje so skušali podpreti s kvazidokazi, kot so: dokument rektorja medicinske fakultete, v katerem piše, da virus ni dokazan; potrdilo portugalskega razsodišča o nezanesljivosti testov; ter naročilnica cepiv podjetja Pfizer. Ti dokazi se kot orodje dokazovanja pojavljajo kot stalnica tekom dve leti trajajoče epidemije. To pomeni, da jim v tem

³⁴⁵ Facebook objava na strani OPS iz dne 13. 9. 2021. Dostop: 10. 3. 2022.

³⁴⁶ Facebook objava na strani OPS iz dne 5. 9. 2021. Dostop: 10. 3. 2022.

³⁴⁷ Prvič omenjen v Facebook objavi na strani OPS iz dne 1. 9. 2020. Dostop: 22. 2. 2022.

času ni uspelo nadgraditi in poglobiti argumentov, na katerih temelji njihovo celotno razumevanje virusa in epidemije. Resničnost svojih trditev utemeljujejo zgolj z različnimi javno dostopnimi dokumenti, ki so vzeti iz konteksta njihovega nastanka, a za OPS predstavljajo verodostojen dokaz, saj je njihova interpretacija prilagojena potrebam utemeljevanja prepričanj gibanja.

V objavah se za epidemijo covid-19 pojavljajo sinonimi, kot so genocid nad človeštvom, svetovna »plandemija«, peta faza »globalističnega« načrta, koronavirusni marketing, teroristični napad z biometričnim orožjem ipd.

4.3.3 Odnos do epidemije in ukrepov

Na začetku epidemije so bile bolj pogoste objave, ki so sicer priznavale, da virus obstaja, a da je podoben gripi. Kasneje so preko različnih objav žeeli prepričati slovensko javnost o neobstoju virusa. Za to so najpogosteje uporabljali dokument rektorja medicinske univerze v Ljubljani, v katerem je zapisano, da virus ni bil nikoli dokazan.³⁴⁸ Ti dve trditvi sta med seboj zelo protislovni in lahko nakazujejo nekonsistentnost v razumevanju problematike znotraj skupine.

Svoj odnos do cepljenja je gibanje izrazilo s preimenovanjem cepljenja v čipiranje. Skupina je začela svariti pred obveznim cepljenjem zelo zgodaj, že v aprilu 2020, ko v Sloveniji še ni bilo govora o cepljenju.³⁴⁹ Na škodljivost cepiv so opozarjali z objavami, kot so: »*Cepiva so narejena z morilsko tehnologijo [...]» in »[...]cepiva vsebujejo nano delce[.]*«³⁵⁰ Izpostavijo tudi, da so cepiva v eksperimentalni dobi, da so v primerjavi z drugimi cepivi nastala prehitro in da imajo stranske učinke. Pogostost takšnih objav se je zvišala ob uvedbi obveznosti PCT pogoja. Smrt dekleta zaradi Jannsonovega cepiva, ki se je zgodila 29. septembra 2021, presenetljivo ni imela večjega vpliva na število objav in vsebino objav. Kot dokaz o neučinkovitosti cepljenja so uporabljali iz konteksta vzete izjave, ki so jih izrekli člani strokovne posvetovalne skupine. Iz njihovih izjav pa ne moremo razbrati nekega koherentnega prepričanja.

³⁴⁸ Facebook objava na strani OPS iz dne 1. 6. 2021. Dostop: 4. 3. 2022.

³⁴⁹ Facebook objava na strani OPS iz dne 10. 4. 2020. Dostop: 18. 2. 2022.

³⁵⁰ Facebook objava na strani OPS iz dne 21. 9. 2020. Dostop: 22. 2. 2022.

Objave o uporabi mask so bile precej bolj redke. V njih smo lahko zaznali veliko cinizma in sarkazma. Ilustrativna je bila slika ovc, ki nosijo maske, in Janeza Janše, ki naj bi predstavljal njihovega pastirja. Na začetku je skupina izražala prepričanje, da so maske neučinkovite. Od aprila 2021 naprej so bile vedno pogosteje objave, ki so trdile, da so maske škodljive zdravju. To je sovpadalo s sprostivijo strežbe na terasah, medtem ko so bile maske v notranjosti še vedno obvezne. Nestrinjanje z nošenjem mask so izražali prek zanikanja njihove učinkovitosti in s poudarjanjem njihove škodljivosti. Z namenom smešenja ljudi, ki so upoštevali ukrepe, in kot znak upora so si celo nadeli pustne maske.³⁵¹

V objavah, ki se nanašajo na testiranje, je bilo izražano prepričanje o nezanesljivosti testov. Trdili so, da so testi že vnaprej prirejeni. Kot dokaz so objavili fotografijo škatlic testov, na katerih je napisano »positive« in »negative«.³⁵² Testi naj bi bili škodljivi in boleči, predvsem pa jih moti njihova domnevna ideološka vloga, in sicer naj bi preverjali pokornost ljudi. Objave na temo testiranja se pojavijo zelo pozno. Kljub konstantnemu omenjanju otrok in skrbi za njihovo dobrobit v svojih govorih, pričakovanega skoka objav na to temo ob uvedbi obveznega samotestiranja otrok v šoli ni bilo.

Nestrinjanje s politiko vlade Janeza Janše je prevladujoče stališče, na katerem so temeljila vsa kasnejša zavračanja ukrepov za zaježitev virusa. Ukrepi so se jim zdeli preveč prisilni, obvezno cepljenje pa so videli kot izvajanje nadzora nad državljeni s strani vlade. Objave na to temo so bile ves čas zelo pogoste.

Teorije zarote predstavljajo najpogostejo in njenostavnješo vrsto razlage družbenega življenja in situacij, nastalih zaradi epidemije. Člani OPS so trdili, da v času epidemije poteka medijska manipulacija. Mediji naj bi prikazovali lažne podatke o koronavirusu, številu smrtnih žrtev in deležu pozitivnih testov. Pogosto so uporabljali izraz »plandemija«, skovanko, ki razлага epidemijo kot način za prevzem nadzora nad svetovnim gospodarstvom, za njo pa стоji ideja, da virus ne obstaja in da je epidemija umetno ustvarjena. Na primeru Slovenije naj bi se »plandemija« kazala v odstopu Marjana Šarca in prihodu Janeza Janše ter v

351 Facebook objava na strani OPS iz dne 17. 10. 2020. Dostop: 23. 2. 2022.

352 Facebook objava na strani OPS iz dne 22. 12. 2021. Dostop: 17. 3. 2022.

prepričanju, da se je vrh slovenskega gospodarstva okoristilo na račun ljudi s pomočjo zdravstvene krize.³⁵³

Teorija zarote o cepljenju kot krinki za čipiranje temelji na zaroti s 5G tehnologijo in nano delci. Cepljenje posledično označujejo za teroristični napad z biotehnoškim orodjem. OPS naj bi posedoval »zaupen dokument«, ki vsebuje načrt za izvedbo Covid prevare, s časovnim razporedom.³⁵⁴ Obenem se sklicujejo na teorijo globalističnega načrta, pri čemer v objavah predvsem poudarjajo in opozarjajo na peto fazo tega načrta, ki napoveduje vzpostavitev kaosa in vojnega stanja.³⁵⁵ Pomenljiva je tudi njihova razlaga pomena besede covid-19 (C – ertificate O-f V – accination I.D – entification, 19 – Artificial Intelligence (1 in 9 črka angleške abecede)).³⁵⁶

Najpogosteje so bile objave, ki ljudi pozivajo na udeležbo OPS protestov z različnimi agendami: proti ustavnim represijam in proti ukrepom za zajezitev virusa, najbolj odmevni pa so protesti za odprtje medijskega prostora, ki so se dogajali pred stavbo RTV Slovenija v Ljubljani. Slednje je spremljala serija objav (od 14. maja 2021 dalje), ki so prikazovale dogajanje na zborovanjih, ki je na koncu eskaliralo v ležanje na tleh avle RTV-ja,³⁵⁷ vdor v studio oddaje Odmevi, spor z Igorjem Bračičem³⁵⁸ in tako dalje. Objave, ki vsebujejo različne teorije zarot in povabila na proteste, so se pojavljale zelo pogosto, skoraj vsakodnevno ves čas epidemije.

4.3.4 Sklep

OPS želi s svojimi objavami in delovanjem gibanja slovenskemu narodu ponuditi alternativen način oblikovanja družbenega življenja. V njihovem delovanju je zaznati prevladujočo nacionalistično noto, ki se simbolno kaže skozi branje in petje slovenskih pesmi ter recitiranje Zdravljice na svojih zborovanjih. Nase skušajo

353 Facebook objava na strani OPS iz dne 30. 4. 2020. Dostop: 18. 2. 2022.

354 Facebook objava na strani OPS iz dne 30. 10. 2020. Dostop: 23. 2. 2022.

355 Facebook objava na strani OPS iz dne 24. 10. 2021. Dostop: 13. 3. 2022.

356 Facebook objava na strani OPS iz dne 29. 6. 2020. Dostop: 20. 2. 2022.

357 Facebook objava na strani OPS iz dne 27. 5. 2021. Dostop: 3. 3. 2022.

358 Facebook objava na strani OPS iz dne 1. 9. 2021. Dostop: 10. 3. 2022.

opozoriti prek protestov in zborovanj ter zbiranja podpisov za pridružitev h gibanju in ustanovitev lastnih državnih organov. Hkrati si pridržujejo pravico za nadziranje dela različnih že obstoječih organov in javnih služb (npr. RTV Slovenija, državno tožilstvo).

Ob pojavu novega koronavirusa so svoje ideje prilagodili in tako javnost začeli informirati o neobstoju virusa, lažnih poročanjih slovenskih medijev, represivnosti ukrepov ... Skupina je s poročanjem o kontroverznih temah, povezanih z epidemijo, povečala svoj vpliv. Svoje objave so podkrepili s t. i. zaupnimi dokumenti, za katere trdijo, da so trden dokaz pravilnosti njihovih prepričanj, čeprav je verodostojnost, relevantnost ali interpretacija teh dokumentov vprašljiva. Na takšen način se člani gibanja zapletajo v različne teorije zarote, na podlagi katerih snujejo anticepilsko propagando, propagando za odprtje medejskega prostora, za boj proti globalnemu sistemu oz. za razkrinkanje »globalističnega« načrta. Čeprav gibanje zagovarja teorijo, da virus sploh ne obstaja, analiza njihovih objav razkriva kontradikcije v njihovih prepričanjih. Tako na primer med drugim trdijo, da je virus umetno ustvarjen za izvajanje »plandemije«, da je število smrtnih žrtev zaradi virusa nižje, kot poročajo mediji, da maske pred virusom sploh ne ščitijo itd.

Kljub temu da je skupina zelo aktivna in se je uspešno vključila v polje anticepilskega diskurza, je pri njih zaznati manjšo mero oportunizma kot pri ostalih dveh preučevanih skupinah. Niso oblikovali svoje stranke in se niso udeležiti volitev, saj naj bi bile te prirejene. Kot edino logično rešitev vidijo poskus ustanovitve novih vej oblasti znotraj obstoječe države.

5 Sklep

Vodilne osebnosti obravnavanih covid-skeptičnih skupin – Zoran Stevanović, Ladislav Troha in Anica Bidar – imajo svoje začetke na desnem političnem polu, bodisi v obliki sodelovanja in povezav s slavnimi desničarskimi politiki bodisi prek civilnodružbenega aktivizma. S slovensko politično desnicico si delijo podobna tradicionalistična, nacionalistična, ksenofobna mnenja in poglede na aktualno dogajanje, a vendar z njo ne sodelujejo, temveč že več let vodijo lastna politična in civilnodružbena gibanja, med katerimi so obravnavane Facebook skupine le njihovi

najbolj aktualni projekti, ki so dobili dodaten impulz z nastopom pandemije covid-19.

Čeprav so se pred tem posvečale običajnim populističnim temam, so se skupine Resni.ca, OPS in Maske dol začele relativno zgodaj ukvarjati z virusom in epidemijo covida-19. Vse so prevzele skeptično pozicijo sprva do nevarnosti virusa SARS-CoV-2, kasneje pa vse bolj do samega obstoja virusa. Ta zasuk v argumentaciji je izrazit predvsem na prehodu v leto 2021, tj. med drugim zaprtjem države, ko so ljudje postajali neučakani in razočarani nad ukrepi vlade, ker ji vsem omejitvenim ukrepom navkljub ni uspelo znižati vsakodnevnega števila okuženih ((ne)slavni plato okužb)³⁵⁹. Ta Janšev pat položaj so izkoristile obravnavane skupine za podpihanje nasprotovanja vladnih ukrepov, saj so si situacijo vse bolj razlagale kot covid zaroto, ki so jo preprosto inkorporirale v svoje že utečene narative o teoriji zarote političnih elit (»plandemijo«). S sklicevanjem na teorije zarote in na libertarno pravico do svobodne odločitve so nasprotovale omejevanju gibanja, nošenju mask, testiranju in naposled tudi cepljenju, ki se je z letom 2021 začelo uvajati in proti kateremu so se takoj opredelile vse tri skupine.

Radikalizacija mnenj in delovanja vseh treh skupin na prehodu v leto 2021 in nato pozno poleti 2021, ki je potekala sorazmerno s strogostjo in represivnostjo ukrepov, ne izraža le interesnega individualizma, na katerem je utemeljena ideologija vseh treh strank in njihovih vodij, temveč jasno razkriva tudi njihov populizem. Vse se imajo za edine legitimne predstavnike slovenskega ljudstva, medtem ko naj bi bile obstoječe politične stranke skorumpirane, zato pozivajo k ustanovitvi alternativnih paralelnih državnih organov pod vodstvom lastne skupine. To absolutno zavračanje uveljavljenega političnega sistema se pri Resni.ci že zelo zgodaj, pri Maske dol pa nekoliko pozno prelevi v potegovanje za glasove na parlamentarnih volitvah z argumentom, da morajo najprej legalno priti na oblast, zato da lahko nato spremenijo sistem (v neko različico neposredne demokracije).

Čeprav so se vse tri skupine odzivale na aktualno dogajanje med epidemijo v Sloveniji, je bila Resni.ca še najbolj spretna pri zaznavanju dogodkov, ki so razvneli čustva ljudstva in na katere se je odzvala samopromocijsko, s prikazovanjem sebe

359 Covid-19 Sledilnik. <https://covid-19.sledilnik.org/sl/stats>. Dostop: 19. 6. 2022

kot odrešiteljice. Na ta način pridobljeno prepoznavnost je nato spretno skušala unovčiti v politično podporo na voliščih. Maske dol je bila pri tem manj uspešna, najverjetneje zato, ker ji med neslavnimi protesti jeseni 2021 ni uspelo pridobiti zadosti sledilcev in podpore, predvsem pa zaradi prepozno zagnane politične kampanje in zaradi preveč radikalnih idej, kar se je naposled izrazilo v rezultatih volitev (2,86 % glasov za Resni.co napram 0,7 % glasov za ZLS³⁶⁰). OPS po drugi strani ni nikoli ustanovila svoje politične stranke in je zato z odpravljanjem ukrepov, zmanjševanjem števila okuženih in bližanjem parlamentarnih volitev tudi hitro zapadla v pozabo.

Razvidno je torej, da so vse tri skupine izkoriščale epidemijo covid-a-19 in njeno vodenje s strani vlade Janeza Janše za lastno promocijo oz. za propagiranje svojih skrajnih stališč in prepričanj. Politični ekskurz covid skeptičnih skupin je bil še najbolj uspešen za Resni.co, ki je pridobila zadosti glasov ne le za zagotovitev državnega financiranja temveč tudi za (posredno) legitimacijo³⁶¹ s strani novega predsednika vlade, Roberta Goloba.

6 Viri in literatura

Ahmed, Imran. 2021. Dismantling the anti-vaxx industry. *Nature medicine*, 27: 366. <https://doi.org/10.1038/s41591-021-01260-6>

Al-Zaman, Sayeed. 2021. Social media and COVID-19 misinformation: how ignorant Facebook users are? *Helicon*, 7(5). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07144>

Burki, Talha. 2020. The online anti-vaccine movement in the age of COVID-19. *The Lancet Digital Health*, 2: 504–505. [https://doi.org/10.1016/S2589-7500\(20\)30227-2](https://doi.org/10.1016/S2589-7500(20)30227-2)

360 Državna volilna komisija. 2022. Izidi glasovanja.

361 Predsednik vlade Robert Golob se je sešel z Zoranom Stevanovićem kot predstavnikom stranke Resni.ca in hkrati očitno tudi kot predstavnikom civilne družbe, saj naj bi mu premier zagotovil, da bo slednja imela vpliv pri sprejemanju novele zakona o nalezljivih boleznih, s čimer naj bi »onemogoč[ili] kakršno koli torturo oblasti nad ljudstvom«. Noveli zakona o nalezljivih boleznih se obeta podpora. 28. 6. 2022. MMC RTV Slovenija. <https://www.rtvslo.si/slovenija/noveli-zakona-o-nalezljivih-boleznih-se-obeta-podpora/632443>. Dostop: 30. 6. 2022

Chaney, Damien, Lee, Michael SW. 2022. COVID-19 vaccines and anti-consumption: Understanding anti-vaxxers hesitancy. *Psychology & Marketing*, 39(4): 741–754. <https://doi.org/10.1002/mar.21617>

Cirman, Primož, Modic, Tomaž, Vuković, Vesna. 5. 10. 2021. Povezave Zorana Stevanovića, organizatorja protestov proti pogoju PCT, segajo v sam vrh ministrstva za notranje zadeve, ki ga vodi Aleš Hojs. *Necenzurirano*. <https://necenzurirano.si/clanek/aktualno/kdo-je-zoran-stevanovic-trojanski-konj-desnice-910040>. Dostop: 19. 6. 2022

Cirman, Primož, Modic, Tomaž, Vuković, Vesna. 8. 10. 2021. "Zoran Stevanović nas je silil, da plačamo več tisoč evrov". *Necenzurirano*. <https://necenzurirano.si/clanek/preiskovalne-zgodbe/zoran-stevanovic-nas-je-silil-da-placamo-vec-tisoc-evrov-910942>. Dostop: 19. 6. 2022.

Covid-19 Sledilnik. <https://covid-19.sledilnik.org/sl/stats>. Dostop: 19. 6. 2022.

Downing Street parties: What Covid rules were broken? 25. 5. 2022. *BBC*. <https://www.bbc.com/news/uk-politics-59577129>. Dostop: 3. 7. 2022.

Državna volilna komisija. 2022. *Izidi glasovanja*. <https://volitve.dvk-rs.si/#/rezultati>. Dostop: 19. 6. 2022.

Dhaliwal, Dhamanpreet, Mannion, Cynthia. 2020. Antivaccine Messages on Facebook: Preliminary Audit. *JMIR Public Health Surveillance*, 6(4). <https://doi.org/10.2196/18878>

FAQ - Pogosta vprašanja in odgovori. *Covid-19 sledilnik*. <https://covid-19.sledilnik.org/sl/faq>. Dostop: 14. 7. 2022

Hadić, Alema. 2020. *Nasprotovanje cepljenju v Sloveniji* [Magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta]. Repozitorij UL. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=127341&lang=slv>

Javier Olivas Osuna, Jose. 2021. From chasing populists to deconstructing populism: A new multidimensional approach to understanding and comparing populism. *European Journal of Political Research*, 60: 829–853.

Jennings, Will, Stoker, Gerry, Bunting, Hannah, Orri Valgarðsson, Viktor, Gaskell, Jennifer, Devine, Daniel, McKay, Lawrence, Mills, Melinda C. 2021. Lack of Trust, Conspiracy Beliefs, and Social Media Use Predict COVID-19 Vaccine Hesitancy. *Vaccines*, 9(6). <https://doi.org/10.3390/vaccines9060593>

Kariž, Žiga. 5. 10. 2021. Zoran Stevanović: Kdo je lokalni politik, ki se je postavil na čelo jeznih in razočaranih Slovencev. Svet 24. <https://novice.svet24.si/clanek/novice/slovenija/615bf3b129514/zoran-stevanovic-kdo-je-lokalni-politik-ki-se-je-postavil-na-celo-jeznih-in-razocaranih-slovencev>. Dostop: 19. 6. 2022.

Kovačič, Gorazd. 2019. Interesni individualizem srednjega razreda in nasprotovanje cepljenju. V: Miroljub Ignatović, Aleksandra Kanjuro Mrčela, Roman Kuhar (ur.), *Znanost in družbe prihodnosti: Bled, 18.–19. oktober 2019 slovensko sociološko srečanje* (str. 54–59). Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.

Lindeman, Marjaana, Svedholm-Häkkinen, Annika M., Riekki, Tapani J. J. 2022. Searching for the cognitive basis of antivaccination attitudes. *Thinking & Reasoning*. <https://doi.org/10.1080/13546783.2022.2046158>

Noveli zakona o nalezljivih boleznih se obeta podpora. 28. 6. 2022. MMC RTV Slovenija. <https://www.rtvslo.si/slovenija/noveli-zakona-o-nalezljivih-boleznih-se-obeta-podpora/632443>. Dostop: 30. 6. 2022.

Parlamentarna skupščina Sveta Evrope. 2021. *Covid-19 vaccines: ethical, legal and practical considerations*. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=29004>. Dostop: 19. 6. 2022.

Protestniki ustavili promet na severni obvoznici, s Trga republike so se razšli proti večeru. 29. 9. 2021. MMC RTV Slovenija. <https://www.rtvslo.si/slovenija/protestniki-ustavili-promet-na-severni-obvoznici-s-trga-republike-so-se-razsli-proti-veceru/595668>. Dostop: 19. 6. 2022.

Proti izgrednikom na protestu solzivec in vodni top, poškodovanih več policistov. 15. 9. 2021. MMC RTV Slovenija. <https://www.rtvslo.si/slovenija/proti-izgrednikom-na-protestu-solzivec-in-vodni-top-poskodovanih-vec-policistov/594153>. Dostop: 19. 6. 2022.

Resni.ca: Sodna preiskava covidne zarote in boj proti korupciji. 25. 3. 2022. MMC RTV Slovenija. <https://www.rtvslo.si/slovenija/parlamentarne-volitve-2022/kdo-kandidira-resni-ca-sodna-preiskava-covidne-zarote-in-boj-proti-korupciji/617211>. Dostop: 19. 6. 2022

Rietdijk, Natascha. 2021. Radicalizing Populism and the Making of an Echo Chamber: The Case of the Italian Anti-Vaccination Movement. *Krisis* 41(1): 114–134. <https://doi.org/10.21827/krisis.41.1.37163>

Spremljamo covidne ukrepe. 7. 7. 2022. *IUS-INFO*. <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/v-srediscu/259417>. Dostop: 4.3.2022

Vidmar Horvat, Ksenija. 2021. Conspiracy Theories and the Crisis of the Public Sphere: COVID-19 in Slovenia. *Javnost - The Public*, 28(2): 219–235. <https://doi.org/10.1080/13183222.2021.1921522>

Zavrtanik, Miha, Masten, Aljoša, Tratnik, Ksenja. 5. 10. 2021. Razmere v središču Ljubljane so se umirile, v zraku ostaja vonj po solzivcu, Stevanovića so priprli. *MMC RTV Slovenija*. <https://www.rtvslo.si/slovenija/razmere-v-srediscu-ljubljane-so-se-umirile-v-zraku-ostaja-vonj-po-solzivcu-stevanovica-so-priprli/596339>. Dostop: 19. 6. 2022.

Zupan, Urša. 21. 9. 2020. Obdukcije pokojnikov s covidom-19 pri nas: pljuča močno prizadeta in zelo kužna. *24ur*. <https://www.24ur.com/novice/korona/obdukcije.html>. Dostop: 19. 6. 2022

Zupančič Grašič, Jana. 23. 11. 2018. Oba prepričana v zmago, oba obljudljata razcvet. *Delo*. <https://www.delo.si/lokalno/gorenjska/oba-prepricana-v-zmago-oba-obljudljata-razcvet/>. Dostop: 19. 6. 2022

Žerdin, Ali. 2021. MMXX: leto nevarne bližine: kaj je šlo v Sloveniji narobe med epidemijo covida-19. Ljubljana, UMco.

Wawrzuta, Dominik, Jaworski, Mariusz, Gotlib, Joanna, Panczyk, Mariusz. 2021. What Arguments against COVID-19 Vaccines Run on Facebook in Poland: Content Analysis of Comments. *Vaccines*, 9(5). <https://doi.org/10.3390/vaccines9050481>

DRUGI ARMENSKI GENOCID: pregled situacije v Arcahu (Gorski Karbah) od blokade koridorja Lačin (12. 12. 2022)

Klara Francesca Junkar

1 Uvod

Armenijo danes poznamo kot prvo državo, ki je sprejela krščansko religijo, vendar se je njena zgodovina začela že veliko prej. Kulturno, politično in geografsko Armenija obstaja že vsaj 2700 let,³⁶² njena zgodovina pa je zaradi sovražne nastrojenosti drugih držav – Armeniji so namreč pogosto vladali drugi narodi – zaznamovana s trpljenjem in žalostjo. Najbolj odmeva armenski genocid, ki ga je Turčija začela izvajati leta 1915, kjer je šlo za kompleksen politično, teritorialno in religijsko obarvan spor. Točno število žrtev je neznano, po nekaterih podatkih (Vahagn N. Dadrian) se domneva, da gre za približno 1,2 milijona smrtnih žrtev, medtem ko je okoli pol milijona ljudi pobegnilo in preživelilo kot begunci. Turčija zaenkrat ostaja za ta zločin nekaznovana in nadaljuje z vztrajnim zanikanjem.³⁶³

Za Armence pa se vojna še ni končala. Konflikt med Armenijo in Azerbajdžanom je intenziven predvsem zaradi regije Arcah oziroma Gorski Karabah, ki uradno pripada Azerbajdžanu, večinsko prebivalstvo pa predstavlja Armenci. Konflikt je sprožil več vojn, na primer prvo vojno v Karabahu (1992–1994) in pozneje drugo vojno v Karabahu (2020).³⁶⁴ Napetost se še vedno nadaljuje, saj je Azerbajdžan 12. decembra

³⁶² Vahagn N. Dadrian, Armenians in Ottoman Turkey and the Armenian Genocide, Encyclopedia of Genocide and Crimes Against humanity Volume 1, ur. Dinah L. Shelton (Farmington Hills, 2005), 67.

³⁶³ Prav tam, 75.

³⁶⁴ Ali Mozaffari in James Barry, »Heritage and territorial disputes in the Armenia–Azerbaijan conflict: a comparative analysis of the carpet museums of Baku and Shusha«, International Journal of Heritage Studies 28, št. 3, 318.

2022 postavil blokado na koridor Lačin, ki predstavlja edino cesto med Arcahom in Armenijo. S tem je izoliral prebivalce Arcaha, nad katerimi izvaja različna dejanja, ki kažejo na izvajanje genocida. V tem članku se bom osredotočila predvsem na tamkajšnje razmere od 12. decembra 2022 do 2. avgusta 2023, ko je bila blokada še zmeraj aktivna. Namen članka v prvem delu je pregled definicije genocida, v drugem pa pregled nekaterih dejanj in izjav Azerbajdžana z namenom ugotavljanja skladnosti z uradno definicijo genocida.

Kot opombo dodajam, da bom v besedilu uporabljala izraz Arcah, ki je armensko poimenovanje za regijo, medtem ko Gorski Karabah izhaja iz azerbajdžanskega poimenovanja.

2 Genocid

Genocid je termin, ki ga je v delu *Axis Rule In Occupied Europe* prvi definiral Raphael Lemkin. Z njim je označil uničenje nacije ali etnične skupine, pri čemer ne gre (nujno) za takojšnje uničenje, temveč za koordiniran načrt različnih dejanj, katerih cilj je uničenje temeljev življenja nacionalne skupine in sčasoma njenog dokončno uničenje. Genocid to doseže v dveh fazah: z uničenjem nacionalnega vzorca zatirane skupine in vsiljevanjem nacionalnega vzorca zatiralca.³⁶⁵ Ko sta pogoja izpolnjena, gre za genocid (tudi v primeru, da člani ciljne skupine preživijo v fizičnem smislu).³⁶⁶ V času druge svetovne vojne je Lemkin na primeru Nemčije analiziral različne tehnike genocida, ki jih je okupatorska Nemčija izvajala na političnem, socialnem, kulturnem, ekonomskem, biološkem, fizičnem, religioznem in moralnem področju.³⁶⁷ Na podlagi njegove definicije genocida je leta 1948 nastala mednarodna Konvencija o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida, ki je

³⁶⁵ Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress* (Washington, 1994), 79.

³⁶⁶ Lyndel V. Prott, *Ethnocide*, Encyclopedia of Genocide and Crimes Against humanity Volume 1, ur. Dinah L. Shelton (Farmington Hills, 2005), 309.

³⁶⁷ Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, 82–89.

začela veljati leta 1951.³⁶⁸ Ta konvencija definira genocid kot poskus uničenja narodne, etnične, rasne ali verske skupnosti s katerimkoli od naslednjih načinov:³⁶⁹

- a) »pobijanje pripadnikov skupine«³⁷⁰: gre za namerno povzročitev smrti posameznikov, ki so del ciljne skupine;
- b) »povzročanje hudih telesnih ali duševnih poškodb pripadnikom take skupine«³⁷¹: sem spada zadajanje psihičnih ali fizičnih poškodb, ki povzročajo hudo trpljenje posameznikom, ki so pripadniki ciljne skupine;
- c) »naklepno izpostavljanje takšne skupine življenjskim razmeram, ki naj pripeljejo do njenega popolnega ali delnega fizičnega uničenja«³⁷²: to se nanaša na vsiljevanje pogojev z namenom fizičnega uničenja ciljne skupine, na primer odvzem osnovnih potrebščin, kot so hrana, voda, zdravstvena oskrba in tako dalje;
- d) »uvajanje ukrepov, ki preprečujejo rojstva v skupini«³⁷³: vključuje ukrepe za prisilno preprečevanje razmnoževanja članov ciljne skupine, npr. s prisilnimi sterilizacijami, prisilnimi splavi in podobno.;
- e) »prisilno preseljevanje otrok ene skupine v drugo«³⁷⁴: prisilna odstranitev otrok iz ciljne skupine in premestitev teh otrok v drugo skupino je pogosto narejena z namenom izbrisati kulturno in družbeno identiteto skupine.

Nekateri v tej dokončno sprejeti konvenciji kritizirajo izključenost kulturnega genocida (ki ga je prvotni osnutek konvencije vseboval); vključenost kulturnega genocida se je namreč izkazala za sporno in je bila na koncu zavrnjena. Vendar, kot

368 United Nations, Genocide.

369 United Nations, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, (Paris, 1948), 1.

370 Prav tam.

371 Prav tam.

372 Prav tam.

373 Prav tam.

374 Prav tam.

piše Lyndel Prott, se danes dobro zavedamo povezanosti fizičnega in kulturnega genocida:

Vendar pa se zdaj veliko bolj zavedamo pogostega prepletanja fizičnega in kulturnega genocida pa tudi potrebe po ohranjanju ogroženih kultur. [...] Čeprav bodo sodišča pri kazenskem pregonu kot nesporno minimalno vsebino tega zločina uporabila pravno definicijo genocida, vključeno v Konvencijo ali v enega izmed drugih mednarodnih instrumentov, ki jim podeljuje takšno pristojnost, to ne izključuje uporabe Lemkinove eksplisitne opredelitev kulturnega genocida v drugih kontekstih. Kljub temu je koristno obdržati ločen izraz za to, saj se v splošni rabi genocid pogosto razume skladno z omejeno definicijo, uporabljenou v Konvenciji o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida, ki se nanaša le na fizično uničenje oseb.³⁷⁵

Konvencija o preprečevanju in kaznovanju genocida ostaja primarna definicija genocida in jo danes sprejema 153 držav (od aprila 2022). Vendar sprejetje konvencije ni nujno, saj je Meddržavno sodišče izjavilo: »Konvencija uteleša načela, ki so del splošnega mednarodnega običajnega prava«,³⁷⁶ kar pomeni, da vse države povezuje načelo, da je genocid zločin, ki je prepovedan po mednarodnem pravu.³⁷⁷

V definicijo je torej vključenih pet različnih dejanj, ki se jih lahko združuje in uporabi kot strategije za izvajanje genocida. Rothenberg jih glede na namen razdeli v dve skupini: v prvo vključuje ubijanje, povzročanje resne fizične ali mentalne škode in ustvarjanje destruktivnih razmer (a, b in c) – ta dejanja so namenjena uničenju obstoječe skupine. Od teh dejanj v drugi skupini loči preprečevanje razmnoževanja skupine in prisilni odvzem otrok (d in e), katerih namen je onemogočanje nadaljnjega obstoja skupine.³⁷⁸

³⁷⁵ Prott, Ethnocide, Encyclopedia of Genocide and Crimes Against humanity Volume 1, ur. Dinah L. Shelton, 310.

³⁷⁶ United Nations, Genocide..

³⁷⁷ Prav tam

³⁷⁸ Daniel Rothenberg, Genocide, Encyclopedia of Genocide and Crimes Against humanity Volume 1, ur. Dinah L. Shelton, 396.

Teh pet dejanj, ki so fizični element konvencije, je jasnih. Pri tej definiciji pa je težavno vprašanje, kako določiti namen, da se delno ali v celoti uniči neko skupino kot takšno.³⁷⁹ Dejanja, ki se upoštevajo kot del genocida, morajo biti izvedena z namenom, da se delno ali v celoti ali uniči narodna, etnična, rasna ali verska skupina. Namen je ključni vidik genocida kot kaznivega dejanja in ga je pogosto težko dokazati. Na splošno se namen izvajanja genocida pripisuje primerom, kjer je politično nasilje načrtno usmerjeno v uničenje neke skupine. Lahko se izraža eksplicitno, kot del uradne politike, ali implicitno, s koordiniranim in sistematičnim nasiljem, ki ga izvaja država.³⁸⁰

Zdaj lahko preidemo na drugi del članka, kjer bomo pogledali primer Arcaha. Na tem območju je veliko trenja med Azerbajdžanom in večinskim armenskim prebivalstvom, ki ga je Azerbajdžan z blokado koridorja Lačin dokončno ločil od Armenije in sveta. Kot smo lahko videli do zdaj, je genocid sestavljen iz treh elementov: ciljna skupina, dejanja in namen.³⁸¹ V tem primeru predpostavljamo, da so ciljna skupina Armenci, v naslednjem delu naloge pa bomo pogledali dejanja Azerbajdžana in ali je njegov namen uničenje prebivalcev Arcaha zaradi njihove pripadnosti armenski nacionalni identiteti.

3 Armenksi genocid

Preden preidemo na primer Arcaha, si na kratko poglejmo zgodovino in prvi armenski genocid, saj je zgodovina močno povezana s trenutnim stanjem in azerbajdžanskim odnosom do Armencev. Predkrščansko obdobje Armenije je mešanica različnih kultur, ki so prišle v Armenijo (paganizem, helenizem, zaratustrstvo, iranska kultura in tako dalje).³⁸² Prihod krščanstva in ustanovitev Armenije kot prve krščanske države sta pomembno zaznamovala razvoj armenske nacionalne identitete. Za leto, ko se je celotna Armenija spreobrnila v krščanstvo,

379 United Nations, Genocide.

380 Rothenberg, Genocide, Encyclopedia of Genocide and Crimes Against humanity Volume 1, ur. Dinah L. Shelton, 396.

381 Prav tam.

382 Robert Thomson, Introduction, History of Vardan and the Armenian War (Massachusetts, 1982), 1.

velja leto 301.³⁸³ Armenci so s spreobrnitvijo ločili svojo nacionalno identiteto od drugih narodov, dodatno razlikovanje od njih pa so poudarili z ustanovitvijo svoje cerkve – armenske apostolske cerkve. Armenija je bila zaradi svoje religije pogosto na preizkušnji, saj so jim tuje oblasti pogosto poskušale vsiljevati druge vere. Predvsem zaporedni muslimanski vpadi in armensko oklepanje krščanstva so povzročili več narodnih sporov. Najbolj tragičen spor se je zgodil, ko je Armenija še pripadala Otomanskemu cesarstvu. Takratna vlada se je pri upravljanju imperija zanašala na islamsko pravo, kar je imelo pomembno vlogo pri obravnavi in statusu nemuslimanov in drugih etničnih skupin v imperiju. Začela se je namreč delitev na vladajoče narode, kamor so spadali muslimani, in podrejene narode oziroma nemuslimane. Posledica te verske hierarhije je bila institucionalizacija predsodkov, diskriminacije in izključevanja nemuslimanov, vključno z Armenci. Temu je sledilo več napadov in pobojev Armencev (na primer serije pobojev od leta 1894 do 1896 in pokol v Adani leta 1909). Ti napadi so vključevali materialno opustošenje (uničevanje vasi, mest, cerkev in samostanov, preurejanje cerkev v mošeje in podobno) ter prisilno spreobračanje v islam. Sčasoma je prišlo do načrtovanja, organizacije in nadzora ter na koncu izvrševanja smrti in uničenja – armenskega genocida, ki se je začel leta 1915.³⁸⁴ Turčija je leta 1914 v prvo svetovno vojno stopila na stran Nemčije pod diktaturo Mladoturkov. Nacionalna ideologija je takrat pod krinko vojne vzpodbudila popolno očiščenje polotoka Anatolija vseh armenskih kristjanov. Njihov glavni argument za potrebo po očiščenju Armencev je bil, da je ruski cesar Nikolaj II. Armencem ponudil domovino v zameno za njihovo podporo Rusiji.³⁸⁵ Dadrian poudarja edinstveno značilnost armenskega genocida; storilci so namesto smodnika in granat raje uporabljali bodala, meče, sekire, žage in podobna orodja, pozneje pa je prišlo do množičnega streljanja. Uporabljali so tudi metode utopitve in sežiganja.³⁸⁶

383 Jonathan Ray McCollum, Music, ritual, and diasporic identity: A case study of the armenian apostolic church (College Park, 2004), 110.

384 Vahakn N. Dadrian, Armenians in Ottoman Turkey and the Armenian Genocide, Encyclopedia of Genocide and Crimes Against humanity Volume 1, ur. Dinah L. Shelton, 67–74.

385 Dennis R. Papazian, Armenians in Russia and the USSR, Encyclopedia of Genocide and Crimes Against humanity Volume 1, ur. Dinah L. Shelton, 78.

386 Dadrian, Armenians in Ottoman Turkey and the Armenian Genocide, Encyclopedia of Genocide

Armenija je leta 1920 izbrala Rusijo kot manjše zlo v primerjavi s Turčijo, boljševiki pa so s Turčijo podpisali drakonski mir. Armenija je tako ostala brez gore Ararat (sveta gora, kamor je po nauku armenskega krščanstva pristala Noetova ladja in predstavlja simbol Armenije), ki od takrat naprej pripada ozemlju Turčije. Armenija je bila pod Sovjetsko zvezo dokaj uspešna, vsaj do prihoda vladavine Leonida Brežnjeva, s katero je prišlo do korupcije in propadanja gospodarstva. V času Sovjetske zveze si je Armensko nacionalno gibanje prizadevalo za združitev Armenije in Arcaha,³⁸⁷ ki je od razpada Sovjetske zveze leta 1991 mednarodno priznan kot del azerbajdžanskega ozemlja.³⁸⁸ Zaradi trditev, da je Azerbajdžan z zatiranjem sodeloval pri genocidu, je februarja 1988 v mestu Sumgait prišlo do pokola Armencev in s tem do vojne med Armenijo in Azerbajdžanom.³⁸⁹ Prva vojna Gorskega Karabaha je trajala do leta 1994, ko sta obe državi podpisali premirje, v katerem je Armenija pridobila nadzor nad večino ozemlja Arcaha.³⁹⁰ Mednarodno je torej Arcah priznan kot del Azerbajdžana, vendar pa Arcah želi svojo neodvisnost že vse od leta 1991, ko je na referendumu za neodvisnost glasovalo 99,89 % volivcev. Konflikta pa s tem še ni bilo konec. Leta 2020 je nastopila druga vojna Gorskega Karabaha oz. 44-dnevna vojna.³⁹¹ Po njej naj bi Armenija in Azerbajdžan vzdrževala premirje – vendar je bilo to »premirje« polno naraščajočih tenzij. Azerbajdžan je v takratni vojni zmagal in prevzel ozemlje, medtem ko je Armenija obdržala neformalni nadzor nad Arcahom, naseljenim z armenskim prebivalstvom.³⁹² Gre torej za spor, v katerem se mešajo

and Crimes Against humanity Volume 1, ur. Dinah L. Shelton, 75.

387 Papazian, Armenians in Russia and the USSR, Encyclopedia of Genocide and Crimes Against humanity Volume 1, ur. Dinah L. Shelton, 79–80.

388 Mira Nalbandian, »Azerbaijan Won't Stop at Artsakh« (2023), <https://harvardpolitics.com/azerbaijan-wont-stop/>, 6. 7. 2023).

389 Papazian, Armenians in Russia and the USSR, Encyclopedia of Genocide and Crimes Against humanity Volume 1, ur. Dinah L. Shelton, 80.

390 Congressional Research Service, Azerbaijan and Armenia: The Nagorno-Karabakh Conflict (2021), 3.

391 V 44-dnevni vojni so bili nad Armenskim prebivalstvom storjeni vojni zločini in kršitve človekovih pravic, npr. mučenje, usmrnitve, uničevanje lastnine, nezakonite deportacije itd. Azerbajdžan je takrat načrtno ciljal na armensko prebivalstvo (Alberto M. Fernandez, »Artsakh: Obsessions and Distractions in the Wake of the War in Ukraine« (2023)).

392 Nalbandian, »Azerbaijan Won't Stop at Artsakh« (2023).

politični, religijski in teritorialni vidiki.

Zdaj se bomo posvetili predvsem trenutnemu dogajanju od 12. decembra 2022 naprej, ko je Azerbajdžan začel z blokado koridorja Lačin (z nekaterimi izjemami dogodkov in izjav, ki so se zgodili pred tem). Ker je stanje aktualno v času pisanja članka, bomo analizirali dogodke do 2. avgusta 2023.

Najprej si poglejmo, kaj se je zgodilo 12. decembra 2022. Na ta dan je Azerbajdžan postavil blokado na koridor Lačin, edino cesta med Arcahom in Armenijo.³⁹³ V Arcahu je tako ujetih in ločenih od sveta sto dvajset tisoč prebivalcev. Blokada je za prebivalce regije povzročila ogromno škode, hkrati pa je bilo s strani Azerbajdžana storjenih veliko dejanj, ki kažejo genocid.³⁹⁴ Ta dejanja bomo bolj natančno pogledali v nadaljevanju.

Ker proučujemo, ali gre v tem primeru za genocid glede na mednarodno Konvencijo o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida, bomo pogledali nekatera dejanja, ki jih lahko povežemo z definicijo genocida te Konvencije. Najprej se bomo posvetili fizičnemu delu definicije, torej dejanjem, ki jih definicija upošteva, nato pa bomo pogledali, ali ima Azerbajdžan interes za izvajanje genocida.

44-dnevna vojna se je uradno zaključila s tristranskim sporazumom med Armenijo, Azerbajdžanom in Rusijo. Kljub temu pa Azerbajdžan sistematično zavrača izpolnjevanje vsakršnega dogovora.³⁹⁵

Azerbajdžan nadaljuje z ugrabljanjem in ubijanjem armenskih vojakov. Uradno (po podatkih iz 16. junija 2023) naj bi bilo armenских vojnih ujetnikov v Azerbajdžanu 35,³⁹⁶ domneva pa se, da jih je v resnici veliko več. Siranush Sahakyan, zastopnica Armenije na Evropskem sodišču za človekove pravice, je v preiskavi ugotovila, da je vojnih ujetnikov 80 (podatek iz 12. maja 2023).³⁹⁷ Že v času vojne leta 2020 so bili

393 Arcah je sicer, z izjemo Lačin koridorja, ki regijo povezuje z Armenijo, obkrožen z Azerbajdžanom.

394 Uzay Bulut, »Azerbaijan & Turkey's Ominous Assault Against armenians« (2022).

395 Uzay Bulut, »Azerbaijan Continues Torture of Armenian Hostages« (2023).

396 Uzay Bulut, »Thousands of Armenian Mothers Mourn Children Killed by Azerbaijan« (2023).

397 Asbarez Staff, »Rights Advocates Say Baku Has Stationed 6,000 Troops Along Border; Detail Azerbaijani Brutality Against POWs« (2023).

pogosto objavljeni posnetki grozljivega mučenja in ubijanja vojnih ujetnikov, ki so jih posneli azerbajdžanski vojaki. Ti posnetki so bili s strani Human Rights Watch potrjeni kot resnični:

Na družbenih omrežjih je bilo objavljenih na desetine videoposnetkov, ki prikazujejo prizore, v katerih je mogoče videti azerbajdžanske častnike, kako grdo ravnajo z armenskimi ujetniki. Organizacija Human Rights Watch je natančno preučila in preverila več kot 20 teh videoposnetkov, vključno z intervjuji s pred kratkim repatriiranimi ujetniki in družinskimi člani vojakov, ki se pojavljajo na videoposnetkih, a se še niso vrnili. Human Rights Watch je pregledal tudi zdravstveno dokumentacijo.³⁹⁸

Videoposnetki prikazujejo azerbajdžanske paznike, ki med drugim klofutajo, brcajo in suvajo armenske ujetnike ter jih pod očitno prisilo in z očitnim namenom ponižanja silijo, da poljubljajo azerbajdžansko zastavo, hvalijo azerbajdžanskega predsednika Ilhama Aljeva, preklinjajo armenskega premierja Nikola Pašinjana in izjavijo, da je Gorski Karabah del Azerbajdžana. Na večini posnetkov so obrazi ugrabiteljev vidni, kar kaže na to, da jih ni bilo strah, da bodo morali za svoja dejanja odgovarjati.³⁹⁹

Podobna mučenja in ubijanja pa se nadaljujejo. Azerbajdžan namreč še naprej ugrablja, muči in ubija armenske vojake. Na primer 29. maja 2023 so azerbajdžanski vojaki ujeli dva armenska vojaka – Harutiuna Hovakimiana in Karena Ghazariana – medtem ko sta armenskim enotam na meji z Azerbajdžanom dostavljala hrano in vodo.⁴⁰⁰

Med mnogimi napadi azerbajdžanskih sil so 5. marca 2023 planili na policijski avto Arcaha in ubili tri policiste⁴⁰¹, 11. aprila 2023 pa ubili štiri in ranili šest armenskih vojakov, ki so opravljali inženirska dela v vasi Tegh (Armenija).⁴⁰² Obe strani,

398 Human Rights Watch, »Azerbaijan: Armenian POWs Abused in Custody« (2021).

399 Human Rights Watch, »Azerbaijan: Armenian Prisoners of War Badly Mistreated« (2020).

400 Artak Khulian in Susan Badalian, »Two Armenian Soldiers Captured By Azerbaijan« (2023).

401 Asbarez Staff, »Three Artsakh Police Officers Killed after Azerbaijani Ambush« (2023).

402 Lilian Avedian, »Four Armenian soldiers killed in Azerbaijani attack« (2023).

armenska in azerbajdžanska, trdita, da je druga začela spopad. Medsebojno se obtožujeta provokacije in destabilizacije pogajanj. Medtem ko si oblasti podajajo obtožbe, pa azerbajdžanski vojaki napredujejo v armensko ozemlje.⁴⁰³

Azerbajdžan ne napada le armenских vojakov, temveč tudi civiliste – specifično Armence. Na primer 15. in 19. marca 2023 so azerbajdžanski vojaki streljali na civiliste, ki so delali na poljih v vasi Taghavard (Arcah), 22. marca 2023 pa na civiliste, ki so delali v vinogradu.⁴⁰⁴

Blokada povzroča smrt tudi na druge načine – ne le z ubijanjem v bojih in orožjem. Predstavlja veliko oviro pri prevažanju bolnikov in poškodovancev iz Arcaha v Armenijo – Mednarodna federacija Rdečega križa je prvi prevoz uspešno opravila šele osmi dan blokade. Posledično je v prvih 100 dneh umrla ena oseba, ker ni bila pravočasno premeščena v Armenijo, kjer bi dobila ustrezeno zdravstveno oskrbo.⁴⁰⁵ Umirajo tudi otroci, kot sta 3-letni Leo in 6-letna Gita, ki sta bila mrtva najdena v avtu. Njuna mati, samohranilka, je 7. julija 2023 otroka pustila doma in šla iskat hrano v 5 km oddaljeno mesto.⁴⁰⁶ Otroka sta jo, potem ko sta se zbudila, šla iskat, cestne kamere pa so pokazale, da sta se med hojo odločila ustaviti v zapuščenem avtu ob cesti, kjer sta zaradi utrujenosti in vročine umrla.⁴⁰⁷

Nevarnost povzroča prebivalcem hude skrbi in stres. Ne povzroča le fizičnih poškodb in smrti, negativno vpliva tudi na duševno zdravje in povzroča travme. Med drugim lahko na duševno stanje vpliva tudi dolgotrajna podhranjenost.⁴⁰⁸

403 Prav tam.

404 Lilian Avedian, »Observers warn of imminent fighting in Artsakh« (2023).

405 Human Rights Defender of the Republic of Artsakh, Report on the Violations of Individual and Collective Human Rights as a Result of Azerbaijan's Blockade of Artsakh (Nagorno Karabakh) (100 Days) (Stepanakert, 2023), 7.

406 Blokada je med drugim povzročila kritično pomanjanje hrane, majhna količina lokalne proizvodnje pa ne more doseči oddaljenih krajev (Artsakh Press, »Artsakh mother's search for food results in death of two children« (2023)).

407 Artsakh Press, »Artsakh mother's search for food results in death of two children« (2023).

408 Kelly Williams in drugi, "The blockade of Artsakh causing long-term food, nutrition shortage and starvation: How functional food education can help resolve health related conditions", *Functional Foods in Health and Disease* 13, št. 3 (2023), 101–102.

Pomanjkanje hrane, zdravil, medicinskih ter higienskih pripomočkov in tako dalje povzroča humanitarno krizo, ki ljudi spravlja v stisko in stres.⁴⁰⁹ Takšno stanje vpliva tudi na mentalno zdravje otrok, kot pojasnjuje dr. Anzhela Mnatsakanyan:

*Čeprav se nam zdí, da so otroci premajhni, da bi razumeli, kaj se dogaja, je resničnost drugačna. Otroci vidijo, da so njihovi starši pod stresom; hrane je malo, nekateri tudi ne morejo obiskovati šole ali vrtca. Lahko navedem primer svoje prijateljice, ki je svoji petletni vnukinja poskušala razložiti, da se ne more kopati, ker marca ni bilo tople vode. Njena vnukinja je odgovorila: »Ampak včasih je bilo ogrevanje.« Poskusite razložiti petletnici, da tokrat ne bo mogla dobiti sladoleda kot običajno, ker v celotni republiki ni smetane. Moja druga prijateljica svojega nečaka, s katerim sta si bila kar blizu, ni videla od decembra; težko mu razloži, zakaj ni mogla priti na obisk in je zamudila njegov rojstni dan.*⁴¹⁰

Psihologinja Mariam Gasparyan trdi, da otroci občutijo situacijo enako kot njihovi starši, saj reakcija starša vpliva na reakcijo otroka: »Če se starši ne znajo pravilno odzvati, se tudi otroci ne odzivajo dobro. Vendar smo v situaciji, ki je zunaj našega nadzora. Če ima eden od staršev določene potrebe in ne ve, kako jih zadovoljiti, otroku ne more pomagati, da bi se počutil varnega.«⁴¹¹ Opaža spremembe v otroški igri: otroci v igri posnemajo zaprte ceste, pomanjkanje hrane in podobno. Sicer pravi, da ni nenavadno, je celo dobro, da otroci izražajo čustva skozi igro, vendar je hkrati zaskrbljujoče, da otroci izgubljajo brezskrbnost in se vključujejo v igro, ki odraža takšno resnost njihovega okolja. Pri otrocih se povečuje anksioznost, ko na primer njihovi očetje odidejo na fronto. Njihovo stanje se dodatno poslabša, če izgubijo katerega izmed staršev, saj takrat otrok prevzame vlogo odraslega in s tem dokončno izgubi svoje otroštvo.⁴¹²

409 Uzay Bulut, "Sieged and Starved: 120,000 Armenians" (2023).

410 Uzay Bulut, "Azerbaijan's Illegal Blockade Causes 30,000 Children Mental Anguish, Starvation, Trauma" (2023).

411 Prav tam.

412 Prav tam.

Življenjski standard armenskih prebivalcev Arcaha se je zaradi blokade precej poslabšal. Kritično ogrožen je dostop do hrane. Že na začetku blokade se je ponudba živil zmanjšala, sčasoma pa jo je začelo popolnoma primanjkovati. Pred tem je bilo okoli 90 % hrane v Arcah uvožene iz Armenije in drugih držav. V času blokade dostavljajo hrano predvsem iz državnih rezerv, preko Rdečega križa in ruskih mirovnih sil.⁴¹³ Vendar je Azerbajdžan humanitarno pomoč začel preprečevati. 9. julija Azerbajdžan ni več dovolil Rdečemu križu prevažanja humanitarne pomoči, in sicer zaradi suma tihotapljenja različnih dobrin, kot so telefoni, cigarete in bencin.⁴¹⁴ Takrat je bilo prvič, da je Azerbajdžan blokiral humanitarno organizacijo (pred tem je bil prehod dovoljen Rdečemu križu in russkim mirovnikom, medtem ko je bil ves drug promet blokiran). Prebivalci se zato soočajo s hudim pomanjkanjem hrane in drugih osnovnih dobrin,⁴¹⁵ kar je do zdaj že prešlo v humanitarno krizo, saj so prebivalci Arcaha na robu lakote. Azerbajdžan je sicer ponudil oskrbo s svojimi osnovnimi potrebščinami, kar pa je vlada Arcaha zavrnila, saj Azerbajdžanu ne želijo omogočiti vzpostavitev nadzora nad regijo.⁴¹⁶ In kot je povedal Arayik Harutyunian: »Kako naj sprejmemo humanitarno pomoč od države, ki nas je pripeljala do te katastrofe? Z eno roko nas davi, z drugo pa hrani.«⁴¹⁷ Primankujejo tudi formule za dojenčke, plenice, mila, toaletne potrebščine, toaletni papir, ženski higienični pripomočki, gospodinjski pripomočki in tako dalje.⁴¹⁸ »Reportaže s terena slikajo srhljive podobe: police v trgovinah z živili so popolnoma prazne, tudi osnovna živila, kot je kruh, so količinsko omejena, goriva pa je tako malo, da je celotni javni potniški promet ukinjen.«⁴¹⁹ Ljudje so prikrajšani tudi za

⁴¹³ Human Rights Defender of the Republic of Artsakh, Report on the Violations of Individual and Collective Human Rights (Stepanakert, 2023), 12.

⁴¹⁴ Maria Titizian, »What It Means to Be Methodically Starved« (2023).

⁴¹⁵ Mark Dovich, »Azerbaijan again blocks Red Cross from Karabakh, citing ‘smuggling’« (2023).

⁴¹⁶ Liberty Radio Station, »Armenia warns Of Famine In Blockade-Hit Karabakh« (2023).

⁴¹⁷ Joshua Kucera, »With Tightening Of Blockade, Azerbaijan Presents Karabakh Armenians With A Choice: Surrender Or Starve« (2023).

⁴¹⁸ Human Rights Defender of the Republic of Artsakh, Report on the Violations of Individual and Collective Human Rights (Stepanakert, 2023), 8–9.

⁴¹⁹ Kucera, »With Tightening Of Blockade, Azerbaijan Presents Karabakh Armenians With A Choice: Surrender Or Starve« (2023).

pravico do zdravja. Kritično primanjkuje zdravil in medicinskih pripomočkov v zdravstvenih ustanovah in lekarnah. Že v prvih 100 dneh blokade je bilo najbolj kritično primanjkovanje antibiotikov, antipiretikov in zdravil za splošne kronične bolezni. Dodatno so obremenjeni ljudje s kroničnimi boleznimi,⁴²⁰ ki jim primanjkuje zdravil. Povečalo se je število nekaterih bolezni in zdravstvenih težav, na primer obolenja s koronarno srčno boleznijo so se povečala za 58 %, cerebralna paraliza za 36 %, povečali so se zapleti pri porodu in tako dalje.⁴²¹

Azerbajdžan je večkrat prekinil dobavo plina v Arcahu, v 210 dneh blokade je šlo za v celoti 143 dni popolne ali delne prekinitev dobave plina.⁴²² Še pred blokado koridorja Lačin, 8. marca 2022, je bil razstreljen plinovod v Arcahu, v katerega je nato azerbajdžanska stran vgradila ventil, s katerim lahko zdaj sami določajo in nadzirajo dobavo plina v Arcah.⁴²³ To je močno vplivalo na življenjski standard ljudi, saj je okoli 80 % prebivalcev Arcaha uporabnikov plina za gospodinjske namene in ogrevanje. Posledično je to otrokom onemogočalo dostop do izobraževanja, saj mnoge na plin ogrevane izobraževalne ustanove občasno niso delovale.⁴²⁴ Povzročeni so tudi redni in izredni izpadki elektrike; v 210 dnevih blokade je bilo prebivalstvo brez elektrike kar 181 dni.⁴²⁵ Prebivalci tako nimajo možnosti ogrevanja, tople vode, otežena jim je komunikacija, priprava hrane in podobno.

Poročil o posebnih ukrepih za preprečevanje rojstev med armenskimi prebivalci v Arcahu zaenkrat v medijih ni zaslediti. Poročano pa je, da se je zaradi pomanjkanja

⁴²⁰ V Arcahu npr. živi 4697 oseb s sladkorno boleznijo (Human Rights Defender of the Republic of Artsakh, Report on the Violations of Individual and Collective Human Rights (Stepanakert, 2023), 8).

⁴²¹ Human Rights Defender of the Republic of Artsakh, Report on the Violations of Individual and Collective Human Rights (Stepanakert, 2023), 8–9.

⁴²² Armenia News, »Artsakh Information Center: Natural gas stockpiled in Karabakh virtually used up« (2023).

⁴²³ Siranush Ghazanchyan, »Azerbaijan again cuts off gas supply to Artsakh« (2022).

⁴²⁴ Human Rights Defender of the Republic of Artsakh, Report on the Violations of Individual and Collective Human Rights (Stepanakert, 2023), 12 in 21.

⁴²⁵ Armenia News, »Artsakh Information Center: Natural gas stockpiled in Karabakh virtually used up« (2023).

hrane število spontanih splavov potrojilo. Ker nosečnice nimajo dostopa do ustrezne in uravnotežene prehrane, hkrati pa so pod stresom vojne, se med nosečnostjo pogosto soočajo s težavami, vključno s spontanimi splavi in mrtvorojenimi otroki. Blokada ima tako lahko trajne posledice za prihodnje generacije Armencev v Arcahu.⁴²⁶

Tudi o prisilni premestitvi armenskih otrok iz Arcaha v medijih in poročilih ni zaslediti. Vendar je blokada močno vplivala na družine in otroke, saj so bili mnogi otroci ločeni od svojih družin. Tisti, ki so bili v začetku blokade izven Arcaha, se niso mogli vrniti domov. Med takšnimi je bilo tudi 19 otrok, ki so se udeležili tečaja robotike v Armeniji. 12. decembra 2022, ko je prišlo do blokade, so bili skupaj z več kot 1000 prebivalci Arcaha ustavljeni in se niso mogli vrniti domov. Nekaj zamaskiranih Azerbajdžancev je vstopilo v njihovo vozilo in otroke snemalo, kar je vodilo v nemir, eden izmed otrok je celo omedel.

Kot smo že ugotovili, je težko oceniti, ali ima nekdo resničen namen uničiti neko skupnost. Vendar je azerbajdžanska vlada podala nekaj izjav, ki nakazujejo na takšne namene – takšne izjave niso nove; na primer 29. januarja 2015 je azerbajdžanski predsednik Ilham Alijev na družbenem omrežju X objavil: »Armenija niti ni kolonija, še položaj služabnice je predober zanjo.«⁴²⁸ 10. novembra 2020, po podpisu tristranske pogodbe, je Alijev izjavil tudi:

Postavili smo ga [armenskega premierja Pašinjan] na svoje mesto. Naučili smo ga [Pašinjan] lekcijo. Kot pse smo jih [Armence] pregnali z naše zemlje. Rekel sem, da jih [Armence] bomo pregnali, da jih bomo pregnali kot pse, in smo jih gnali, gnali smo jih kot pse. Ta dokument zdaj podpisuje iz strahu, saj [Pašinjan] ve, da bomo prišli v Aghdam, Kalbajar in Lachin. Nihče nas ne more ustaviti. Vsi vidijo našo moč; vsi poznajo našo železno

426 Alique Derderian, »Miscarriages in Artsakh Have Tripled in The Last Month Due to Inaccess to Food« (2023).

427 Susan Badalian, »Karabakh Children Intimidated By Azeri Protesters« (2023).

428 Ilham Alijev (2015).

*pest. Zato smo jih [Armence] pa pregnali in pri tem imamo popolnoma prav.*⁴²⁹

Potem ko je armenski premier Nikol Pašinjan izjavil, da je Armenija pripravljena prepozнатi azerbajdžanski teritorij, je Alijev v dogovor podal ultimat za Arcah:

*Azerbajdžanski predsednik Ilham Alijev je v odgovor na Pašinjanovo izjavo Armeniji in prebivalcem Arcaha postavil ultimat. Tako je rekel: »Armenija, ki je napovedala pripravljenost podpisati mirovni sporazum na podlagi deklaracije iz Alma Ate, naj zdaj tudi uradno izjavi, da je Karabah del Azerbajdžana. Armenci, ki živijo v regiji Karabah, se morajo odločiti, ali bodo sprejeli azerbajdžansko državljanstvo ali poiskali nov dom.*⁴³⁰

*Ljudje, ki živijo v Karabahu, živijo v Azerbajdžanu. Lahko se odločijo, da bodo tam živeli kot državljeni Azerbajdžana in kot pripadniki etnične manjšine, katerekoli druge etnične manjšine, ki bogati Azerbajdžan, ali pa naj odidejo. Izbira je njihova.*⁴³¹

*Imam še drugo sporočilo, ki sem ga že posredoval armenski vlad, in sicer da v tej posebni situaciji ne morejo izbirati med najboljšo in najbolj idealno možnostjo. Na voljo imajo zelo slabo in sprejemljivo možnost [...].*⁴³²

Vendar bi v primeru, da je Arcah prepoznan kot del azerbajdžanskega ozemlja, to pomenilo, da je prisotnost ruskih mirovnikov na območju nezakonita⁴³³, armenski prebivalci Arcaha pa bi bili odvisni od usmiljenosti diktatorskega in armenofobnega Azerbajdžana.

429 Ilham Aliyev, »Ilham Aliyev addressed the nation« (2020).

430 301, »Armenian PM Ready to Recognize Azerbaijan's Territory, Azerbaijani President Issues Artsakh Ultimatum« (2023).

431 JAMnews, »Ilham Aliyev: 'They need to make a choice between very bad and acceptable'« (2023).

432 Prav tam.

433 301, »Armenian PM Ready to Recognize Azerbaijan's Territory, Azerbaijani President Issues Artsakh Ultimatum« (2023).

Problematičen je tudi Park vojnih trofej, ki ga je aprila 2021 uradno odpril Alijev v Baku (Azerbajdžan). Muzej je namenjen spominu na azerbajdžansko zmago v 44-dnevni vojni leta 2020, v kateri je bilo ubitih več kot 5000 ljudi in še več razseljenih. Na vhodu v muzej je napis »Karabakh je naš«, v njem pa so razstavljeni orožje, oklepi in vozila, ki so jih zasegli armenskim silam, postavljene so voščene lutke, oblečene v armenske uniforme.⁴³⁴ Med drugim so lutke armenskih vojakov postavljene v položaje, ki predstavljajo trenutke umiranja, obiskovalci pa lahko ob njih pozirajo. Nekatere lutke prikazujejo armenske vojne ujetnike, priklenjene v zaporniški celici. S takšno razstavo se zdi, da Alijev javno ponižuje Armence, hkrati pa povzroča dodatno trpljenje sorojencem armenskih žrtev v vojni. Zdi se, da je takšno poniževanje, namenjeno javnosti, le nadaljevanje. Azerbajdžanski vojaki so namreč na družbenih omrežjih javno objavljali in širili posnetke fizičnega in psihičnega mučenja, ki so ga izvajali nad armenskimi vojnimi ujetniki in zaporniki.⁴³⁵

Za Azerbajdžan sovraštvo do Armenije in Armencev ni nekaj novega. V Arcahu že izvajajo elemente fizičnega genocida, hkrati pa tudi vlada daje jasno vedeti, da morajo prebivalci priznati vladavino Azerbajdžana ali oditi. Azerbajdžan uči sovraštvo do Armencev že otroke v šolah in vrtcih. Po družbenih omrežjih je leta 2018 zaokrožil posnetek predšolskih otrok, ki pravijo, da so Armenci njihovi sovražniki. Za primerjavo: urad varuha človekovih pravic je v Arcahu takrat anketiral armenske otroke, ki so povedali, da so njihovi sovražniki Batman ali zmaji in podobno, ter niso kazali enakega sovraštva do Azerbajdžancev.⁴³⁶

Azerbajdžanski izobraževalni sistem je poln armenofobije, ki jo v otroke utrjujejo že od malih nog, tudi preko pravljic:

V Zgodbi o Ilhamu tako nastopa prijazen in delaven kovač po imenu Ilham, ki ga brez razloga ubijejo izdajalski Armenci. Izdajalski značaj se pripisuje Armencem in Rusom. Glavni junak Slabega soseda je Rovshan, Armenec Vardan pa antagonist, prikazan z najslabšimi človeškimi

434 BBC, »In pictures: Azerbaijan's controversial war park« (2021).

435 Lilian Avedian, »Azerbaijan opens Military Trophies Park memorializing its war crimes« (2021).

436 Asbarez Staff, »How Azerbaijani Children Are Taught to HATE Armenians« (2018).

*lastnostmi, vključno z ljubosumjem, zaradi česar ubogega Rovshana tudi vrže v vodnjak. Nedolžna ženska pripoveduje o armenskem dekletu po imenu Siranush, prevarantki, poslani iz Armenije, ki izkorišča Shahovo zaupljivost.*⁴³⁷

Podoba Armencev kot nevarnih »drugih« je tudi del šolskih učbenikov. Primer pesmi, ki se jo otroci učijo pri literaturi v 2. razredu:

<i>Ermənilər qoymayıb</i>	<i>The Armenians did not allow</i>
<i>Laçına, Kelbecere,</i>	<i>Father Christmas and Snow Maiden</i>
<i>Şaxta babayla Qar qız</i>	<i>To come to Lachin, Kalbajar</i>
<i>Gəlib çıxıb şəhərə ...</i>	<i>[...]</i>
<i>[...]</i>	<i>My dream: may Father Christmas</i>
<i>Arzumdur: Şaxta baba</i>	<i>Cover all the mountains with snow</i>
<i>Qar yağdırın hər dağa,</i>	<i>And host us in Garabag next year</i>
<i>Bizi qonaq çağırınsın</i>	<i>May the black clouds and grey winds</i>
<i>Gələn il Qarabağa!</i>	<i>Be dispelled above our head</i>
<i>[...]</i> ⁴³⁸	<i>[...]</i> ⁴³⁹

V priročniku za učitelje piše, da je potrebna razлага, da v tej pesmi »black clouds« in »grey winds« pomenita Armence, ki so okupirali azerbajdžansko zemljo in

⁴³⁷ Lusine Garakhanyan, »Anti-Armenian Propaganda in Azerbaijan's Educational System« (2023).

⁴³⁸ Rafiq İsmayılov in drugi, Azərbaycan dili 2: Ümumtəhsil məktəblərinin 2-ci sinfi üçün »Azərbaycan dili (tədris dili kimi)« fənni üzrə dərslik (Baku, 2016), 110.

⁴³⁹ Azerichild.education, »Azerbaijani language 2 grade«.

ogrožajo Azerbajdžance:⁴⁴⁰ »Besede črni oblak, sivi veter, uporabljene v pesmi, pomenijo, da so Armenci napadli naše dežele in nas spravili v veliko nevarnost.«⁴⁴¹

Učitelji imajo možnost, da pri pouku po lastni presoji uporabljo pesmi Ruslana Novruza, ki še bolj jasno uči sovraštvo do Armencev. Ena izmed njegovih pesmi z naslovom Armenci pravi:

If he sleeps in the cradle

Don't hold the knife too long

Find a sharper one and slit his neck.

*He is a dirty Armenian.*⁴⁴²

Literatura ni edini primer, kjer se uči sovraštva do Armencev – armenofobija je prisotna tudi pri drugih predmetih, na primer zgodovini in geografiji, kjer gre za spreminjanje zgodovine s trditvami, da je ne samo Arcah, temveč celotna Armenija v resnici okupirano ozemlje Azerbajdžana, iz katerega so Armenci izgnali Azerbajdžance. Poleg tega jutranji pozdrav v javnih šolah vključuje sovraštvo do Armencev, saj je del pozdrava »Karabakh je Azerbajdžan« in »Armenci so sovražniki«.⁴⁴³

Azerbajdžan je klasičen primer politike, ki ustvari podobo nevarnega »drugega«, zunanjega sovražnika, s čimer si pridobi politično moč kot »zaščitnik« ljudi, ki zatira gibanja, usmerjena proti eliti. Alijev tako opominja državljanе, da bi jih brez njega kot voditelja in zaščitnika azerbajdžanskega prebivalstva Armenci lahko pobili – le z njegovo pomočjo jih lahko premagajo. Vsiljeno armenofobijo s strani azerbajdžanske vlade lahko potrdimo že s tem, da vlada sama javno kaže in izjavlja sovraštvo do Armencev:

440 »Şeirdə işlənən ‘qara bulud’, ‘boz külək’ ifadələri ermənilərin torpaqlarımızı işgal etməsini bildirərək ‘üstümüzü böyük təhlükə alması’ mənasında işlənib.«

441 Gülsen Orucova in drugi, Azərbaycan dili 2: Müəllim üçün metodik vəsait (Baku, 2014), 130.

442 Garakhanyan, »Anti-Armenian Propaganda in Azerbaijan's Educational System«.

443 Prav tam.

Ponovno opozarjam fašistično vodstvo Armenije – preostalo ozemlje zapustite po lastni volji. Tako ali tako vas bomo nagnali. Za njimi [Armenci] na tem ozemlju ne bo ostala niti sled. Do zadnjega jih bomo [Armence] pregnali z naše zemlje. Naj odiidejo [Armenci] po lastni volji! [...] Zapustite našo zemljo in bomo prenchali! Izginite z našega ozemlja! Vse to sem že povedal in ničesar ne prekrivam. To vedo prebivalci Azerbajdžana in to govorí tudi mednarodna skupnost. Dan za dnem ponavljam – zapustite ozemlje in se zavežite, da boste odšli jutri, pa bomo prenchali. Ne potrebujemo prelivanja krvi. Potrebujemo ozemlje. Storili bomo vse, da dobimo to ozemlje. Vsi se morajo tega zavedati. Dogodki preteklih nekaj dni to potrjujejo.⁴⁴⁴

V istem govoru je Armence označil kot šakale in divje pleme:

Trideset let je bil v rokah jastrebov, rokah plenilcev, v rokah škalov. Vse zgradbe so porušene, naši verski objekti so zravnani z zemljoi, vse je izropano, strehe hiš, okna, posest – vse. Bilo je, kot da bi mesto zavzelo divje pleme.⁴⁴⁵

V nedavnem intervjuju, 18. aprila 2023, je Alijev ponovno podal izjave, ki jasno kažejo na namen etničnega čiščenja v Arcahu. Prikazovanje Armenije kot glavnega sovražnika Azerbajdžana in Turčije pa hkrati kaže na vnaprej načrtovano agresijo:

Sovražnika smo zdrobili in dosegli veličastno zmago v drugi karabaški vojni. Vendar pa se v Armeniji spet krepijo maščevalne sile, zato moramo biti pripravljeni na vsako situacijo in ustvariti vojsko, ki bi bila zgled v svetovnem merilu in bi bila ena najmočnejših vojsk. Azerbajdžanske oborožene sile so že zdaj močne.

[...]

Z Mehriban Alijevo sva čestitala našima dvema zlatima dekletoma, Cansu in Gamze. Najprej sta si to veliko zmago priborili v Armeniji, v sovražni

⁴⁴⁴ Ilham Aliyev, »Ilham Aliyev addressed the nation« (2020).

⁴⁴⁵ Prav tam.

*državi, v državi, ki je glavni nasprotnik Azerbajdžana in Turčije, zaradi česar je tam plapolala turška zastava.*⁴⁴⁶

Poleg tega je ena izmed azerbajdžanskih državnih televizij predvajala oddajo, ki odkrito napoveduje napad na Armenijo. Voditeljica oddaje namreč napoveduje:

*Priča bomo propadu Armenije. V bližnji prihodnosti bomo priča realizaciji Zangezurskega koridorja, saj so poleg politike tukaj aktualne tudi besede predsednika Aljeva: »Če nočejo, ga bomo odprli s silo.*⁴⁴⁷

Jasno je, da sovraštvo do Armencev za Azerbajdžan ni nekaj novega in je del državne politike – tako v besedah kot dejanjih. Azerbajdžanski predsednik je večkrat jasno povedal, naj Armenci odidejo sami ali pa jih bodo pregnali z azerbajdžanskega ozemlja oz. Arcaha. Takšen odnos do naroda in jasno izražanje sovraštva skozi javne govore, ki govorijo o izbrisu Armencev iz tega ozemlja, več kot očitno kaže na željo in namen po uničenju etnične skupnosti Armencev na tem območju.

4 Zaključek

V članku sem ponazorila le nekaj primerov dogodkov in izjav, ki so se zgodili v konfliktu med Armenijo, Arcahom in Azerbajdžanom. Vidimo lahko, da se dejanja Azerbajdžana skladajo z uradno definicijo genocida. Azerbajdžan načrtno izvaja ukrepe, ki bi delno ali v celoti uničili armensko etnično skupnost, na primer z napadi na civiliste, preprečevanjem humanitarne pomoči ter izklapljanjem plina in električne energije. Kot vidimo, so prebivalci Arcaha ujeti v regiji, v kateri jim kritično primanjkuje hrane, zdravil, zdravniških pripomočkov, higieniskih potrebščin, tople vode in tako naprej. Ujeti so v situaciji, v kateri ne morejo imeti dostojnega življenja. Posledično so kršene človekove pravice – tako individualne kot kolektivne. Kršene so tudi otrokove pravice, pravice žensk, pravice oseb s posebnimi potrebami in pravice starejših. Gre za sto dvajset tisoč prebivalcev Arcaha, med katerimi je trideset tisoč otrok in devet tisoč oseb s posebnimi potrebami. Ampak najpomembnejše

⁴⁴⁶ Ilham Aliyev, »Ilham Aliyev was interviewed by Azerbaijan Television in city of Salyan« (2023).

⁴⁴⁷ Infoteka24, »Если не захотят, откроем силой»: азербайджанский гостелеканал озвучивает угрозы в адрес Армении« (2023).

tukaj je, da gre za ljudi. Mnogi so prisiljeni v nehumane okoliščine, ki jim povzročajo strah in travme.

Ko sem letos junija pomagala pri organizaciji shoda za Arcah v Sofiji (Bolgarija), sem spoznala tudi nekaj piscev in novinarjev, ki so mi povedali, da je Azerbajdžan mnogim medijem plačal, da o tej situaciji ne pišejo. Na shodu tako nismo uspeli dobiti nobene konkretne medijske pokritosti, saj so nas zavrnili. To je eden izmed razlogov, zakaj ta humanitarna kriza nima primerne pozornosti. Še eden izmed razlogov je na primer dejstvo, da je Evropska unija naredila dogovor z Azerbajdžanom za dobavo plina in fosilnih goriv, po tem ko je enak dogovor prekinila z Rusijo po napadu na Ukrajine.

Azerbajdžan izvaja ukrepe, kot so blokada, preprečevanje uvoza hrane, preprečevanje uvoza zdravil in prevoza kritičnih bolnikov, izklapljanje plina, električne in interneta ter fizično napadanje vojakov in civilistov. Azerbajdžanska vlada hkrati jasno kaže svoje sovraštvo do Armencev, jih predstavlja kot državne sovražnike ter jih zmerja in ponižuje. Vse skupaj je načrtno vstavljen v različne sisteme države – vključno s šolskim sistemom – da se ohrani status Armencev kot nevarnih drugih. Na ta način Alijev ohranja svojo moč.

Lemkin Institute je večkrat objavil rdeči alarm za genocid v Arcahu; zadnji je bil objavljen 22. junija 2023, šest mesecev po vzpostavitvi blokade:

Inštitut Lemkin bi rad mednarodne akterje ponovno opomnil na svojo prejšnjo izjavo o nevarnosti, ki izhaja iz njihovega pristopa k morebitnemu mirovnemu procesu. Mednarodna skupnost bi morala namesto pritiskanja na Armenijo, da sklene dogovor za vsako ceno, raje zahtevati od Azerbajdžana, da spoštuje ter zagotovi politične, gospodarske, kulturne in človekove pravice Armencev v Arcahu kot predpogoj za kakršenkoli mirovni sporazum. [...] Ljudje so že preveč pretrpeli zaradi nespoštovanja načel, ki jih je večina držav sveta postavila kot temeljne vrednote za zagotavljanje miru in varnosti. Ne dovolimo, da se to ponovi; svet ima priložnost ustaviti morebiten nov genocid nad Armenci in spoštovati njihovo dolgo pričakovano pravico do samostojne in neodvisne države, ki jim omogoča razvoj in preživetje brez zatiranja in pregnjanja.⁴⁴⁸

⁴⁴⁸ Lemkin Institute, »Red Flag Alert for Genocide: Azerbaijan Update #8« (2023).

Zaključimo lahko s tem, da gre za genocid – v pravnem smislu, torej glede na Konvencijo za preprečevanje in kaznovanje zločina genocida. Azerbajdžan sledi Turčiji in poskuša dokončati genocid, ki ga je Turčija začela leta 1915. Turčija je namreč velika zaveznica Azerbajdžana in ga podpira z orožjem in droni.⁴⁴⁹

Kot vidimo, so posledice sovraštva lahko hude in v skrajnosti privedejo do genocida. Takšno sovraštvo ustvarja agresivnost, nacionalizem, rasizem – najprej v otroku, ki nato odraste in svoje sovraštvo širi naprej ter morda sodeluje pri agresiji na druge načine, ne le s sovražnim govorom. Azerbajdžan je popoln primer tega, kako sovraštvo v skrajnosti dehumanizira človeka. Takšnemu sovraštvu ne smemo dovoliti, da se širi. Moramo se boriti za človekove pravice – v tem primeru za človekove pravice v Arcahu.

⁴⁴⁹ VOA, »Turkish And Israeli Drones Having Big Impact On Nagorno-Karbakh Conflict« (2020).

5 Literatura

Ali Mozaffari in James Barry, »Heritage and territorial disputes in the Armenia–Azerbaijan conflict: a comparative analysis of the carpet museums of Baku and Shusha«, *International Journal of Heritage Studies* 28, št. 3, 318–340.

Congressional Research Service, *Azerbaijan and Armenia: The Nagorno-Karabakh Conflict* (2021).

Daniel Rothenberg, *Genocide*, Encyclopedia of Genocide and Crimes Against humanity Volume 1, ur. Dinah L. Shelton, 395–397.

Dennis R. Papazian, *Armenians in Russia and the USSR*, Encyclopedia of Genocide and Crimes Against humanity Volume 1, ur. Dinah L. Shelton, 76–81.

Gülşən Orucova in drugi, *Azərbaycan dili 2: Müəllim üçün metodik vəsait* (Baku, 2014).

Jonathan Ray McCollum, *Music, ritual, and diasporic identity: A case study of the armenian apostolic church* (College Park, 2004).

Kelly Williams in drugi, »The blockade of Artsakh causing long-term food, nutrition shortage and starvation: How functional food education can help resolve health related conditions«, *Functional Foods in Health and Disease* 13, št. 3 (2023), 97–116.

Lyndel V. Prott, *Ethnocide*, Encyclopedia of Genocide and Crimes Against humanity Volume 1, ur. Dinah L. Shelton (Farmington Hills, 2005), 309–314.

Rafiq İsmayılov in drugi, *Azərbaycan dili 2: Ümumtəhsil məktəblərinin 2-ci sinfi üçün »Azərbaycan dili (tədris dili kimi)« fənni üzrə dərslik* (Baku, 2016).

Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress* (Washington, 1994).

Robert Thomson, *Introduction*, History of Vardan and the Armenian War (Massachusetts, 1982).

United Nations, *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, (Paris, 1948).

Vahakn N. Dadrian, *Armenians in Ottoman Turkey and the Armenian Genocide*, Encyclopedia of Genocide and Crimes Against humanity Volume 1, ur. Dinah L. Shelton (Farmington Hills, 2005), 67–76.

6 Internetni viri

301, »Armenian PM Ready to Recognize Azerbaijan's Territory, Azerbaijani President Issues Artsakh Ultimatum« (2023), <https://www.301.am/artsakh-ultimatum/>, 4. 7. 2023.

Alberto M. Fernandez, »Artsakh: Obsessions and Distractions in the Wake of the War in Ukraine« (2023), <https://providencemag.com/2023/03/artsakh-obsessions-and-distractions-in-the-wake-of-the-ukraine-war/>, 6. 7. 2023

Alique Derderian, »Miscarriages in Artsakh Have Tripled in The Last Month Due to Inaccess to Food« (2023), <https://www.miaseeninc.com/post/miscarriages-in-artsakh-have-triples-in-the-last-month-due-to-inaccess-to-food>, 24. 7. 2023.

Armenia News, »Artsakh Information Center: Natural gas stockpiled in Karabakh virtually used up« (2023), <https://news.am/eng/news/769592.html>, 23. 7. 2023.

Artak Khulian in Susan Badalian, »Two Armenian Soldiers Captured By Azerbaijan« (2023), <https://www.azatutyun.am/a/32432864.html>, 14. 7. 2023.

Artsakh Press, »Artsakh sother's search for food results in death of two children« (2023), <https://www.artsakhpress.am/eng/news/184093/artsakh-mother%2525E2%252580%252599s-search-for-food-results-in-death-of-two-children.html>, 15. 7. 2023.

Azbarez Staff, »How Azerbaijani Children Are Taught to HATE Armenians« (2018), <https://azbarez.com/how-azerbaijani-children-are-taught-to-hate-armenians/>, 7. 7. 2023.

Azbarez Staff, »Rights Advocates Say Baku Has Stationed 6,000 Troops Along Border; Detail Azerbaijani Brutality Against POWs« (2023),

<https://asbarez.com/rights-advocates-say-baku-has-stationed-6000-troops-along-border-detail-azerbaijani-brutality-against-pows/>, 9. 7. 2023.

Asbarez Staff, »Three Artsakh Police Officers Killed after Azerbaijani Ambush« (2023), <https://asbarez.com/three-artsakh-police-officers-killed-after-azerbaijani-ambush/>, 14. 7. 2023.

Azerichild.education, »Azerbaijani language 2 grade«, <https://azerichild.education/en/class-2-azerbaycani-dili.html>, 8. 7. 2023.

BBC, »In pictures: Azerbaijan's controversial war park« (2021), <https://www.bbc.com/news/world-europe-56885719>, 5. 7. 2023.

Human Rights Watch, »Azerbaijan: Armenian POWs Abused in Custody« (2021), <https://www.hrw.org/news/2021/03/19/azerbaijan-armenian-pows-abused-custody>, 13. 7. 2023.

Human Rights Watch, »Azerbaijan: Armenian Prisoners of War Badly Mistreated« (2020), <https://www.hrw.org/news/2020/12/02/azerbaijan-armenian-prisoners-war-badly-mistreated>, 13. 7. 2023.

Ilham Aliyev (2015), <https://twitter.com/presidentaz/status/560718307515318272?s=46&t=bqMR4R6dx68KiMF57YDeJA>, 4. 7. 2023.

Ilham Aliyev, »Ilham Aliyev addressed the nation« (2020), <https://president.az/en/articles/view/43334>, 28. 7. 2023.

Ilham Aliyev, »Ilham Aliyev addressed the nation« (2020), <https://president.az/en/articles/view/45924>, 4. 7. 2023.

Ilham Aliyev, »Ilham Aliyev was interviewed by Azerbaijan Television in city of Salyan« (2023), <https://president.az/en/articles/view/59451>, 28. 7. 2023.

Infoteka24, »Если не захотят, откроем силой«: азербайджанский гостелеканал озвучивает угрозы в адрес Армении» (2023), <https://t.me/infoteka24/26430>, 29. 7. 2023.

JAMnews, »Ilham Aliyev: ‘They need to make a choice between very bad and acceptable’« (2023), <https://jam-news.net/ilham-aliyev-they-need-to-make-a-choice-between-very-bad-and-acceptable/>, 2. 8. 2023.

Joshua Kucera, »With Tightening Of Blockade, Azerbaijan Presents Karabakh Armenians With A Choice: Surrender Or Starve« (2023), <https://www.rferl.org/a/azerbaijan-nagorno-karabakh-armenia-blockade-humanitarian-situation/32527892.html>, 1. 8. 2023.

Lemkin Institute, »Red Flag Alert for Genocide: Azerbaijan Update #8« (2023), <https://www.lemkininstitute.com/armeniaproject/red-flag-alerts-for-genocide>, 28. 7. 2023.

Liberty Radio Station, »Armenia warns Of Famine In Blockade-Hit Karabakh« (2023), <https://www.azatutyun.am/a/32512262.html>, 23. 7. 2023.

Lilian Avedian, »Azerbaijan opens Military Trophies Park memorializing its war crimes« (2021), <https://armenianweekly.com/2021/04/14/azerbaijan-opens-military-trophies-park-memorializing-its-war-crimes/>, 5. 7. 2023.

Lilian Avedian, »Four Armenian soldiers killed in Azerbaijani attack« (2023), <https://armenianweekly.com/2023/04/12/four-armenian-soldiers-killed-in-azerbijani-attack/>, 14. 7. 2023.

Lilian Avedian, »Observers warn of imminent fighting in Artsakh« (2023), <https://armenianweekly.com/2023/03/22/observers-warn-of-imminent-fighting-in-artsakh/>, 14. 7. 2023.

Lusine Garakhanyan, »Anti-Armenian Propaganda in Azerbaijan’s Educational System« (2023), <https://armenianweekly.com/2023/04/18/anti-armenian-propaganda-in-azerbijans-educational-system/>, 7. 7. 2023.

Maria Titizian, »What It Means to Be Methodically Starved« (2023), <https://evnreport.com/opinion/what-it-means-to-be-methodically-starved/>, 23. 7. 2023.

Mark Dovich, »Azerbaijan again blocks Red Cross from Karabakh, citing ‘smuggling’« (2023), <https://www.civilnet.am/en/news/744073/azerbaijan-again-blocks-red-cross-from-karabakh-citing-smuggling/>, 23. 7. 2023.

Mira Nalbandian, »Azerbaijan Won’t Stop at Artsakh« (2023), <https://harvardpolitics.com/azerbaijan-wont-stop/>, 6. 7. 2023.

Siranush Ghazanchyan, »Azerbaijan again cuts off gas supply to Artsakh« (2022), <https://en.armradio.am/2022/03/21/gas-supply-cut-in-artsakh-once-again-cut-in-artsakh/>, 23. 7. 2023.

Susan Badalian, »Karabakh Children Intimidated By Azeri Protesters« (2023), <https://www.azatutyun.am/amp/32229216.html>, 24. 7. 2023.

United Nations, Genocide,
<https://www.un.org/en/genocideprevention/genocide.shtml>, 28. 6. 2023.

Uzay Bulut, »Azerbaijan & Turkey’s Ominous Assault Against armenians« (2022), <https://providencemag.com/2022/12/azerbaijan-turkeys-ominous-assault-against-armenians/>, 9. 7. 2023.

Uzay Bulut, »Azerbaijan’s Illegal Blockade Causes 30,000 Children Mental Anguish, Starvation, Trauma« (2023), <https://providencemag.com/2023/07/azerbijans-illegal-blockade-causes-30000-armenian-children-mental-anguish-starvation-trauma/>, 17. 7. 2023.

Uzay Bulut, »Sieged and Starved: 120,000 Armenians« (2023), <https://providencemag.com/2023/05/sieged-and-starved-120000-armenians/>, 15. 7. 2023.

Uzay Bulut, »Thousands of Armenian Mothers Mourn Children Killed by Azerbaijan« (2023), <https://providencemag.com/2023/06/thousands-of-armenian-mothers-mourn-children-killed-by-azerbaijan/>, 9. 7. 2023.

VOA, »Turkish And Israeli Drones Having Big Impact On Nagorno-Karbakh Conflict« (2020), <https://www.rferl.org/a/turkish-and-israeli-drones-big-impact-on-nagorno-karabakh-conflict/30896243.html>, 30. 8. 2023.

PAST AND PRIDE: Portugal's case of perpetuating colonial narratives through urban symbols

Hana Barši Palmić

In 2021, the Monument of the Discoverers in Lisbon was vandalised with graffiti that suggested anticolonial and anti-imperial notions. The Monument, built in 1939 when Portugal was still under the dictatorship of Salazar, pays tribute to the conquerors who paved the way for the emergence of the Portuguese Empire, from the early days of the monarchy to the sailors heading towards the New World, Africa, and India.⁴⁵⁰

The Monument is visited yearly by millions of tourists. It serves as one of the key points in tourist paths to exploring Portugal and as a defining structure in the construction of the nation's self-image. With Henry, The Navigator at the tip of the caravel (the Portuguese invention of a high-speed ship), the Monument represents the heroic manoeuvres of the Portuguese discoverers and their conquests, glorifying the so-called Age of Discoveries at the start of colonialistic era in the 15th century.

Photo 1: graffiti on Monument of Discoveries

The Monument has been the target of criticism in the past, at the time of its construction. However, today, it is more often criticized due to the image it represents, neglecting the real negative impacts of Portuguese colonialism on African, Asian, and South American peoples as well as their cultures – the consequences of which are vivid

⁴⁵⁰Archyde.

to this day.

The graffiti that read: »Sailing blindly for money, mankind is drowning in a scarlet sea«⁴⁵¹ is a direct comment on the Monument, which serves as a part of the nation's collective memory but also as cultural heritage of today's Republic, which used to be deemed a great empire.

Portuguese colonial history, being the longest-lasting European Empire, has defined their contemporary relationship with nationality and the conception of their past, which remains a glorification of historical greatness and a stepping-stone of national identity. Through urban symbols, the Portuguese people's psyche remains on the spectrum of the oppressor as a great conqueror, whilst ignoring the grim reality of what was imperial practice.

The construction of a self-image relying on past 'glory' is how the national identity of Portugal is still perpetuated, with efforts, albeit slim, to acknowledge their past reality as one of cruelty, rather than civilizational efforts.

In cities, from tiles to monuments, all magnify this identity and neglect the relationship socially built between the Portuguese population and migrant population, which, under the psychological effect of urban symbology, remains one of superior versus inferior. Even with the public admission of guilt by institutions, there is a public rhetoric that is overshadowed, the one observed by the real social practices of the population.

The Portuguese case, due to the long history of facing such imperatives, has been renewed and improved several times, rather than an active effort of recognition, which shows that the national identity in question is one of the social polemics forming the current Portuguese population.

Thus, this presentation will seek to explore Portugal as a case example in which several broad aspects relating to its past, culture, and identity, as well as contemporary practices and the urban space, contribute to a lack of development

451 Ibid.

in the sphere of acknowledgement and recognition, and also of integration and shaping social relations.

In this article, I am focusing on the representation of the colonial heritage in Portugal today and how it is interpreted. I will focus on secondary literature, public discussions, and public space, with urban symbols and monuments constructed around the nation's collective memory. I firstly present the works on social, or better said collective memory and cultural heritage mostly based on the authors Pierre Nora, Maurice Halbwachs and Aleida Assman. In the second part of the article, I introduce a few Portuguese monuments representing portuguese heritage and displaying symbols of colonialism. In addition to that, I take a critical position of those monuments, based on structure of representation and the discourse around it. The objective of this research is to analyze how and through which monuments and urban symbols Portugal carries on its colonial narratives.

1 “We are witnessing a worldwide upsurge in memory”⁴⁵²

As Pierre Nora states, in the second half of the 20th century, we are witnesses to every country's or social group's endeavour of reaching for its history and tradition by demonstrating, justifying, or presenting it in the modern day. In this endeavour, we can notice the »profound change in the relationship it [country or social group] traditionally enjoyed with the past.«⁴⁵³

How we understand our history and past as well as how we approach it by today's norms and ideas has taken a new wave. First off, Nora mentioned the criticism of the 'official' version of history, especially the parts of history including some forms of oppression or violence.

We can notice that international politics, cultural heritage institutions, and even the local population demand opening a new discussion on the past of the repressed and rewriting the history. There is a 'renewed sensitivity' when we handle the archives and museum's public discussions.

452 Nora. Reasons for the current upsurge in memory.

453 Nora. Reasons for the current upsurge in memory.

»However they are combined, these trends together make up a kind of tidal wave of memorial concerns that has broken all over the world, establishing close ties between respect for the past – whether real or imaginary – and the sense of belonging, collective consciousness, and individual self-awareness, memory, and identity.«⁴⁵⁴

Before we understand monuments or their meaning and representation, we must delve briefly into a discussion on memory, collective and public one. Collective memory, as explained by Halbwachs in his monumental work ‘On Collective Memory’⁴⁵⁵, is a direct reconstruction of the past, shaped by societies and communities. Memory is not an isolated system but is a product of intersections within social contexts and is influenced by the passages of time.⁴⁵⁶

Memory takes forms in the shapes of discourse, values, norms, culture; in this context, I am focussing on the collective memory formed in the objects, for instance, monuments of public and urban space. The monuments exist as hybrids between past political propaganda, its expressed ideas, and today’s society, which continues to form a life in the public space. The frames of thought of the past are transparently brought into the modern day and are taking their old form as remains of the historical moment. Although those monuments do not exist in our world as archaeological sites, representing the old world. Stories of their past are influencing contemporary social groups and communities.

Yet, as individuals strive to adjust, they confront the resistance embedded in various entities—be it rituals, mechanical or material formulas, or enduring commemorations etched into the stones of churches and monuments. These physical remnants, where beliefs and testimony once manifested as tangible and enduring entities, pose a challenge to the process of adaptation.⁴⁵⁷ Notably, these objects, in their current state, represent a dual adaptation: first, of inherited beliefs from the past to the present convictions, and simultaneously, of the latter to the

⁴⁵⁴ Ibid.

⁴⁵⁵ Halbwachs. On Collective Memory.

⁴⁵⁶ Ibid.

⁴⁵⁷ Halbwachs. On Collective memory: 324.

tangible remnants of antiquated beliefs. In this intricate interplay, the passage of time reveals its influence.⁴⁵⁸

Scholars tend to disagree in the discussion of memory in the present. Aleida Assman⁴⁵⁹ gives a thorough explanation of these different approaches. »We have witnessed that far from automatically fading and ceding to historical scholarship, memory has been sharpened and reshaped in historically new ways.«⁴⁶⁰ Contrary to the opinion of Koselleck⁴⁶¹, who argues that the fading memory of the past is becoming less colourful and soon to be observed only through archives and memorials, Assman observes the phenomenon of reconstructing and facing new forms of memory, which are opening the access to the past. She calls it ‘living memory’⁴⁶², which is underpinned by material carriers, objects in public space, such as monuments, statues, museums, archives, and memorials. To that I would like to add urban symbolism, which can be often overlooked. Something as simple as architecture or details of one are recollections of the history.

»While individual recollections spontaneously fade and die with their former owners, new forms of memory are reconstructed within a transgenerational framework, and on an institutional level, within a deliberate policy of remembering or forgetting.«⁴⁶³

Cultural memory lacks inherent self-organization and self-regulation, relying instead on individual decisions, institutional influence, and media channels. The intricate process of shifting individual experiences into artificial cultural memory, extending from short-term to long-term memory, presents significant challenges.⁴⁶⁴ Assman continues, that this transformation involves balancing temporal extension with the persistent risks of distortion, reduction, and manipulation. To counter

458 Ibid.

459 Assman, A. Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives.

460 Assman, A. Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives: 6-7.

461 Koselleck. Epilogue to Charlotte Beradt.

462 Assman, A. Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives: 4.

463 Ibid: 7.

464 Ibid.

these potential pitfalls, continuous public criticism, reflection, and discussion are essential.⁴⁶⁵

2 Portugal's glory and its counter-narratives

Portugal had extensive colonial settlements for over five centuries, from the 15th to the 20th century. Between the 30s and all the way up to 1974, Portugal was ruled by a fascist dictator named Salazar, under a regime called '*Estado Novo*',⁴⁶⁶ and after the liberation in 1974, Portugal shifted into a democratic Republic. However, Portugal's self-image as an imperial nation was not altered by the fall of the empire or the processes of democratisation or decolonisation. The empire remains a significant symbolic touchstone around which the national narrative has been and continues to be based. As Peralta⁴⁶⁷ states: »Such collective representation of Portugal as an imperial maritime nation was ideologically fostered for centuries, slowly nurturing the representation of the Portuguese as peaceful, non-racist, gentler colonialists, and of their culture as a universal, hybrid, somehow Creole, enriched by centuries of colonial contact.«

In the past, Portugal has experienced a backlash for being ignorant and insufficient in historical and political correctness when approaching and discussing the colonial history and its cultural heritage, which still affects the social structure of the Portuguese population.^{468 469}

In 2020, the secretary of state for equality said: »Our historical narrative is like a very serious wound that has not been properly treated. And to heal it, we have to talk about what happened.«⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ Ibid: 7-8.

⁴⁶⁶ Translation: New State.

⁴⁶⁷ Peralta. Fictions of a Creole Nationa: (Re)Presenting Portugal's imperial past: 193.

⁴⁶⁸ Mourao. Whitewash: Nationhood, Empire, and the Formation of Portuguese Racial Identity.

⁴⁶⁹ Henriksen. Portugal in Africa: A Noneconomic Interpretation.

⁴⁷⁰ Lanca. De/Re-memorization of Portuguese Colonialism and Dictatorship: Re-reading the Colonial and the Salazar Era and Its Ramifications Today.

But is there a possibility of rewriting history written by the winners? Social groups representing the ethnicities of colonised regions in today's Portugal are part of the social fight for recognition of their own part in history: "We are not trying to rewrite history. We are saying the history we tell today is not enough," Ba said at a protest on Sunday. "We want a history that represents all Portuguese."⁴⁷¹

3 “Not a small country”: Between illusion and reality

Portugal was Europe's first and last empire, from 1415 to 1974⁴⁷². It was on the forefront of the conquest of the New World, as well as Africa, and in the establishment of new intercontinental trade routes. Their kingdom grew and was enriched with ports being filled with new raw material from the discovered world, spices, and enslaved people for free labour.

Portuguese vessels carried close to five million enslaved Africans across the Atlantic in five centuries, more than any other country. Until now, Portugal has rarely commented on its past actions, and all the crimes of the colonialism era are embellished, ignored, or attributed to some other European empire and not to the heroic Portuguese conquerors.^{473 474} The Era (or Age) of Discoveries is based on a core memory when constructing a nation's collective memory and serves as a source of pride in defining the Portuguese nation.

As the Western modern world merged into the era of postmodernism and nation-states, we thought that we left at least a larger size of imperialism behind us. On the contrary, debates around colonialism and imperialism have awakened European public debates about history and cultural heritage. As we dive into that discussion

⁴⁷¹ Reuters. Confront your colonial past, Council of Europe tells Portugal.

⁴⁷² On 25th of April 1974 a revolution against the New State started. The formal government was formed in 1976.

In the year 1999 the last Portuguese colony Macau transferred their sovereignty to China, which marks the end of Portuguese Empire.

⁴⁷³ Barchfield. Lisbon Museum plan stirs debate over Portugal's colonial past.

⁴⁷⁴ Randive. Case Study: Portugal and The Transatlantic Slave Trade.

and explore how European countries interpret their own history and represent themselves in cultural and political ways, we observe that imperial ideology is still present and shapes today's social and cultural politics.

The concept of the nation-state in Europe emerged in the 19th century and was further developed along the 20th. The processes of decolonisation and democratisation seen through this last century led to what we see today as our democratic Western republics. However, we can still identify historical moments that shaped the national consciousness, as well as the nation's cultural heritage, grounded in undemocratic times. When emphasizing the process of creation of a self-image or brand, which represents the country's identity, each nation must face what it was in the past, what it came from, and what it means to its people today. In their propaganda agenda, 19th and 20th-century leaders liked to biasedly select a history that they thought was positive for the national reputation and glorified the past. The negative aspects of history were often forgotten, or the historical moments of defeats and crimes were embellished.

Scholar Elsa Peralta⁴⁷⁵ suggests that the celebration of collective history, including its achievements, triumphs, glories and histories, is a predominant way of legitimizing identity narratives after the effect of modern nation state-building. So when historical facts and the national narratives of cultural heritage do not correlate, we can observe the silencing and neglect of subaltern social groups. »They are ‘difficult legacies,’ as Sharon Macdonald calls them, ‘dissonant heritage,’ in the words of Tunbridge and Ashworth (1996), of wars and massacres, and stories of abuse, exploitation, and repression that so often shame history.«⁴⁷⁶.

Peralta continues, »the more problematic these legacies are, the greater their ability to destabilise undisputed narratives of collective identity, bringing its ambiguities, blind spots, and black holes to the surface.«⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ The return from Africa: Illegitimacy, concealment, and the non-memory of Portugal's imperial collapse: 52

⁴⁷⁶ Ibid: 52 - 53. Macdonald S. Difficult Heritage: Negotiating the Nazi past in Nuremberg and beyond.

⁴⁷⁷ Ibid: 53.

The embellishment and the ignorance of the negative impacts and consequences not only contradict the historical factor but harm the legacies of the present social, political, and cultural structure. They detach from the colonised people living in European countries as assimilated/integrated migrants or descendants of colonised/enslaved people. All the negative impacts of colonialism do not lie centuries away in the past; on the contrary, Portugal battled the decolonisation war of the 20th century for 13 years, and its wounds are embodied in the Portuguese collective memory.

Portugal lacked the means to conduct a so-called 'exit strategy' that has been known as a 'neocolonial' approach to decolonization, which has been used by the British Empire, the French, and the Belgians. The Dictator Salazar had no intention of losing the empire in the period when anti-colonial and anti-imperial consensus had prevailed in the United Nations since the 60s.⁴⁷⁸

Photo 2: map showed at Portugal colonial exhibition, Porto 1934

Only with time and emphasis on historical objectivity and correctness did nations gradually accept those parts of their cultural and historical heritage that expressed the negative parts of their history. However, this process of answering for past actions and representing difficult times in a respectful and correct way is still taking place. Some countries today adhere to it more appropriately than others⁴⁷⁹. Thus, national

478 Peralta. Fictions of a Creole Nationa: (Re)Presenting Portugal's imperial past.

479 Contemporary Germany and Canada are cases of countries who has made some progress in their path to making amends with the marginalized and victimized groups (see: Peertz, Gunn and Wilson, 2010). Even though those methods can still be heavily criticed and are needed of analyze to conclude if their new political steps of taking responsibility for their past actions are effective strategies or is it working more as a populistic political idea, their agenda took the first step of addressing this topics

consciousness is formed not only on the side of romanticizing in both political and public discourse, but also through the creation of public space; the past is interpreted according to historical facts, not the historical winners.

»Attempts to write a consensual past will only increase as the polarization of the present deepens. This may help explain why, at a time when the future of imperial history looks far from settled, many are defensive and anxious to preserve a glowing image of colonialism shorn of its agonies.«⁴⁸⁰

Through decolonisation and nationalisation in the 19th and 20th century, it looked as if imperialist ideas and colonialist domination over African, American, and Asian territories would become a ghost of the past and a historical relic. However, the emergence of the modern democratic nation-state and the shaping of national consciousness brought old consciousnesses and the collective memory of old glory. Imperialism is a vestige still perceptible in modern times; its transparency is the only thing that fluctuates over time.

As Peralta⁴⁸¹ states: »The empire still stands as a prominent symbolic touchstone through which the national narrative was and still is built upon and sustained.«

(comparing to modern Turkish Republic and Japan, who are still in denial of past crimes ever happening).

480 Ramos. Debating »Discoveries«: Colonialism and Public History in Portugal.

481 Fictions of a Creole Nationa: (Re)Presenting Portugal's imperial past: 193.

4 A Walk through the History Line

Photo 3 : photos taken at Portugal colonial exhibition, Porto 1934

In 1934 and 1940, two colonial exhibitions took place, first in Porto and the second in Lisbon, during the dictatorial regime of Salazar. Titled Portuguese World Exhibition (and Portuguese colonial exhibition), through the tool of propaganda, it was presented as a ‘live, animated, and didactic expression’ of Portuguese colonialism. The country was interpreted as a nation of heroic conquerors, with the pristine ‘civilising mission’ over indigenous populations, as well as asserting authority over Portuguese colonies like Mozambique and Angola.^{482⁴⁸³} The idea instrumented through the exhibitions was the portrayal of that era as a »softer,

482 Peralta. Fictions of a Creole Nationa: (Re)Presenting Portugal's imperial past: 196-197.

483 Alves. Turned into Stone: The Portuguese Colonial Exhibitions Today.

miscegenated and multicultural colonialism.«⁴⁸⁴ By building a powerful communicative apparatus that combined the political and the aesthetic to ingrain a feeling of national identity related to the discoveries, the exhibits helped shape and spread these concepts. The exhibition received 1.3 million visitors.⁴⁸⁵

This narrative was built by Portugal's colonial exhibitions, where each included a Square of the Empire with a monument built especially for the occasion. These monuments or their replicas are still visible in public today. The curators put on simulations of villages, where inhabitants of the colonised countries live, forming a Eurocentric view of 'the other', especially through racial and cultural discrimination. The exhibition was created so that the visitor is put in the position of a 'coloniser' and can live through the animated 'truths', all to support the European imperial manner.⁴⁸⁶

Author Alves⁴⁸⁷ discusses the influence of the exhibitions on public space today, where the ideas of heroic colonialists are still interpreted through urban symbols. She notes how these exhibitions are still presented today and incorporated into the urban landscape and collective memory.

»Hyperbolic language is used to surround the monument with myths and stories of the sea, conveying ideas of permanence and strength, as well as positioning the Portuguese peoples as 'uninterruptedly transmitting the sacred blood' of their heroes. In this way, binding bodies of the past to the present and future, in rhetoric that still holds a strong grip over Portuguese society, which can be perceived in difficulty in accepting the narratives that contest or disturb this account of history, and in revisiting the end of colonisation of its violence.«⁴⁸⁸

484 Ibid.

485 Ibid.

486 Turned into Stone: The Portuguese Colonial Exhibitions Today.

487 Ibid.

488 Ibid.

5 The Monument of Discoveries - Padrão dos Descobrimentos

When visiting The Monument of Discoveries by the Square of Empire in Lisbon, district of Belem, just ten minutes from the capital's city centre, you can observe three special meanings of the monument for the capital of Lisbon and Portugal as a whole. Firstly, it has an economic meaning due to the millions of tourists that visit the monument every year. Secondly, the monument is placed in the exact spot where there used to be a port, the one from where the first Portuguese conquerors boarded the ships which set sail in hopes of finding the maritime path to India, doing so by moving through Africa and accidentally finding Brazil. Thirdly, the monument was put on twice as a propaganda tool in the time of the Salazar dictatorship to strengthen the empire's power and the people's conformist behaviour.⁴⁸⁹

The inside of the monument has been refurbished, so tourists can pay an entrance ticket to climb to the top and enjoy the view over the city, the river Tagus, and the bridge of 25th of April. Inside, you can also visit the short exhibition explaining the history of the monument and the Square of Empire.

The exhibition mainly points to the historical view of how this part of the town was built, the idea, and the greatness of those monuments and similar. It does not reflect the historical past of colonialism, slavery, or dictatorship.

The exhibition's conclusion is the only part that starts addressing the debate of colonial heritage, the past, the memory, and the Portuguese national identity but never discusses the details.

»The documentation kept in the archives allows us to uncover that recent history whose complexity is often devalued or even ignored. Will it allow us to better understand the present situation and to participate in the debate about our history and collective memory? Is the said information

⁴⁸⁹ Dickmans. Discovering Colonization, Decolonizing the ‘Discoveries’ | How the Padrão dos Descobrimentos can contribute to the decolonization of Lisbon’s memoriescape and Portugal’s internal process of restorative justice.

relevant for establishing the meaning and value of this heritage, for discussing how it will be used in the future?«

This place's cultural and historical meaning is insufficient and ignored, which is a great opportunity being wasted. In 1960 the idea of rebuilding the same monument was brought up. It would serve as an anachronistic way to hold on to the empire, which was slowly but inexorably falling apart. Dictator Salazar tried to depict the Portuguese people as good colonisers bringing Christianity and civilisation to the natives rather than diseases and exploitation.^{490⁴⁹¹}

Scholar Giulia Dickmans⁴⁹² suggests a few ways of compensation regarding the representation of the monument of discoveries to achieve a more proper reinterpretation of the colonial and dictatorial past. Lisbon's public space needs a few simple changes that would shape Portugal's memory and cultural heritage as an appropriate, historically transparent, and candid image of national identity.

Photo 4: Monument of discoveries with tourists, July 2023, Lisbon

She suggests placing an information plaque outside the monument with the contextualisation of the Salazar imperialist project. Secondly, free access to the monument's interior is crucial. Here I would like to add the transformation of the exhibition or expansion of the current display with detailed insight into Portugal's past and

⁴⁹⁰ Sapega. Remembering Empire/Forgetting the Colonies. Accretions of Memory and the Limits of Commemoration in a Lisbon Neighborhood: 33.

⁴⁹¹ Dickmans. Discovering Colonization, Decolonizing the 'Discoveries' | How the Padrão dos Descobrimentos can contribute to the decolonization of Lisbon's memoryscape and Portugal's internal process of restorative justice

⁴⁹² Discovering Colonization, Decolonizing the 'Discoveries' | How the Padrão dos Descobrimentos can contribute to the decolonization of Lisbon's memoryscape and Portugal's internal process of restorative justice.

how it is represented for today's population, which is still a mix of descendants of the slaves or immigrants of Portugal/European ethnic population. The author also suggests taking on the

*public and political debate surrounding Belém by integrating newspaper articles about the ongoing decolonisation of Portuguese colonial history into the monument's official website. It is vital to merge different perspectives and political agendas, to gain a more comprehensive collective memory and avoid creating new sanctuaries of fragmented memories, something previous projects have risked.*⁴⁹³

She adds that dealing critically with colonial history is a matter of social justice in Portugal and can become an economic opportunity.⁴⁹⁴ Portugal's tourist path, for now, is shaped in the form of colonial tourism. However, as Dickmans⁴⁹⁵ puts it, tourism can be different from colonialism if it is more than creating tourism for exploiting wealthy foreigners; instead, it urges us to reflect on the meaning of its national brand and its memory scape.

493 Ibid.

494 If we take Germany as an example of a practice leading in good direction, denazification and the memorialisation of the Holocaust have become not only the focus of national identity, in such a way that takes account of past actions – in the hopes of avoiding similar crimes in the future -, but have become the center of a touristic experience, which has more value in the sense of understanding European history and culture, rather than just superficial travelling. This topic does need more through research, which I am not concluding or commenting on in this article. For more, I advise reading on: Macdonald S. Difficult Heritage: Negotiating the Nazi past in Nuremberg and beyond.

495 Discovering Colonization, Decolonizing the 'Discoveries' | How the Padrão dos Descobrimentos can contribute to the decolonization of Lisbon's memoryscape and Portugal's internal process of restorative justice.

6 Museum of Resistance – Museu do Aljube Resistência e Liberdade

The Museum of Resistance in the centre of Lisbon covers three floors of the permanent exhibition about the dictatorship era in the 20th century and the revolution to free the country. It also covers the 13-year-long colonial war in time of decolonisation when countries such as Angola and Mozambique sought to free themselves from Portugal's economic and political authority and domination. The museum is strategically built and achieves historical transparency and correctness. However, when we reach the exhibition area of the anti-colonial war, it does not contextualise the 500-year colonial era that initiated the war in the 20th century. There is a writing in the exhibition that says: »Without memory, there is no future.« But the exhibition lacks the memory of colonisation and slavery, which was the most significant part of the Portugal empire. The museum's focus is on the era of dictatorship and revolution of 'resistance'; nevertheless, the contextualizing this time period with decolonisation and the historical moment of colonisation is crucial.

Slavery within the Portuguese Empire was organised through the Transatlantic Slave Trade network, connecting Portugal to the West Coast of Africa and Brazil, on which most of the world's slave trade took place. Most of the time, the products made in Europe were sold in Africa in exchange for slaves. Those enslaved people were transported to Brazil to work in plantations and mines, and these products were then sent back to Europe to sell.

Portugal's empire was one of the first to create a structure of slave transportation between continents on such a large scale through the Transatlantic Slave Trade. In 1526, the first of the slave voyages was done, and after that, many European colonising empires followed the idea. »Estimates suggest that about 12 million to 12.8 million Africans were transported in this way to the Americas in 400 years, with around 2 million losing their lives during the trip and many more being killed after they arrived.«⁴⁹⁶

⁴⁹⁶ Costa. The Portuguese Colonial Empire.

The impact of those colonial practices, which not only created negative effects but were, in fact, true horrors, can still be seen and felt today. Furthermore, Portugal is not dealing with its past and collective memory in the modern way of transparent representation of history and solving new-age social racism in the country. »Slavery started to be seen as a racial division since most of the slaves were African people. When the years started to pass, justifications started to arise (such as eugenics and even religious ways of justifying it), which was the basis for racism as we know it today.«⁴⁹⁷

One of the most difficult facts that Portugal has to accept about its past is that it was the last modern nation to outlaw forced labour in practice. This was only possible after citizenship was extended to the black majority in its colonies. It was also the last imperial power to decolonise after fighting 13 years of colonial wars, which left the colonies and the empire in shreds. To this day, Portugal is affected by the tragedy of those wars, happening from 1961 to 1974; generations of people and their kids remember it as a brutal, dark, and tragic time, even for those born after that time, still embodying it in their collective memory. Those were the longest liberation wars in Africa and consumed the Portuguese economy and power in the final years of the dictatorship.⁴⁹⁸

One of the underlying problems of this polemic is that in recent years, Portugal has been partially trying to evolve from the past collective memory. Still, for now, cultural and national representation has been drawing nearer to the past imperialistic in colonialistic ideas.

In 2018, Lisbon's mayor suggested and promised to build the so-called 'Museum of Discoveries', which would be a space for both positive and negative aspects of the imperial past. It would also include an area dedicated to the topic of slavery. Those kinds of projects have been part of the debate for the last century but were never finished or actualised.

A conflict began when more than one hundred academics objected to the term 'discoveries' in an open letter. It is true that the term has been directly linked to the

497 Ibid.

498 Ramos. Debating »Discoveries«: Colonialism and Public History in Portugal.

500 years of colonialism and the glorification that comes with it. It is also a term mostly used in the dictatorial time when focusing the propaganda on the fame and honour of being a coloniser in the New Age. This sparked a public debate in the media (including social ones). However, many researchers and commentators ridiculed the contentiousness of the word and only saw it as a technicality that »far left-wing racket«⁴⁹⁹ was hanging on. Through the debate, two poles were formed: the first, in a reshaping of national identity, trying to put Portugal on the map of countries who hold themselves accountable for their past, embodying the collective memory through historical correctness and transparency; the second, critised the former, under accusations of being a »dictatorship of one-way thought« and branded those ideas as creating an »anti-Portugal house of horrors«. Their way of establishing a museum of discoveries would be based on representing the Portuguese empire as »egalitarian and integrationist /.../ benign, beneficent and stimulant«.⁵⁰⁰

499 Ibid.

500 Ibid.

7 Other monuments: Square of Empire (Praça do Império) and Statue of Jesuit António Vieira

Photo 5: Colonial coat of arms of Mozambique in Square of Empire, Lisbon

The Square of Empire in Belém, near the famous Monument to the Discoveries, was included in the urbanisation plan of the Portuguese World Exposition in 1940.⁵⁰¹ In the square, the coats of arms of smaller Portuguese regions and historically important cities are displayed on the floor, which also includes the coats of arms of colonies such as Angola, Mozambique and Cape Verde. The coats of arms were created by the Portuguese colonizers and not by the native population. In 2014, the Lisbon Municipal Office decided to restore this floor arrangement. The petition against the removal of the eight symbols representing the colonies was called ‘washing history’ by members of the right-wing political pole. At the same time, the municipal council of Belém condemned it as ideological revenge for erasing Portuguese collective memory.⁵⁰²⁵⁰³

Another monument that attracted attention in Lisbon is the statue of the Jesuit priest António Vieira, depicted with native children. A Jesuit priest, Vieira worked as a missionary in the areas of modern Brazil. Although he is known for his anti-racism and anti-slavery writings, Portuguese activist and advocacy group Descolonising⁵⁰⁴ judged him as selectively pro-slavery.⁵⁰⁵ His direct association with

501 Alves. Turned into Stone: The Portuguese Colonial Exhibitions Today.

502 Ramos. Debating »Discoveries«: Colonialism and Public History in Portugal.

503 Sousa. <https://www.aljazeera.com/features/2021/3/10/how-portugal-silenced-centuries-of-violence-and-trauma>

504 Name in original: Descolonizando

505 Ferreira, N. and Manuel Louro. 2017. Estátua do padre António Vieira guardada por ‘neonazis’.

the Catholic Church gives him a role in the Transatlantic Slave Trade to Brazil, which bears responsibility for the slavery and genocide of the South American native population, also referred to as Amerindian.⁵⁰⁶ When the monument was unveiled, a small group tried to sabotage the event, leaving candles and flowers in memory of the enslaved people, which was met by far-right militants called The Portuguese First Civic Association⁵⁰⁷, guarding the statue »against efforts to denigrate the Catholic Church and instill guilt in Portuguese out of pure hatred against Portugal.«⁵⁰⁸

The statue is also repeatedly graffitied and covered with black paint, but the municipality persistently cleans and protects it and defends or ignores many public calls to remove the statue. It is also interesting that this statue was erected in 2017,

expressing the fact that the reason for the preservation of these monuments cannot be hidden in the excuse of historical backwardness and past experiences, which the

municipality does not want to change now. Still, the narrative at the Ministry of Culture, in a special department called the General Directorate for Cultural Heritage, still designs the touristic note of state branding, promoting the Portuguese Empire and its most famous sailors, kings, and missionaries as exclusive positive leaders. Explanations for appropriate scientific engagement with cultural heritage are distinctly lacking at the directorate, which is evident in their handling of their own historical experiences.

Photo 6: Statue of Jesuit António Vieira, Lisbon

506 Ibid.

507 Name in original: Associação de Iniciativa Cívica Portugueses Primeiro.

508 Ramos. Debating »Discoveries«: Colonialism and Public History in Portugal.

8 Conclusion

At this point in the research, it can be concluded that the Portuguese issue with its colonial past and its representation falls between two poles: first, regarding the country's interpretation of its history; and second, on the possible action to take regarding a future reshaping of this past into one that takes accountability for the perpetuation of its crimes over its former colonial settlements.

The example given of the Monument of Discoveries is one of many examples/instances of how colonial symbolism remains rooted in Portuguese society as a form of identity-shaping structures. Visiting many other places, from Mosteiro dos Jerónimos, also in Lisbon, to Biblioteca Joanina in Coimbra – the opulence of its golden ornaments is seen as a manifesto/manifestation of the greatness that the country once possessed. The symbolism regarding the exploration era and the colonial endeavours is all clouded under a mask that prefers to reference the riches obtained, to the fearless spirit of their people, burying simultaneously over which practices such was possible. The constructions of a self-image relying on past glory is now the form through which people see themselves, yet, being a multicultural country, in Portugal, the space for recognition of those peoples, now immigrants, is yet to grow into a fair means of acknowledging history.

Looking to the future, Portugal seeks many plans to reshape its narrative of glory, trying to/attempting to mediate it in parallel with the gruesome reality of colonialism and slavery. This effort has been met with great resistance. There is a clear counter-current that refuses to recognize this past as one of anything else but glory, no matter the efforts to explain the historical facts which show otherwise. To make such a change, one would need to alter the very identity structure of the Portuguese people, which was built over five centuries and faced more than forty years of deep propaganda manipulation by the dictatorship. These propaganda tools still echo in the minds of the Portuguese people, as well as through their history textbooks. Similarly, in the cities, from the tiles to the monuments, all of these strive to magnify this self-image that neglects those groups which, living within Portugal, do not find themselves represented in their history, either positively or negatively. There is, of course, a public admission of guilt by the institutions, and there is a

public rhetoric acknowledgement, but it is overshadowed by the real practices and speech shown in different spheres of its society.

Portugal strives, as it seems, to perpetuate - much after the end of the dictatorship – the slogan that it is not a small country». Laying over its own history and gathering useful pieces to create this narrative makes an interpretation of its past that is unfaithful and blind to reality. Notwithstanding the exception of certain groups, national or not, bringing awareness to this deep issue in the nucleus of the Portuguese social fabric, there is still a lot to be done in this sense, even if there seems to be little effort to do so.

9 Bibliography and citations

- Alves, Barbara Neves. 2021. »Turned into Stone: The Portuguese Colonial Exhibitions Today.« *Parse* 13.2. URL: <https://parsejournal.com/article/turned-into-stone-the-portuguese-colonial-exhibitions-today/> (accessed 11.9.2022).
- Archyde. 2021. »The Monument to the Discoverers vandalized in Lisbon with a 20-meter-long graffiti.« Archyde. URL: <https://www.archyde.com/the-monument-to-the-discoverers-vandalized-in-lisbon-with-a-20-meter-long-graffiti/> (accessed 9.9.2022).
- Assman, Aleida. 2011. »Cultural memory and western civilization: functions, media, archives.« Cambridge. Cambridge University Press.
- Barchfiled, Jenny. 2018. »Lisbon Museum plan stirs debate over Portugal's colonial past.' The *Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/sep/17/lisbon-museum-plan-stirs-debate-over-portugals-colonial-past> (accessed 17.9.2022).
- Costa, Goncalo. 2021. »The Portuguese Colonial Empire.« *Portugal.com*. URL: <https://www.portugal.com/history-and-culture/the-portuguese-colonial-empire/>. (accessed 17.9.2022).
- Dickmans Guilia. n.d. »Discovering Colonization, Decolonizing the 'Discoveries' | How the Padrão dos Descobrimentos can contribute to the decolonization of Lisbon's memoryscape and Portugal's internal process of restorative justice.« *Roots and Routes: Research on visual cultures*. URL: <https://www.roots-routes.org/discovering-colonization-decolonizing-the-discoveries-by-giulia-dickmans/> (accessed 13.9.2022).
- Ferreira, Nicolau and Manuel Louro. 2017. "Estátua do padre António Vieira guardada por "neonazis" [Statue of Father António Vieira guarded by "neonazis"]." *Público*. URL: <https://www.publico.pt/2017/10/05/sociedade/noticia/accao-de-protesto-contra-a-estatua-do-padre-antonio-vieira-barrada-por-neonazis-1787874>. (accessed 15.5.2023).

- Halbwachs, Maurice. 1992. »On Collective memory.« Editeb by Lewis. A Coser. Chicago and London. The University of Chicago Press.
- Henriksen, Thomas. 1973. »Portugal in Africa: A Noneconomic Interpretation.' *African Studies Review* 16 (3): 405-416.
- Koselleck, Reinhart. 1994. Epilogue to Charlotte Beradt. *Das Dritter Reich des Traumas*. Str. 117-132.
- Lanca, Marta. 2022. »De/Re-memorization of Portuguese Colonialism and Dictatorship: Re-reading the Colonial and the Salazar Era and Its Ramifications Today.« *Buala*. URL: <https://www.buala.org/en/to-read/dere-memorization-of-portuguese-colonialism-and-dictatorship-re-reading-the-colonial-and-the>. (accessed 12.9.2022).
- Mourao, Manuela. 2011. »Whitewash: Nationhood, Empire, and the Formation of Portuguese Racial Identity.« *Early Modern Cultural Studies* 11 (1): 90-124.
- Nora, Pierre. 2002. »Reasons for the current upsurge in memory.« Eurozine. URL: <https://www.eurozine.com/reasons-for-the-current-upsurge-in-memory/>. (accessed 10.10.2023).
- Oliveira, Pedro Aires. 2017. »Decolonization in Portuguese Africa.« *Oxford Research Encyclopedia of African History*. URL: <https://run.unl.pt/handle/10362/46313>. (accessed 3.4.2023).
- Peertz, Gunn and Wilson. 2010. »Crimes of the past: Defensive Temporal Distancing in the Face of Past In-Group Wrongdoing.« *Personality and Social Psychology Bulletin* 36(5): 598-611.
- Peralta, Elsa. 2019. "The return from Africa: Illegitimacy, concealment, and the non-memory of Portugal's imperial collapse." *Memory studies* 15(1): 52-69.
- Peralta, Elsa. 2021. »Fictions of a Creole Nation: (Re)Presenting Portugal's imperial past.« In: *Negotiating Identities: Constructed Selves and Others*. Edited by Helen Vella Bonavita. Amsterdam and New York: Rodopi, 193-217.
- Public and the Portuguese. 2021. »Monument to the Discoveries vandalized with a message in English.' Public.

URL:<https://www.publico.pt/2021/08/08/local/noticia/padrao-descobrimentos-vandalizado-mensagem-ingles-1973480>. (accessed 14.9.2022).

Ramos, Afonso Dias. 2020. »Debating »Discoveries«: Colonialism and Public History in Portugal.' *Historians' watch.* URL: <https://www.historyworkshop.org.uk/empire-decolonisation/portuguese-discoveries/>. (accessed 15.9.2022).

Randive, Mayur. 2021. »Case Study: Portugal and The Transatlantic Slave Trade.' Human Rights Pulse. URL: <https://www.humanrightspulse.com/mastercontentblog/case-study-portugal-and-the-transatlantic-slave-trade>. (accessed 3.4.2023).

Reuters. 2021. »Confront your colonial past, Council of Europe tells Portugal.' *Buala.* URL: <<https://www.buala.org/en/games-without-borders/confront-your-colonial-past-council-of-europe-tells-portugal>. (accessed 13.9.2022).

Sapega, Ellen W. 2008. "Remembering Empire/Forgetting the Colonies. Accretions of Memory and the Limits of Commemoration in a Lisbon Neighborhood" *History & Memory* 20(2): 18-38.

Sousa, Ana Naomi. 2021. How Portugal silenced 'centuries of violence and trauma'. Al Jazeera. URL: <https://www.aljazeera.com/features/2021/3/10/how-portugal-silenced-centuries-of-violence-and-trauma>. (accessed 23.5.2023).

10 List of photos

Photo 1: Archyde. 2021. »The Monument to the Discoverers vandalized in Lisbon with a 20-meter-long graffiti.' *Archyde.* URL: <https://www.archyde.com/the-monument-to-the-discoverers-vandalized-in-lisbon-with-a-20-meter-long-graffiti/> (accessed 9.9.2022).

Photo 2: Sousa, Ana Naomi. 2021. How Portugal silenced 'centuries of violence and trauma'.

Al Jazeera. URL: <https://www.aljazeera.com/features/2021/3/10/how-portugal-silenced-centuries-of-violence-and-trauma>. (accessed 23.5.2023).

Photo 3: Alves, Barbara Neves. 2021. »Turned into Stone: The Portuguese Colonial Exhibitions Today.« Parse 13.2. URL: <https://parsejournal.com/article/turned-into-stone-the-portuguese-colonial-exhibitions-today/> (accessed 11.9.2022). FROM Lisbon Municipal Archives and Art Library and Archive.

Photo 4: Photo from the personal archive of the author (Hana Barši Palmić)

Photo 5: Photo from the personal archive of the author (Hana Barši Palmić)

Photo 6: Photo from the personal archive of the author (Hana Barši Palmić)

COMPARATIVE ANALYSIS OF REPORTING ON THE WAR IN UKRAINE BY SLOVENIAN AND SERBIAN MEDIA

Natalija Tanić

1 Introduction

The media plays a key role in shaping various social actions. Due to its significance and influence in society, it represents one of the most important means for political actors to control the current situation.⁵⁰⁹ Media images or mass communication mediums, in fact, shape our perceptions and interactions with the external world. This can be further explained by noting that individuals often direct their societal activities based on the themes propagated by mass media.⁵¹⁰ Accordingly, the media convey specific messages to their spectators (of exceptional importance to our perception of reality) and thus elicit various reactions, behaviors, and attitudes towards the social environment.⁵¹¹

As mentioned above, the media represent one of the most potent tools for various political systems to achieve their goals. This is perhaps most evident in situations like international conflicts, where two or more opposing sides engage in a struggle over a particular interest. Often, over an extended period, this conflict escalates into a war, and the media, as the main means of information, play a key role in informing the public about current events.

509 Vladisavljević, Nebojša. "Media representation of political conflicts", 2017, pp. 6.

510 Prodović, Biljana. "The influence of media on human attitudes and behavior - media and moral panic", 2012, pp. 381.

511 Božilović, Nikola and Petković, Jelena, "Mass culture, communication and media manipulation", 2015, pp. 184.

Certainly, there are various ways through which the media inform the public about ongoing events during times of war. It can be observed that, in most cases, photographs are presented (mostly in print media, as well as on television or online), along with video footage (on television and online platforms). Such materials, which may not always be entirely credible, greatly influence the emotions of viewers and capture their attention. Media reports of this kind can be highly effective because they contribute to shaping public opinion.⁵¹² Apart from that, in such unstable moments, the number of stories and also beliefs about the importance of national identity, heritage, and important topics that were crucial for a certain country and its population in the past are revived. Photographs are, in this sense, very important in media reporting because they can serve as convincing evidence of life in a certain period of time and are also an excellent propaganda tool for inciting conflicts in the present and future times.⁵¹³

In the research, the mentioned facts will be explained in more detail with the help of concrete examples of reporting on the current Russian-Ukrainian war. The goal of the research is a theoretical overview of the key social and historical factors that led to the escalation of the conflict between Russia and Ukraine as well as a presentation of the role the television media plays in this situation, or how important they were in creating reality. Apart from that, information and data will be compared, more precisely the parallel between reporting in Slovenia and Serbia will be presented. Therefore, the research will be based on the analysis and comparison of secondary sources. In the following, examples of reporting on the current war will be presented, explaining the different ways of informing the public. At the end of the article, it will be emphasized which are the indicators that led to different interpretations of the events between Russia and Ukraine. The cases will differ from each other, i.e. the reporting of national televisions in Slovenia and Serbia will be analyzed first and thereafter, reports on the commercial television channels will be critically presented, with the aim of determining similarities and differences in the way public information is conveyed.

512 Griffin, Michael, "Media images of war", 2010, pp. 7.

513 Griffin, Michael, "Media images of war", 2010, pp. 8.

2 A brief historical overview of Russia-Ukraine relations

Of course, if we wanted to present the historical relations between the two countries in detail, I believe that this would require a lot of description, as well as a critical analysis of some important events that were key to the development of relations between Ukraine and Russia. Due to the very topic of the paper and the focus on media coverage of the conflict between the two mentioned countries, the historical review itself will focus on the presentation of the most important political and military decisions and actions in the last decade, which had a major impact on changing relations.

So, the relations between Ukraine and Russia were already complicated at the beginning of the previous decade. There were two political events that had profound consequences for the Russian and especially the Ukrainian population. A situation occurred that had a major impact on the further development of political relations. The president of Ukraine at that time was Viktor Yanukovych, who decided to direct all political interests and cooperation towards Russia. This did not suit the Ukrainian people, and because of this, there were extremely difficult protests, also called the Ukrainian revolution. More than 100 people were killed in these demonstrations.⁵¹⁴ The demonstrations are also called Euromaidan, mostly because they were organized on the main square in the capital city of Kyiv and started happening at the end of 2013, more precisely, on November 21st.⁵¹⁵

The political unrest continued in 2014 when the events culminated, and Ukraine was in a state of extensive political destabilization. In February, at least 77 people who took part in the protests were murdered already.⁵¹⁶ As he realized the seriousness of the situation, President of Ukraine, Yanukovych, decided to go to Russia, but on the political scene, there were members of the opposition who started their own politics, now representing the ruling regime. In the continuation of the clashes, more precisely in March, something happened that was key to the further course of events and is still very important today - this is the Russian

514 Bigg, M. M. "A history of the tensions between Ukraine and Russia". 2022.

515 Marples, R. David. "The Maidan Revolution in Ukraine". 2020.

516 Ukraine profile – Timeline. 2020.

annexation of Crimea (in the period from February 20th to March 21st, 2014). The Russian political system managed to take advantage of the situation in Ukraine and get closer to Crimea. Russian President Vladimir Putin also sent members of the army to control the Crimean Peninsula, but he did not explain this fact until a year later, presenting to the general public that the Russian army was already in Crimea in March.⁵¹⁷ The fighting in Ukraine and the protests marked Putin's advantage in the annexation of Crimea. The annexation of Crimea was essentially a process that did not need to happen because it contributed to the escalation of conflicts at a wider level. International organizations have mentioned that this process is against international legal provisions, although Putin tried to justify it with the help of the results of the referendum in Russia. It was announced that on March 16th (as the referendum was organized in Russia) 83.1% of the population came out to the referendum, but from this number, 96.77% of the Russian population was in favor of annexing Crimea to their mother country, while 3.2% said that they believed that Crimea should remain part of Ukraine.⁵¹⁸ During this time, relations between Russia and the other countries of the European Union deteriorated, leading them to impose sanctions due to the behavior of the Russian military-political system and the annexation of Crimea. At that time, the owners of the company in Crimea, originally from EU countries, and especially from the USA, left the Crimean Peninsula.⁵¹⁹ As long as the Western world was against the annexation, the Russian president gave the characteristics of the annexation of Crimea to the Russian state and talked about it as a very important, historical event.

There are several possible reasons why the Russian president decided on the process of annexing Crimea. The reasons are mainly related to the military and economic importance of the peninsula for Russia. As presented in the AlJazeera article, the annexation of Crimea gave Russia an advantage in the context of rights to exploit ports, specifically the port called Balaklava. What is also emphasized is the right to

517 Goncharenko, Roman. "The anniversary of the annexation - no euphoria". 2016.

518 M.M. "Referendum on the annexation of Crimea to Russia on March 16". 2016.

519 Goncharenko, Roman. "The anniversary of the annexation – no euphoria." 2016.

use the Center for Deep Space Communications in the city of Evpatoria.⁵²⁰ A fact that is important both for the war and the international political aspect is that if Ukraine wanted to become a member of the NATO alliance, Russia would surround Ukrainian territory from three angles through the annexed Crimea in this way, Ukraine would be in a very unenviable position, which would have an extremely bad effect on its position in the conflict. Apart from politics, Crimea also has great economic importance for Russia. There are large mineral deposits in Crimea, estimated at millions of tons of oil, and natural gas is also found in the Kazantip region (about 10 billion cubic meters).⁵²¹ The economic feature of the peninsula for Russia is also in the fact that, as it annexed Crimea, it was relieved of paying rent for military bases located on the peninsula and no longer had to pay for the passage of goods and ships through the Kerch Strait, which represented an important financial benefit for Russia, a relief, because it had to pay about \$200 million a year for that transition alone.

So, in that part of the research, the situation between the two countries in the past decade is analyzed in more detail. It was necessary to limit the historical review and adapt it to the aim and concept of the research. Through the historical review, it was important to show which political and war events were of extreme importance for the formation of relations between Russia and Ukraine. The focus was on two important events, the Euromaidan (otherwise known as the Maidan Revolution or the Revolution of Dignity), which radically changed the political system in Ukraine, and above all had a great impact on internal political issues and divisions between citizens, as well as on the deterioration of international relations with Russia (President Yanukovych wanted to direct internal policy against Russia, but this was not the desire and interest of the citizens of Ukraine, which led to demonstrations and his departure to Russia). So, Euromaidan definitely had a bad effect on future relations between Russia and Ukraine. Apart from the aforementioned revolution, another event led to political destabilization and strained relations, namely the annexation of Crimea in 2014. The two events presented seemed to be key factors

520 Sourani, Fahim. "Four answers to why Russia annexed Crimea." 2022.

521 Sourani, Fahim. "Four answers to why Russia annexed Crimea." 2022.

for the development of relations in the future, which will prove to be very important by the end of the research.

In the continuation of the research, firstly, media reports and reactions to the declaration of war by President Vladimir Putin on Ukraine on February 24th, 2022, will be shown. Some of the most important information about the declaration of war, as presented by the world's famous media, will be presented, and then the research will become more and more concrete on Slovenian and Serbian media reporting on the current situation in Ukraine. After showing the reports of important Soviet and European media, the focus will be on the presentation of the war to the Slovenian and Serbian general public. Then case studies from Slovenia and Serbia will be shown, which will demonstrate how the media presents the war and, what is essential, what psychosocial consequences such reports have on viewers and listeners.

3 The beginning of war in Ukraine

In a situation where reports about the COVID-19 virus are still current, information emerges in all media that Russia has launched a “special war operation” against Ukraine on Thursday, February 24th, 2022.⁵²² Many state media, as well as private media, reported on this, and Putin's announcement was a big surprise for most of Europe and the world. An important fact that needs explanation is that the Russian president chose the date of February 24th when the independence of two Ukrainian regions - Donetsk and Luhansk, which are of extreme importance for the war and relations between Russia and Ukraine - was declared. In this section of the paper, I will briefly outline how well-known global media reported the news of the onset of the war in Ukraine. In the following part of the article, a more detailed analysis will be conducted, focusing entirely on Slovenian and Serbian television media.

The war has been reported on by all media worldwide. On that day, February 24th, The British Guardian published the headline: “Russia has invaded Ukraine: what we know so far?” and has also prepared a special section on their website dedicated

⁵²²‘No other option’: Excerpts of Putin’s speech declaring war. 2022.

to the current situation in Ukraine.⁵²³ In the mentioned text, it is explained that Vladimir Putin attacked Ukraine from the east, north, and south early in the morning on Thursday, February 24th. The priorities were the capital Kiev, as well as the cities of Kherson and Kharkiv. Additionally, it was also reported on how much Ukrainian military equipment Russia destroyed (74 military land facilities, 18 radar stations, etc.). Therefore, based on the analyzed text found on the website of the well-known The Guardian, it can be concluded that they reported the events in great detail, even still publishing all new information, in the *Russia–Ukraine war at a glance*, highlighted on their website.

The next important media that reported on the start of the war was the BBC. The news is published with the title: “Ukraine conflict: Russian forces attack from three sides.”⁵²⁴ More information can be seen in the text prepared by the BBC compared to the text of The Guardian. At the beginning, the most important information about who and when started the attacks is presented. It is also announced that there are many victims among Ukrainian civilians and Russian soldiers. Below are some comments and statements based on which readers can draw conclusions about the reality of the situation. The statement, first published by Ukrainian President Volodymyr Zelensky on Twitter, was then forwarded to the BBC. He wrote the following: “Russia has entered the path of evil, but Ukraine is defending itself”.⁵²⁵ Apart from the comments of politicians, the BBC also presented the opinions of civilians about the current situation. At the instant the warning sirens went off, many people wanted to escape, many of them choosing to go to subway stations. A woman named Svetlana told the BBC: “We don't understand what to do now.”⁵²⁶ So, the BBC tried to show the personal opinions and attitudes of civilians, which is very important for understanding and getting impressions about the importance of the current situation in the area.

523 Russia has invaded Ukraine: what we know so far? 2022.

524 Ukraine conflict: Russian forces attack from three sides. 2022.

525 Ukraine conflict: Russian forces attack from three sides. 2022.

526 Russia-Ukraine news. 2022.

The American CNN also reported on the situation between Russia and Ukraine, in a very detailed way. By the end of the day, February 24th, a total of 171 articles related to the further development of the war in Ukraine were published on their website.⁵²⁷ Based on the words read, it can be concluded that CNN reported not only on the situation at the front and military-political events but also on the situation of civilians and showed what problems the civilians, who unfortunately were innocent victims, had to face. So, CNN's coverage was very transparent; readers were updated hour by hour on all important events.

The well-known French newspaper Le Figaro also reported in a similar way, which prepared a special section on its website called "*Guerre en Ukraine*" (War in Ukraine), dedicated to the relations between Russia and Ukraine, and within which it still publishes typical information about the war.⁵²⁸ They also prepared reports on the daily life of people who had to suffer the consequences of armed attacks and had to relocate because of the forced deprivation of the conditions for a normal life.

So, on the basis of the collected and analyzed articles of well-known media, it can be concluded that even today, they write a lot about the relations between Russia and Ukraine and, to a greater or lesser extent, report on the situation of civilians and their psychosocial condition. In most of the published news, the emphasis is on information related to war and political events, which is to some extent understandable and also expected. Unfortunately, in a large number of cases, there is abuse, or in modern times, there is a lot of information that is placed in the general public but is not checked or confirmed, which additionally affects the worsening of the perception of a serious situation. This problem will be particularly emphasized in the continuation of the research. The overview of the reporting of well-known media basically gave theoretical support to the research, that is, a broader view of the way of reporting on an extremely important topic. It is important to specify the goal of the research, more precisely; the following part will present the way in which the Slovenian and Serbian media will report on the war, thoroughly analyzed first theoretically, and then through case studies from practice.

527 Russia-Ukraine news. 2022.

528 Guerre en Ukraine: tous nos articles pour comprendre. 2023.

The focus will be on reports from national (RTV SLO and RTS) and commercial television stations (Planet TV, Happy TV, Nova S).

4 Case studies – coverage of the war on state televisions (RTV SLO and RTS)

In this part of the research, the focus will be on the reporting of the state media of Slovenia and Serbia on the conflict between Russia and Ukraine. The way in which the state televisions of both countries informed the general public about the current conflict between Russia and Ukraine will be presented in detail. The television news, as an informative program regularly reporting on current events worldwide and broadcast daily on state television channels in both countries, seemed like the most appropriate choice of program for the case study.

As already mentioned, Russian President Vladimir Putin announced the start of military operations against Ukraine on February 24th, 2022. At that time, the television news at 19:00 on the state television of the Republic of Slovenia reported: “A war broke out on European ground; early in the morning, Russia attacked Ukraine. Russian forces are attacking all major Ukrainian cities and have come very close to Kyiv.”⁵²⁹ Throughout the show, photos and videos taken around Kyiv were shown, as well as a short statement from an elderly woman (her name was not given) who was visibly upset and didn’t know where to go. The number of victims since the escalation of war was also mentioned. Footage of residents who had already packed their things and wanted to leave the country was also presented. Hereupon, the reactions from politicians and representatives of the NATO alliance were published, who began preparing a defense strategy, with the participation of Slovenian military and political high officials. In the mentioned news report, Prime Minister Janez Janša stated the following: “There is no immediate danger of military conflicts on the territory of Slovenia”.⁵³⁰ Therefore, based on his statement, the Slovenian public was convinced that the situation in the country would not get

⁵²⁹ Television news. Broadcasting of the daily news on RTV SLO. (2022, February 24).

⁵³⁰ Television news. Broadcasting of the daily news on RTV SLO. (2022, February 24).

complicated. Greater concern arose due to the large migrations that were expected in this period from the eastern part of Europe, which is also emphasized in the news.

The situation was notably reported every day, where a few minutes were devoted to the current war and western decisions related to the situation in Ukraine. During the week between February 18th and 24th, every broadcast of the daily at 19:00 emphasized what was happening between Russia and Ukraine along with the reactions of the European Union and other important international organizations. Consequently, the people were convinced that the current situation was getting complicated, which culminated on February 24th. Of course, in the following days, there was also a lot of discourse on war.

On the other hand, many current events were reported in Serbia in the mentioned week. Namely, on February 18th, it has been emphasized that the Ukrainians were besieging the Donbass area⁵³¹. At 19:30, Radio Television of Serbia reported in the daily news: "Unexpected turn in the east of Ukraine and an increasingly dramatic situation; it seems that the evacuation of residents to Russia has begun in fear of a Ukrainian offensive." ⁵³² Accordingly, the events in Ukraine were discussed every day in the news broadcast, especially on February 24th, when Vladimir Putin declared the beginning of the war. On this day, the program announced: "The war that changed the world. Both Kiev and Moscow are determined to win. In the peace plan, China calls for an end to hostilities and negotiations. NATO and EU on hold, Moscow welcomes Beijing's document."⁵³³

As in the case of RTV Slovenia, the situation between Russia and Ukraine was reported on more frequently in the following days compared to Serbia. While, on the other hand, at the same time, there was a lot of media discourse about another very important political topic that was current in Serbia in that period. Therefore, there has been a lot of talk about Kosovo and the relations between Serbs and Albanians. Since February 25th, every day, one segment of the daily program has

531 Donbass area is the territory in the southeast of Ukraine, which is one of the main reasons for conflict between the two countries.

532 Television news on RTS. Broadcasting of the daily news on RTS (2022, February 18).

533 Television news on RTS. Broadcasting of the daily news on RTS (2022, February 24).

been dedicated to solving current political issues between Serbia and Kosovo. The show, which aired on Saturday, February 25th, presented a proposal from United States officials in Prishtina, who stated that at this moment it is necessary to talk about the community of ethnic Serbian municipalities in Kosovo with respect towards the demands of both sides.

The show by former Serbian diplomat, Zoran Milivojević, who says that the Serbian state is in a very difficult position, further states that the situation of Serbia and Kosovo is connected with the current situation between Russia and Ukraine. In addition, the atmosphere in the country was somewhat tense because President Aleksandar Vučić went to Brussels on February 27th, where he had meetings with European and American representatives.⁵³⁴ During his visit to Belgium, the so-called European proposal, or the French-German proposal, was adopted and contained potential solutions to the dispute between Serbia and Kosovo.⁵³⁵

Thus, based on the analysis of different segments from daily news on the national televisions of Slovenia and Serbia, differences in coverage can be also distinguished in the shows that aired on February 24th. It is noteworthy that the then Slovenian Prime Minister at that time acknowledged the absence of any imminent threat to the sovereignty and territorial integrity of Slovenia. This attested to the Slovenian government's concerted efforts to mitigate the situation and reassure the populace that there existed no discernible peril. On the other hand, the Serbian political representatives, amidst an already complex current situation, further complicated matters through developments in Kosovo and diplomatic encounters in Brussels. The status of Kosovo is frequently juxtaposed with Crimea in Serbian media, drawing parallels to its significance in the conflict between Russia and Ukraine.⁵³⁶ Consequently, this heightened tension and strain through media coverage, subjecting the Serbian public to daily exposure. Furthermore, there is another aspect to the mentioned dispute which has over time become an imminent factor

⁵³⁴ Diary on RTS. Broadcasting of the diary on RTS (2022, February 27).

⁵³⁵ Cvetković, Ljudmila and Bislimi, Bekim. "What does the outcome of the meeting in Brussels mean for Serbia and Kosovo?" 2023.

⁵³⁶ Beta. "Osmani: Serbia plans to annex the northern part of Kosovo following the Crimea scenario". (2023, October 5th).

in every forthcoming crisis in Serbia. As described earlier it revolves around the position between Kosovo, Serbia, and Albania. Ever since the beginning of the war between Russia and Ukraine, Serbian citizens have to listen to and obtain information about the tense situation in Kosovo every day, which adds to their burden. On the presence of the topic of Kosovo in the Serbian media, research has been done, which confirmed that reporting on Kosovo is too dominant a topic.⁵³⁷ The results published on the monitoring website of the Bureau of Social Research (BIRODI) showed that in the period from December 1st, 2022, to May 15th, 2023, Kosovo was the topic of most news broadcasts, specifically 31.3% of these broadcasts were dedicated to Kosovo's institutions and politicians.⁵³⁸ Other relevant research has also shown that Kosovo is reported on to a very large extent, or that there are bad comments and attitudes regarding Serbian-Albanian relations. As the author Dr. Aleksandra Krstić states in her research "Professional and ethical challenges of journalistic reporting on the process of normalization of relations between Belgrade and Pristina", there are many examples of statements that are dangerous, inappropriate, whose goal is to increase propaganda, panic, and at the same time worsen relations between Serbian and Albanian population.⁵³⁹

This section of the paper analyzed and compared the ways in which Slovenian and Serbian state media reported on the war in Ukraine. The reporting styles of RTV Slovenia and RTS did not differ significantly (i.e., highlighting information about the start of the war, casualty figures and migration issues). The substantial difference observed lies in the reactions of state officials, as conveyed by the respective state television channels. The Slovenian political leadership sought to calm and stabilize the situation, a sentiment confirmed by Prime Minister Janez Janša, who stated that there was no immediate danger to Slovenia. Serbian politicians, along with other experts in politics and journalism, emphasized and further burdened the public with the issue of Kosovo and potential complications that could arise between

537 Beta. BIRODI: Kosovo has been a top topic in the Serbian media for the past six months. 2023.

538 Bureau of Social Research (BIRODI).

539 Krstić, Aleksandra, "Professional and ethical challenges of journalistic reporting on the process of normalization of relations between Belgrade and Pristina", in Realization of normalization: The future of relations between Belgrade and Pristina, 2019, pp. 12.

Albania and Serbia, akin to those between Ukraine and Russia. The Serbian public is certainly more burdened in the psychological context, both because of the information about the war in Ukraine, as well as the problems of Kosovo, its status, and other political issues related to this topic.

5 Case studies - commercial television (Planet TV, Happy TV, and Nova S)

In the previous section of the paper, case studies related to the reporting of state media were presented, assuming that they are followed by the largest audience.⁵⁴⁰ The following section will focus on comparing the reporting of commercial television channels through the content of popular shows, which the audience follows both in Slovenia and Serbia.

Every Thursday at 10:00 p.m., the commercial television Planet TV in Slovenia broadcasts the satirical-humorous show “This Week with Jure Godler”, in which current social and political problems not only in Slovenia but also in Europe and the world are analyzed in a satirical way. In the episode aired on March 7th on the YouTube channel of the show “This Week with Jure Godler,” one week after the beginning of the war in Ukraine, the author also devoted one segment to commenting on the conflict between the two countries. The episode was published in parts on the show's YouTube channel. Commenting on the war was presented in a special video called “This Week: War.”⁵⁴¹ At the beginning, the author mentioned how “Russian Emperor Vladimir Putin I” (the emperor as a metaphor for Putin's long engagement in politics) declared war on Ukraine. He went on to tell how he had been walking around Ljubljana for a few days looking for an atomic shelter that was located nearby (the line refers to the news and information that Putin will start a nuclear war). Of course, the host of the show wanted to explain the reason for the Russian attack and asked the following question: “What made Comrade Putin act so irrationally?”⁵⁴² His question was followed by a short clip of

⁵⁴⁰ Jovović, Jelena and Nedeljković Valić, Dubravka, “Serbia, Polarized media and polarized audience”, in Media trust in the Western Balkans: Together Apart, 2021, pp. 190.

⁵⁴¹ This week with Jure Godler. Broadcasting on Planet TV. (2022, March 7).

⁵⁴² This week with Jure Godler. Broadcasting on Planet TV. (2022, March 7).

Vladimir Putin's statement, which Godler commented on as follows: "Honestly, a worried neighbor would like to make order on the streets of Kyiv - by tearing it down." Here, in this statement, satirical criticism of the situation that happened at that time and is still going on is precisely observed. The author tried to show the beginning of the war in a humorous way and also drew attention to it as a long-standing problem in modern society. At the end of the part of the episode dealing with the analysis of Russian-Ukrainian relations, he also described how the European Union introduced sanctions against Russia, but of course with elements of humor. He emphasized the fact that Russia lost the right to participate in the Eurovision Song Contest, which he wittily used to highlight Russia's exclusion from all important international events.

The analysis of the situation between Russia and Ukraine in a satirical way provoked positive reactions among people. The comments posted below the recording of this show mostly show that this kind of humor and political satire are very well received by people, that is, viewers and listeners who like satirical criticism of current military and political problems. The fact that satire is well received among people can be confirmed with the help of other scientific research. Basically, satire has a great influence on the formation of our opinion and helps us a lot in developing a critical perception and evaluation of key events, which are mainly from the sphere of politics, and at the same time it entertains us and makes us laugh. The role of satire eventually became very present in the study and interpretation of modern political procedures and processes, which intensified at the very beginning of the 21st century.⁵⁴³ In the aforementioned research, certain advantages and disadvantages of political satire are highlighted through its operation and influence in national systems. Special attention is paid to the analyses of American experts in the field of social sciences, who say that satire is a very successful method, with the help of which passive viewers are transformed into active audiences, who are informed about political content in a critical way, from various aspects. In this way, political

543 Ruggieri, Francesca, "Political satire on television: How political satire encourages critical awareness of political issues and contributes to the formation of a civic culture", International Journal Of Cross-Cultural Studies And Environmental Communication, 2013, pp. 42.

satire is presented as a type of democratic tool that influences the promotion of objective perception among the general public.

The next part will show the use and influence of political satire in the Serbian media. On a commercial television with a national frequency called Happy TV, it happened that on October 17th, 2022, a clip of a video game was shown next to real footage of the war in the Current Affairs program. The show is broadcast every evening and is followed by a large number of people, especially because Happy television is one of the televisions that have a license for a national frequency. The topic that was talked about a lot in this episode is the events in Kiev and Odessa that happened that day and this morning, and the daily report of the Russian Ministry of Defense is also presented. At the moment when the presenter of the show announced that footage from Kiev and Odessa would be presented, the public saw the video game "Arma 3," created by the Czech company "Bohemia Interactive."⁵⁴⁴ The mentioned video game is very often used to prepare simulations of war conflicts. The video was quickly shared on social media, and the next day, Reuters and the Associated Press announced that footage from the video game "Arma 3" appeared to be an actual Ukrainian attack on Russian tanks.⁵⁴⁵ Such a procedure of Happy Television did not go unnoticed and provoked negative comments among people, especially on social networks, due to which the video of the Current Affairs program was removed from YouTube. At that time, it was obvious that propaganda and media manipulation were very present in Serbia, which had a negative effect on the psychological state of the nation. Unprofessional coverage of the war in Ukraine, a lot of disinformation, connecting the war in Eastern Europe with the current situation in Kosovo, and the possible escalation of the conflict, the impact on the deterioration of the relations between the Serbian and Albanian population, that is, everything that happened in this period in the military and political context was covered by the media with a lot of propaganda photos and videos, which had a very bad effect on the consciousness and psychological state of the nation.

⁵⁴⁴ Tančić, Tamara. TV Happy broadcast a simulation from a video game as a real war fight in Ukraine. 2022

⁵⁴⁵ Tančić, Tamara. TV Happy broadcast a simulation from a video game as a real war fight in Ukraine. 2022.

Apart from the bad reactions among the population, the episode in which the simulation of the video game is shown was one of the main topics of the humorous-satirical show, “24 minutes with Zoran Kesić”, which is broadcast on the commercial television Nova S, which does not have a national frequency because of its criticism of the regime's political procedures. In the episode that was broadcast on Nova S TV on October 22nd, 2022, and then published on the show's YouTube channel, Zoran Kesić is in a certain segment called “What are you doing, people?” humorously criticized Happy Television's handling of video game footage. In the mentioned part of the show, the author analyzes the most important events from the past week, with the help of witty comments, which are very well received by the audience. After a few seconds of playing the video game “Arma 3,” Kesić added the following witty comment, which actually described the extremely poor attempts of the Serbian media in creating perceptions about current events both in our country and in the world: “We've seen all sorts of things on Happy, but I think they've turned the game upside down. Literally.”⁵⁴⁶ A large number of comments and positive reactions to his satirical criticism can be seen below the video or this part of the episode, which can show how much satire and humor encourage critical thinking and analysis among a wider audience.

Therefore, the presentation of important political events and processes using humor and elements of irony was well received in both countries and also greatly encouraged people to more objectively and more systematically observe the current situation between Russia and Ukraine, which can be concluded on the basis of published opinions and positions below the clips of the episodes located on YouTube. Political satire is certainly a method that motivates people in democratic societies to look critically at existing social problems and thereby change the political system that surrounds them.

6 Sociological factors and their influence on differences in reporting in Slovenian and Serbian media

The main goal of this research was to present the coverage of the state and commercial media of Slovenia and Serbia on the still-important military-political

⁵⁴⁶ 24 minutes with Zoran Kesić. Broadcasting on Nova S. (2022, October 22).

topic and to determine the similarities and differences in the interpretation of events since the declaration of war. It can be observed that the state media in both countries reported on what was happening a few days before and after the declaration of war, i.e., almost every day from the end of February to mid-March in 2022 the Slovenian and Serbian public listened to news about the war via state television. The day of February 24th, when war was declared, was crucial for many phenomena and processes in the future. Both the state and commercial media extensively covered and discussed it. At first glance, it seems that Slovenian state television reported more moderately on this day than Radio Television of Serbia, which is confirmed by Prime Minister Janez Janša's statement that Slovenia is not in potential danger. Of course, both televisions presented reactions of international organizations (NATO, EU) and statements from important political representatives, which had been expected especially considering Slovenia's membership in both organizations and Serbia's candidate status for EU membership. The essential difference between Slovenian and Serbian state television, representing one type of specificity not only for the media but also for Serbian society as a whole, is the topic of Kosovo and its connection with the war in Ukraine. At the time of the declaration of war in Ukraine, the Serbian government and the country's president, Aleksandar Vučić, were preparing to go to Brussels for meetings with important European Union politicians. A few days before Vučić's departure to Brussels (February 27th), Radio Television of Serbia highlighted the involvement of the international community and the institutions of the European Union, as well as the demands of the Serbian government on the formation of a community of Serbian municipalities, and the political processes and expectations of Serbia and Kosovo as the most important news. At the time, RTS journalists conducted interviews with political analysts and diplomats who analyzed the state of relations between Serbia and Kosovo, the relations between the Serbian population located in the north and the Albanian population, the largest in the south of Kosovo, as well as the impact of the war in Ukraine on the dialogue between Belgrade and Pristina. The war in Ukraine was often associated with Kosovo, as confirmed by one of the journalistic articles titled "Where Kosovo and the Eastern Regions of Ukraine or Serbia and Russia Intertwine?"⁵⁴⁷ Apart from the connection between Ukraine and Kosovo, there

⁵⁴⁷Andželković, Nataša. Politics: Where Kosovo and the regions in the east of Ukraine or Serbia and

was much talk in Serbia at that time about another political problem, which has been intensively reported by the media for several years - sanctions against Russia. The European Union imposed sanctions against Russia for declaring war, but Serbia did not, even though it is a candidate for EU membership. The decision, which referred to the non-imposition of sanctions, had a significant impact on the functioning of Serbia's internal and external policy. Such a procedure by Serbian political representatives could be interpreted as an attempt to maintain peace and cooperation with the "fraternal nation" (a term most often used to emphasize good relations between Serbia and Russia). Relations are based on historical and religious processes that were characteristic of both Serbia and Russia. Through the media, the always highlighted fact is that the Serbian Orthodox Church would not exist without the support and influence of the Russian Church. Because of this, the Serbian Church provides great support not only to the church but to the entire people of Russia in the most difficult moments.⁵⁴⁸ So, it can be concluded that the public in Serbia is exposed to a lot of information about conflicts, both in Kosovo and in Ukraine, which has a negative effect on the psychological state of individuals and the nation. Slovenia does not have the same problem as Kosovo and therefore has an advantage over Serbia, or there are no reports of another potential military conflict. The inhabitants of Slovenia are less burdened by the information they receive from the state media and are consequently less worried, from a psychological point of view, compared to the inhabitants of Serbia.

After presenting the coverage of state media, the focus shifts to commercial television and certain specifics that are noticed. The analysis of satirical shows dealing with the war in Ukraine seemed to be the best choice, mainly due to the fact that both countries broadcast shows with such content, but also because of the way important events related to the war are interpreted. At the beginning of the comparison of the Slovenian and Serbian satirical shows, a feature common to both shows is noticed, which is the very good response of the audience to this way of presenting the current situation in Ukraine. The Slovenian satirical show "This

Russia intertwine. 2022.

⁵⁴⁸ Miloš, Senka. With Russia when it is difficult, as it was with Serbia: the SPC confirmed the eternal bond between the two nations. 2022.

Week with Jure Godler,” broadcast on the commercial television Planet TV, humorously showed the beginning of the war in Ukraine (Putin as emperor, the destruction of Kyiv, exclusion from the Eurovision Song Contest). According to the comments below the recording of the show and those published on YouTube, it mostly generated goodwill among viewers, who certainly inquired about the entire situation and the further course of war events. On the other hand, in Serbia, a specific situation happened on one of the commercial television stations, which caused a response from the author of the satirical show regarding the procedure of Happy Television and the broadcast of fake news (video of war simulation). In his show, Zoran Kesić analyzed the fact that a clip from a video game was presented on television (which has a national frequency) with the aim of convincing the general public and creating a false perception of what is really happening between Ukraine and Russia. The audience reacted very well to his assessment of the activities of Happy Television, which shows that satire is an extremely good way of encouraging the audience to rationally, systematically, and critically analyze current social events.

Both episodes are typical examples of the use of political satire as a means of criticizing the abuse of power by leading institutions and individuals. As satirists, Jure Godler and Zoran Kesić managed to gain great popularity among a wider audience, and with their shows, they influenced people's awareness of many events from the socio-political sphere. So, satirists are not only commentators on what is happening in the world but have a powerful and very important role in changing and shaping social reality.⁵⁴⁹

In modern times, media science views political satire as promoting active democracy among an audience that, especially in Serbia, is increasingly disillusioned with the actions of politicians and society as a whole.⁵⁵⁰ Today, satire is certainly the most powerful tool that especially dominates content on social networks and in a comical

549 StudySmarter. Political Satire.

550 Petrović, Tanja, "Serbia in the Mirror: Parodying Political and Media Discourses", *Slavic Review*, 2015, pp. 292.

way increases our political awareness and motivates us to make the change we want to see in our social environment on a collective level.⁵⁵¹

7 Conclusion

The paper integrated and compared reports on the current war in Ukraine, first from the state media and then from the most famous commercial media in Slovenia and Serbia. The most important goal was to present the similarities and differences between the way of interpreting and presenting key events that influenced the determination of the further course of the war and relations between Russians and Ukrainians. When analyzing the reporting of programs on Slovenian state and commercial television, a smaller influence of misinformation, unverified data, and facts that would cause anxiety and discomfort in a psychological sense, on a collective level, is observed. Of course, news about war always causes fear and anxiety in people, but in such a situation, representatives of political and military institutions play a very characteristic role, calming down or worsening the existing situation through the media or the main means of information. The Slovenian political elite, with the help of state media, showed the necessary social responsibility and tried to maintain peace and stability, even though there is a war going on in the eastern part of Europe, the final outcome of which is not even in sight. A satirical show on commercial television showed the beginning of the war in a different way, which is not quite as formal as a diary show, but such a show format has gained a lot of praise and encouraging messages on YouTube, clearly demonstrating the advantages of the appearance and operation of satire in the media and social networks. So, it can be concluded that there was not much propaganda in the Slovenian media that would worsen the situation in the country, especially the psychosocial aspects of both individuals and society as a whole in Slovenian territory.

A little further south, on the territory of Serbia, the situation became more complicated. Of course, as in Slovenia, the state media also reported on the relations between Russia, Ukraine, the European Union, and the United States, but always with increased tension regarding Kosovo. More specifically, the correlation of the

⁵⁵¹ 551 StudySmarter. Political Satire.

Kosovo problem with other current domestic or foreign political events is constantly highlighted. National television, as expected, is followed by the largest number of people, who are exposed to a huge amount of information every day, containing a lot of psychologically stressful news, greatly affecting the ability of reasoning and critical thinking of viewers. Apart from such reporting by state media, viewers in Serbia watched and listened to commercial television based on false information and videos. With such unprofessional and irresponsible interpretation of events, they influence the formation of a completely wrong idea about the current war, which caused a reaction from the author of the satirical show, whose commentary encouraged the audience to critically review and select the received information.

Therefore, the instability of political institutions, which are the cause of crises inside or outside the country, affect different segments of social spheres. The reasons that would explain the differences in reporting are primarily political or based on case studies from the media sphere. It can be concluded how important political (in)stability is for the functioning of other social structures. The media of Slovenia and Serbia are clear examples that confirm the importance of correct and responsible activities by selected individuals and groups who are in power and have political power in their hands.

8 References

- Nebojša Vladisavljević. "Media representation of political conflicts". Faculty of political sciences (Belgrade, 2017), pp. 6. <https://aseestant.anton.rs/index.php/comman/article/view/13725> Date of access: 26. 04. 2023.
- Biljana Prodović. "The influence of media on human attitudes and behavior - media and moral panic". Faculty of philosophy (Niš, 2012), pp. 381.
- Nikola Božilović in Jelena Petković, "Mass culture, communication and media manipulation". Faculty of philosophy (Niš, 2015), pp. 184.
- Michael Griffin, "Media images of war", Media, War & Conflict (2010), pp. 7. <https://www.jstor.org/stable/26000300> Date of access: 27. 04. 2023.
- Michael Griffin, "Media images of war", Media, War & Conflict (2010), pp. 8. <https://www.jstor.org/stable/26000300> Date of access: 27. 04. 2023.
- Bigg, M. M. (2022, March 26). "A history of the tensions between Ukraine and Russia." *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2022/03/26/world/europe/ukraine-russia-tensions-timeline.html> Date of access: 29. 04. 2023.
- David R. Marples (2020, July 1st). "The Maidan Revolution in Ukraine". <https://www.e-ir.info/pdf/85159> Date of access: 29. 04. 2023.
- BBC News (2020, March 5). Ukraine profile – Timeline. <https://www.bbc.com/news/world-europe-18010123> Date of access: 29. 04. 2023.
- Roman Goncharenko (2016, March 16). "Anniversary of the annexation - no euphoria". Deutsche Welle. <https://www.dw.com/hr/godi%C5%A1njica-aneksije-krima-bez-euforije/a-19119639> Date of access: 29. 04. 2023.
- M.M. (2016, March 29, supplemented). "Referendum on the annexation of Crimea to Russia on March 16". *Vreme*. <https://www.vreme.com/projekat/referendum-o-prikljucenju-krima-rusiji-16-marta/> Date of access: 29. 04. 2023.

Goncharenko, Roman. (2016, March 16). “Anniversary of the annexation - no euphoria”. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/hr/godi%C5%A1njica-aneksije-krima-bez-euforije/a-19119639> Date of access: 29. 04. 2023.

Sourani, Fahim. (2022, April 28). “Four answers to why Russia annexed Crimea”. *AlJazeera*. <https://balkans.aljazeera.net/teme/2022/4/28/cetiri-pitanja-koja-odgovaraju-zasto-je-rusija-anektirala-krim> Date of access: 29. 04. 2023.

Sourani, Fahim. (2022, April 28). “Four answers to why Russia annexed Crimea”. *AlJazeera*. <https://balkans.aljazeera.net/teme/2022/4/28/cetiri-pitanja-koja-odgovaraju-zasto-je-rusija-anektirala-krim> Date of access: 29. 04. 2023.

AlJazeera (2022, February 24). ‘No other option’: Excerpts of Putin’s speech declaring war. <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/24/putins-speech-declaring-war-on-ukraine-translated-excerpts> Date of access: 01. 05. 2023.

Beaumont, Peter in Jones, Sam. (2022, February 24). “Russia has invaded Ukraine: what we know so far?” *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/24/russia-has-invaded-ukraine-what-we-know-so-far> Date of access: 01. 05. 2023.

BBC News (2022, February 24). “Ukraine conflict: Russian forces attack from three sides”. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60503037> Date of access: 01. 05. 2023.

BBC News (2022, February 24). “Ukraine conflict: Russian forces attack from three sides.”<https://www.bbc.com/news/world-europe-60503037> Date of access: 01. 05. 2023.

BBC News (2022, February 24). “Ukraine conflict: Russian forces attack from three sides”. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60503037> Date of access: 01. 05. 2023.

CNN. (2022, February 24). Russia-Ukraine news. <https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-news-02-24-22-intl/index.html> Date of access: 07.05.2023.

Le Figaro (2023). Guerre en Ukraine: tous nos article pour comprendre. <https://www.lefigaro.fr/international/dossier/tensions-entre-la-russie-et-l-ukraine-tout-comprendre-a-la-menace-d-une-invasion-russe> Date of access: 07. 05. 2023.

Borović, Radovan. (2008, April 18). “War traumas leave lifelong scars”. *Radio Free Europe*. <https://www.slobodnaevropa.org/a/1107257.html> Date of access: 20. 05. 2023.

Daily news on RTV SLO. (2022, February 24). <https://www.rtvslo.si/rtv365/arhiv/174851162?s=tv> Date of access: 10. 06. 2023. Time of access: 16.33h

Daily news on RTV SLO. (2022, February 24). <https://www.rtvslo.si/rtv365/arhiv/174851162?s=tv> Date of access: 10. 06. 2023. Time of access: 16.45h

Daily news on RTS. (2022, February 18). <https://livecache.rts.rs/page/tv/sr/story/20/rts-1/4709001/.html> Date of access: 11. 06. 2023. Time of access: 11.59h.

Daily news on RTS. (2022, February 24). <https://livecache.rts.rs/page/tv/sr/story/20/rts-1/4716376/.html> Date of access: 11. 06. 2023. Time of access: 12.15h

Daily news on RTS. (2022, February 27). <https://livecache.rts.rs/page/tv/sr/story/20/rts-1/4719420/.html> Date of access: 11. 06. 2023. Time of access: 12.34h.

Cvetković, Ljudmila and Bislimi, Bekim. (2023, February 28). “What does the outcome of the meeting in Brussels mean for Serbia and Kosovo?” *Radio Free Europe/Radio Liberty*. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-kosovo-predlog-eu-brisel/32292078.html> Date of access: 10. 11. 2023.

Beta. (2023, October 5). “Osmani: Serbia plans to annex the northern part of Kosovo following the Crimea scenario.” *N1*. <https://n1info.rs/vesti/osmani-srbija-planira-da-anektira-sever-kosova-po-scenariju-krima/> Date of access: 19. 11. 2023.

Beta (2023, May 29). BIRODI: Kosovo has been a top topic in the Serbian media for the past six months *N1*. <https://n1info.rs/vesti/birodi-kosovo-nadtema-u-srpskim-medijima-u-prethodnih-sest-meseci/> Date of access: 11. 06. 2023.

Bureau of Social Research (BIRODI). <https://www.birodi.rs/vanizborni-monitoring/> Date of access: 18. 06. 2023.

Aleksandra Krstić, "Professional and ethical challenges of journalistic reporting on the process of normalization of relations between Belgrade and Pristina", in Realization of normalization: The future of relations between Belgrade and Pristina (Belgrade, 2019), pp. 12. <https://www.kas.de/documents/266990/0/Realizacija+normalizacije+FINAL.pdf?7ccf366c-4dd9-ca27-c8b9-c1bb2b64f398&version=1.0&t=1624891564363> Date of access: 09. 12. 2023.

Jovović, Jelena and Nedeljković Valić, Dubravka, "Serbia, Polarized media and polarized audience", in Media trust in the Western Balkans: Together Apart (Ljubljana, 2021), pp. 190. <https://seenpm.org/wp-content/uploads/2021/07/Resilience-research-e-book-all-reports-media-trust-with-CIP-final.pdf> Date of access: 19. 11. 2023.

This week with Jure Godler (2022, March 7). https://youtu.be/_gSNjRWXlvY Date of access: 19. 06. 2023. Time of access: 08.42h

This week with Jure Godler (2022, March 7). https://youtu.be/_gSNjRWXlvY Date of access: 19. 06. 2023. Time of access: 09.30h

Francesca Ruggieri, "Political satire on television: How political satire encourages critical awareness of political issues and contributes to the formation of a civic culture", International Journal Of Cross-Cultural Studies And Environmental Communication (2013), pp.42. <https://crosscultureenvironment.files.wordpress.com/2014/07/ijccsec-volume-2-issue-2-2013-francesca-ruggieri-political-satire-on-television-how-political-satire-encourages-critical-awareness-of-political-issues-and-contributes-to-the-formatio.pdf> Date of access: 22. 06. 2023.

Tančić, Tamara. (2022, October 20). “TV Happy broadcast a simulation from a video game as a real war fight in Ukraine.” *Istinomer*. <https://www.istinomer.rs/analize/analize-analize/tv-happy-simulaciju-iz-video-igre-emitovala-kao-stvarnu-ratnu-borbu-u-ukrajini/> Date of access: 22. 06. 2023.

Tančić, Tamara. (2022, October 20). “TV Happy broadcast a simulation from a video game as a real war fight in Ukraine.” *Istinomer*. <https://www.istinomer.rs/analize/analize-analize/tv-happy-simulaciju-iz-video-igre-emitovala-kao-stvarnu-ratnu-borbu-u-ukrajini/> Date of access: 22. 06. 2023.

24 minutes with Zoran Kesić. (2022, October 22). <https://youtu.be/ZcoJrFAQU9g?list=LL> Date of access: 23. 06. 2023. Time of access: 16.29h

Andželković, Nataša. (2022, October 19). “Politics: Where Kosovo and the regions in the east of Ukraine or Serbia and Russia intertwine.” *BBC News on Serbian*. <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-63297019> Date of access: 24. 06. 2023.

Miloš, Senka. (2022, October 19). “With Russia when it is difficult, as it was with Serbia: the SPC confirmed the eternal bond between the two nations.” *Sputnik Srbija*. <https://lat.sputnikportal.rs/20221019/uz-rusiju-kad-je-tesko-kao-sto-je-ona-bila-uz-srbiju-spc-potvrdila-vecnu-vezu-dva-naroda--1144837591.html> Date of access: 24. 06. 2023.

StudySmarter. Political Satire.
<https://www.studysmarter.co.uk/explanations/english-literature/literary-devices/political-satire/> Date of access: 09. 12. 2023.

Petrović, Tanja. “Serbia in the Mirror: Parodying Political and Media Discourses”, Slavic Review (2015), pp.292. <https://www.jstor.org/stable/10.5612/slavicreview.74.2.288> Date of access: 27. 06. 2023.

StudySmarter. Political Satire.
<https://www.studysmarter.co.uk/explanations/english-literature/literary-devices/political-satire/> Date of access: 09. 12. 2023.

